

VIA LATGALICA

HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS

2010

III

Rēzeknes Augstskola
Reģionālistikas institūts
Rēzekne University College
Institute for Regional Studies

Via Latgalica
Humanitāro zinātņu žurnāls
Journal of the Humanities

2010

Šuplinska I. (red., 2010). *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, 3. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 176 lpp.

Redakcijas kolēģija/Editorial Board

Alyds Butkus, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Zane Cekula, Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, Latvija
Martin Ehala, Tartu Ülikool, Eesti
Angelika Juško-Štekele, Rēzeknes Augstskola, Latvija
Sanita Lazdiņa, Ernst Moritz Arndt Universitāt, Deutschland, Rēzeknes Augstskola, Latvija

Via Latgalica ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Via Latgalica is a fully refereed journal with international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees being accepted for publication.

Žurnāls izdots ar valsts programmas *Nacionālā identitāte un ESF projekta Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā* (TILRA, Nr. 2009/0227/IDP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) finansiālu atbalstu

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Redaktore *Ilga Šuplinska*
Angļu valodas konsultants *Māris Mednis*

Maketētājs *Māris Justs*
Foto *Māris Justs, autoru personīgais arhīvs*

Redakcijas adrese / Editorial address

Reģionālistikas institūts
Rēzeknes Augstskola
Atbrīvošanas aleja 115
Rēzekne, LV 4600, Latvia
rali@ru.lv

ISSN 1691-5569

© Rēzeknes Augstskola, 2010
© Autoru kolektīvs, 2010

Via Latgalica trešais numurs ir veltīts reģionālistikas tematikai. Krājums ir veidots, risinot Latgalei aktuālus jautājumus.

Sanita Lazdiņa, Heiko F. Marten, Solvita Pošeiko izglīto lasītāju valodas politikai svarīgos terminos un piedāvā Eiropas pieredzi latgaliešu literārās valodas statusa noteikšanai. Tam sekojošais Ivara Matisova raksts atklāj vēsturiskos un iezīmē sociālekonomiskos faktorus, kāpēc Latgales attīstība ir veidojusies atšķirīgi no pārējās Latvijas. Latgales vēstures pētniecībā pilsētu formēšanās kritērijs ir novators un saistošs, jo ļauj prognozēt reģiona nākotnes perspektīvas.

Baltu valodu attīstības un normēšanas jautājumi ir aktualizēti Regīnas Kvašītes un Anša Atola Bērziņa rakstos, atklājot vēsturiskās gramatikas (A. A. Bērziņš) un onomastikas (R. Kvašīte) problēmas salīdzināmā aspektā.

Īpašs prieks par Sandras Ūdres un Ingas Belasovas iesaistīšanos numura veidošanā, jo autore piedāvā lasītājam ieskatu maģistru darbu tēmās. Jāpiebilst, ka S. Ūdres izstrādātais intertekstēmu tipu modelis ir jauns teorētisks skatījums uz intertekstualitātes kategoriju. Tas ļauj klasificēt intertekstēmas, respektējot to lingvistisko struktūru un funkcionalitāti. Arī I. Belasovas rakstā risināti tipoloģijas jautājumi, piedāvājot ne vien zinātniski argumentētu viedokli par zoomorfo anekdošu tēlu tipoloģiju, bet arī sniedzot lasītājam iespēju izklaidei.

Ivetas Dukaļskas un Olgas Senkānes raksti attīsta Latgalei raksturīgo multikulturālisma tematiku, rādot, kā dzīve nemitīgā robežsituācijā (dažādas kultūras, tautas, tradīcijas, reliģiskās konfesijas) ir veidojusi un veido Latgales iedzīvotāju identitāti. Savukārt noslēdzošais Suleva Ivas raksts apstiprina reģionālistikas pētījumu nepieciešamību, demonstrējot veru, setu valodas jautājumu, identitātes meklējumu līdzību Dienvidigaunijā un Latgalē.

Praktisko pētījumu sadaļā šoreiz tiek piedāvāts ieskats ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) individuālajos pētījumos, kas atklāj topošās Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas koncepciju (Ilga Šuplinska, Anna Briška, Inga Belasova). Žurnāla sadaļā „Hronika” plašāk var uzzināt par notikumiem Rēzeknes Augstskolas akadēmiskajā dzīvē, kā arī par minētā projekta kvantitatīvajiem rezultātiem.

Izdevumā ietverta arī Vladislava Malahovska recenzija par RA Reģionālistikas institūta vadošā pētnieka, LU profesora Valda Tēraudkalna monogrāfiju „Kristus un cēzars. Kristietība un vara vēsturē”.

Pateicoties par radošo sadarbību gan krājuma ekspertiem, gan rakstu autoriem un cerot, ka jaunas ierosmes būs arī krājuma lasītājiem –

Ilga Šuplinska

SATURS

RAKSTI

Sanita Lazdiņa, Heiko F. Marten, Solvita Pošeiko	<i>Latgaliešu valoda kā reģionālā valoda Latvijā (raksturojums un secinājumi Eiropas valodu kontekstā)</i>	6
Ivars Matisovs.	<i>Urbanizācijas procesi un to īpatnības Latgalē</i>	19
Regīna Kvašīte.	<i>Par Latgali lietuviski: vietvārdu atveide</i>	36
Aņss Ataols Bierzeņš.	<i>„f” i „h” literu problema latgalīšu volūdā</i>	51
Sandra Ūdre.	<i>Intertekstēmu tipi latgaliešu dramaturģijā</i>	68
Inga Belasova.	<i>Binārisms latgaliešu zoomorfo anekdošu tēlu sistēmā</i>	80
Iveta Dukaļska.	<i>Gadskārtu rituālu sinkrētisms Latgales pierobežā</i>	92
Olga Senkāne.	<i>Ebreju, krievu, latviešu un latgaliešu piemiņas plākšņu uzrakstu naratīvi: atmiņas kultūras diskurss</i>	102
Sulev Iva.	<i>Atšķirīgas minoritātes ar vienu valodu (dienvidigauņu valodas situācija)</i>	116

NO TOPOŠĀS LINGVOTERITORIĀLĀS VĀRDNĪCAS

Ilga Šuplinska.	<i>Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas koncepti</i>	124
Inga Belasova.	<i>Par koncepta stuņdinīks leksiski semantisko lauku</i>	133
Anna Briška.	<i>Koncepta rūžeņa lingvokulturoloģiskais raksturojums</i> ...	142

RECENZIJAS

Vladislavs Malahovskis.	<i>„Skats no malas” (Valda Tēraudkalna monogrāfija „Kristus un cēzars. Kristietība un vara vēsturē”)</i>	151
-------------------------	--	-----

HRONIKA	154
----------------	-------	-----

AUTORI	163
---------------	-------	-----

IZDOŠANAS PRINCIPI	167
---------------------------	-------	-----

CONTENTS

ARTICLES

Sanita Lazdiņa, Heiko F. Marten, Solvita Pošeiko	<i>The Latgalian Language as a Regional Language in Latvia: A Characterisation and Its Implications in the Context of Ecolinguistic Situations in Europe</i>	6
Ivars Matisovs.	<i>Urbanization Processes and Their Specifics in Latgale</i>	19
Regīna Kvašīte.	<i>About Latgale in Lithuanian: Rendering Place-Names</i>	36
Aņss Ataols Bierzeņš.	<i>„f” and „h” Letters’ Problem in Latgalian Language</i>	51
Sandra Ūdre.	<i>Types of the Intertextemes in the Latgalian Drama</i>	68
Inga Belasova.	<i>Binarism in the System of Characters of the Latgalian Zoomorphic Anecdotes</i>	80
Iveta Dukaļska.	<i>Syncretism of the Seasonal Rituals in the Latgalian Borderland</i>	92
Olga Senkāne.	<i>Narratives of Inscriptions of the Hebrew, Russian, Latvian and Latgalian Memorial Plaques: Discourse on Culture of Memory.</i>	102
Sulev Iva.	<i>Diverse Minorities with One Language: the Case of South Estonian</i>	116

FROM THE PROSPECTIVE LINGUO-TERRITORIAL DICTIONARY

Ilga Šuplinska.	<i>Concepts in the Linguo-Territorial Dictionary of Latgale</i>	124
Inga Belasova.	<i>On the Lexical-Semantic Space of the Concept ‘Stuņdinīks’ (Clock, Watch)</i>	133
Anna Briška.	<i>Linguo-Culturological Description of the concept ‘Rūžeņa’ (Rose)</i>	142

BOOK REVIEWS

Vladislavs Malahovskis.	<i>Onlooking (The Monograph by Valdis Tēraudkalns „Christ and Caesar. Christianity and Power in History”)</i>	151
-------------------------	---	-----

CHRONICLE	154
------------------------	-----

AUTHORS	165
----------------------	-----

PUBLISHING PRINCIPLES

AND GUIDELINES FOR

SUBMISSIONS	170
--------------------------	-----

Sanita Lazdiņa, Heiko F. Marten, Solvita Pošeiko

**THE LATGALIAN LANGUAGE AS A REGIONAL LANGUAGE IN
LATVIA: A CHARACTERISATION AND IMPLICATIONS IN THE
CONTEXT OF LANGUAGES IN EUROPE**

This article looks at Latgalian from a perspective of a classification of languages. It starts by discussing relevant terms relating to sociolinguistic language types. It argues that Latgalian and its speakers show considerable similarities with many languages in Europe which are considered to be regional languages – hence, also Latgalian should be classified as such. In a second part, the article uses sociolinguistic data to indicate that the perceptions of speakers confirm this classification. Therefore, Latgalian should also officially be treated with the respect that other regional languages in Europe enjoy.

**LATGALIEŠU VALODA KĀ REĢIONĀLĀ VALODA LATVIJĀ (RAKSTUROJUMS
UN SECINĀJUMI EIROPAS VALODU KONTEKSTĀ)**

Raksta mērķis ir sniegt latgaliešu valodas raksturojumu kā Latvijas, tā arī Eiropas un pasaules mazo, minoritāšu un reģionālo valodu kontekstā, skatot šo jautājumu no valodu klasifikācijas perspektīvas.

Raksta sākumā, balstoties uz teorētiskās literatūras studijām un empīriskajiem datiem, tiek skaidroti valodniecības termini, kas dažādos teorētiskajos avotos un normatīvajos dokumentos ir definēti atšķirīgi (valoda, dialekts, reģionālā valoda, minoritāšu valoda, autohtonā valoda). Nevienādā interpretācija atklājas arī dažādu valstu attieksmē pret noteikta statusa piešķiršanu valstī lietotajām valodām vai dialektiem. Tālāk pētījumā tiek raksturota latgaliešu valoda, tās lietojuma sfēras mūsdienās, oficiālais statuss Latvijā. Uzskatos par latgaliešu valodas statusu atklājas Latgales iedzīvotāju lingvistiskā attieksme. Raksta noslēgumā tiek dots kopsavilkums un secinājumi.

Pēc rakstā aplūkotojumiem kritērijiem un salīdzinājuma ar valodu situāciju citās Eiropas valstīs var secināt, ka latgaliešu valodai piemīt reģionālās valodas pazīmes. Tomēr atsevišķas valodas (reģionālās valodas) definēšana nenozīmē arī nošķirtu identitāti, latgaliešu subetnos var būt latviešu etnosa sastāvdaļa. Jaunākie pētījumi par valodas un etniskās identitātes attiecībām (Ammon 2010) atklāj arī citus terminus un identitātes interpretācijas iespējas: primārā (lokālā/reģionālā), sekundārā (nacionālā), terciārā (ultranacionālā, piemēram,

Eiropas) identitāte . Turklāt tiek uzsvērts, ka tās nav jāuztver opozīcijā, drīzāk otrādi – kā indivīda iespēja pretendēt uz vairāk nekā vienu piederību.

Izpratnē par latgališu valodas nozīmi gan reģionā, gan visā Latvijā nozīmīgs ir salīdzinājums ar Norvēģiju, proti, ar jaunnorvēģu valodu (Nynorsk). Gan latgališu, gan jaunnorvēģu valodas lietojums raksturīgs abu valstu teritoriālajai, sociālekonomiskajai un kultūras perifērijai, abās valodās tiek izdotas grāmatas un raksti periodikā, tās tiek lietotas gan neformālā, gan formālā saziņā, piemēram, radio un baznīcā. Tomēr jaunnorvēģu valodai atšķirībā no latgališu valodas 1885. gadā ir oficiāli noteikts vienlīdzīgs statuss ar „centra valodu” – bukmolu (Bokmål). Abas rakstu formas Norvēģijā tiek lietotas administratīvajās iestādēs un skolās, arī publiski pieejamā informācija tiek sniegta abās valodās. Turklāt paralēli tiek lietoti dialekti, kas radniecīgi ir tuvāki bukmolam vai jaunnorvēģu valodai (Karkonens-Svensons 2007). Norvēģijas piemērs rāda, ka ir iespējama divu standartizētu valodas formu paralēla apguve, lietojums un funkcionēšana vienas valsts līmenī.

Valodas attīstībā nozīmīga ir ne tikai valsts attieksme, bet arī iedzīvotāju viedoklis un aktīva līdzdalība valodas plānošanas un saglabāšanas procesos. Pētījuma „Valodas Austrumlatvijā” iegūtie dati rāda, ka ievērojams skaits aptaujāto (35%) atbalsta latgališu valodas lietojumu pilsētas/pagasta pārvaldes iestādēs. Tikai nedaudz mazāk – 34% aptaujāto nevēlētos latgališu valodas izmantojumu municipālajās iestādēs, savukārt 31% aptaujāto nav viedokļa šajā jautājumā, kas norāda, ka Latvijā iedzīvotāji nav pieraduši brīvi un aktīvi paust savu nostāju valodas vai citu jautājumu plānošanā un lēmumu pieņemšanā.

Reģionālās valodas statusa piešķiršana latgališu valodai ir svarīga gan no sociolingvistiskā viedokļa, gan no formālās puses. Tas sekmētu valodas apguvi, valodas sociolingvistisko funkciju paplašināšanu, valodas izpēti un valodas korpusa papildināšanu, kā arī paaugstinātu valodas prestižu.

1 Introduction

This paper discusses the Latgalian language in Eastern Latvia in the context of sociolinguistic language classifications in Europe, in particular regarding its status as a regional language. The aim is to show with which other languages it can be compared from a perspective of societal status, and how it can be classified in the light of sociolinguistic relations to other varieties. For this purpose, we will at first discuss a number of relevant concepts and names of language types before looking more precisely at Latgalian. In a second part, we will look at current perceptions on usage, functions and status of Latgalian and at attitudes and comments by the Latgalian population on these issues.

2 Majorities, Minorities, Regional Languages and Dialects: Some Remarks on a Common Terminological Confusion

2.1 Language

The question of what is a *language* is, as is commonly known, difficult if not impossible to answer. Its perception depends on a variety of individual perspectives and academic traditions. One usually uncontested feature of what classifies as a full-fledged language is, however, that it

allows for a rather high level of variation such as having a (written) standard variety, non-regional sub-standards or vernaculars, and regional varieties which are often labelled as dialects (cf. Fishman 2010: xxiv). Regarding Latvian, for instance, we may identify the written standard (commonly referred to as the Latvian „literary language”), social varieties (known as slang or as vernaculars), functional varieties (e. g. styles or technical jargons), and regional varieties (often referred to as dialects).

2.2 Dialect

A *dialect* is a variety of a language which is historically bound to a certain geographic area and which has certain structures (grammatical, lexical, phonetical) which in themselves form a complete system. A dialect is in the common understanding closely related to a certain supra-regional standard language, although the definition of what counts as a dialect and what is seen as a language in its own right usually depends on political decisions and historical developments of standardisation and political unity. In contrast to the wide-spread use of the term among the general public, the linguistic understanding of dialect is strictly neutral and does not assign any specific value to the term – it is not better or worse or of a higher or lower level than the standard language. Dialects may also be classified from a perspective of different geographical levels: So-called basic dialects are local varieties with a very limited range, possibly even only one village or, in mountainous regions, one valley with a very small number of speakers. Basic dialects are often contrasted to dialects of wider communication – moderately standardised oral varieties which enable speakers of a larger area to communicate without having to use a literary or national standard. Such regional standards are also frequently called regional languages – we will come back to this distinction when discussing regional and minority languages.

Quite frequently, dialects have preserved more ancient forms than standardised varieties on e.g. the phonological, lexical or syntactical level, since dialects have not gone through systematical processes of levelling out differences for finding a normative compromise. Yet, it should not be forgotten that the standardisation of a language is often based on a specific regional variety. Standard Latvian, for instance, is based on the varieties of central Latvia (i.e. Southern Livonia and the areas around Riga and Cēsis), Standard Estonian is based on the Northern varieties from the region around Tallinn. Occasionally, however, standard languages may also be based on a compromise of different historical varieties from several regions, such as Standard Slovenian (Auty 1963).

The border between dialects and languages is often quite unclear and may be heavily disputed, as has frequently been the case in discussions whether the Baltic varieties in the region of

Latgale can be regarded as a separate language (Latgalian) or as dialects of Latvian (High Latvian dialectal varieties). Usually the distinction between languages and dialects may be based on three types of criteria: linguistic, social and political (cf. Mason, Gasser 2002, Fasold 2005). First, important linguistic factors which contribute to a perception of a variety as a separate language are (written) standardisation, a tradition of written texts, specific functions of that variety in society, and the question of the linguistic distance (often referred to by the German term „Abstand”), i.e. (non-)intelligibility with neighbouring varieties (Kloss 1967, Schiffman). Yet, there are many languages which have never been written (in fact the majority of the world’s languages), are by no means standardised, but are undoubtedly separate languages according to the criterion of distance and of intelligibility. Therefore, a distinction of languages from dialects only on such grounds does not do justice to the complex nature of this question.

Second, the social criterion relates to the ability of different individuals to perceive each other as being part of the same speech community. If individuals from different geographical areas may understand each other’s varieties and perceive each other as speaking the same language, although their speech shows systematic differences, we may speak of different dialects of one language. Yet, inhabitants of, for instance, Norway, Sweden and Denmark usually understand each other without too many difficulties, but their varieties are perceived as different languages. It is here where the third, the political criterion plays a role – each of these languages is perceived as a distinct language, based on their „belonging” to three different states and the perception of the inhabitants that these languages are national symbols.

Criteria which relate to the number of speakers of a variety are also difficult to maintain as relevant for the distinction between dialects and languages. Even if speakers of one dialect of a language are, as a fraction of the total speech community of that language, necessarily fewer in number than all speakers of that language, this does not imply that languages always have a lot of speakers. Quite the contrary – the vast majority of the world’s languages have only a few thousand speakers or less and thereby by far fewer speakers than many dialects of „big” languages. In Latvia, for instance, Livonian has only a few speakers left, amounting to only a few hundred when including learners and second language speakers (cf. Ernštreits).

2.3 Regional Language and Minority Language

Regional languages and *minority languages* are common names for languages which are spoken not as the dominant languages of a state. The European Charter for Regional or Minority Languages, which has been signed by 33 and ratified by 25 of the 47 member states of the Council of Europe, refuses to provide a concrete definition of either term in order to avoid

pressing any speech community into a specific category. It only states that regional or minority languages are varieties which are „traditionally used within a given territory of a State by nationals of that State who form a group numerically smaller than the rest of the State's population” and are „different from the official language(s) of that State”. It explicitly „does not include either dialects of the official language(s) of the State or the languages of migrants” (European Charter for Regional or Minority Languages 1992).

In spite of the refusal to define these terms in the Charter, there is a certain tradition in the academic discourse how to understand them (cf. Wicherkiewicz 2004). Both terms refer to varieties which are most often spoken by numerically smaller speech communities in a certain area than a majority population in, a state (but not always, since minorities may also be defined by their socio-economic status and their participation in power rather than their size, e. g. in South Africa). The term *minority language* usually denotes clearly separate varieties, and its speakers often (but not always) have a distinct ethnic identity. A minority language in one state may be a majority language in another state – e. g. Hungarian in Romania, German in Italy or Polish in Latvia.

Regional languages, on the other hand, are more difficult to characterise and are more often disputed in status. Speakers are often characterised as having an ethnic sub-identity, i. e. they have a distinct regional identity within the main ethnic identity of a state, and their language is thereby often closely related to the dominant language. That means that speakers of a regional language have a regional identity which is complementary to the identity of the main ethnic group, not in opposition to it. In this, there is a possible notion of primary (local/regional), secondary (national) and possibly tertiary (super-national, e.g. European) identities (cf. Ammon 2010: 208) which co-exist rather than being in opposition to each other (although the designation as primary, secondary and tertiary implies that the local/regional identity is more important than the national and the super-national which does not necessarily have to be true). Some authors (cf. Spiekermann 2010: 350) use the term *regional language* also for geographically-bound regional vernaculars which are used as slightly standardised means of communication between speakers from different smaller areas in one larger region with certain linguistic similarities. In this understanding, regional languages as varieties spoken on an intermediate level stand in opposition to basic dialects in the smallest geographical units (cf. above). In this sense, regional languages may or may not have a written standard, although the recognition as a regional language is supported if there is a written tradition.

One important step in the classification of a variety (or a group of varieties) as a regional language, besides the historical tradition and/or the development of a written version, is political

recognition and the prestige that is connected to it. In this, regional languages are clearly distinct from dialects or dialect groups. Low German was recognised by the German state through its inclusion into the German ratification of the European Charter of Regional or Minority Languages (cf. Hahn). Similarly, Kashubian in the North of Poland has since the 1990s continuously expanded to schools and media and is today occasionally also used on road signs. Thereby, both individual activists and later also the Polish state have helped to create the prestige for the Kashubian language needed to be recognised as a regional language (<http://www.omniglot.com/writing/kashubian.htm>).

The example of Low German (Niederdeutsch, Plattdeutsch) clearly illustrates the concept of regional language. The speakers of Low German in Germany generally perceive themselves as ethnic Germans with a specific linguistic tradition. After a century of functional decline, almost all Low German speakers today also have a fluent command of Standard High German, but there are still several millions of speakers. Low German varieties are largely distinct from High German varieties on all linguistic levels – phonetically, lexically and morphosyntactically – but also show quite a lot of variation among each other. Written Low German is therefore a standardised compromise between the large number of different basic dialects extending over almost the entire Northern half of Germany. On the other hand, speakers of Low German varieties in the Netherlands usually have a command of Standard Dutch and see themselves as having Dutch ethnicity and of being loyal to the Dutch state, with a certain regional linguistic and ethnic sub-identity within the Dutch paradigm. For this constellation it is essential that Low German varieties, even if they are systematically distinct from both Standard High German and Standard Dutch, are closely related to both standard languages, and so are Standard High German and Standard Dutch, with Low German being linguistically in between the two. Therefore, there is no unpenetrable boundary and speakers may see themselves and their varieties as part of a linguistic and ethnic continuum.

As another example, many speakers of English in Scotland also use oral varieties of the regional language of Scots (cf. Marten 2009). There is also a standardised written version of Scots based on a medieval tradition of writing, and it is said that the majority of the Scottish population uses some features of Scots even when they speak English. The border between Scottish English and Scots is thereby not always clear; here, we can again rather speak of a continuum of varieties. In this, Scots is no marker of a distinct ethnicity in contrast to Scottish English, but rather a feature which reassures Scottishness in contrast to English identity. Scots is thereby clearly a regional language, in contrast to Scottish Gaelic which as a Celtic language belongs to a different language family. Scottish Gaelic is therefore a minority language, and its speakers show by far

more features of a distinct ethnicity – although this is disputed and also most Gaelic speakers would see themselves as both Scottish and Gaelic, but on a different branch of sub-ethnicity as non-Gaelic Scots. Many Scots speakers, in contrast, would not see a difference between their ethnicity and the ethnicity of non-Scots speaking inhabitants of Scotland.

In Latvia, most speakers of Latgalian consider themselves to be both Latvian and Latgalian at the same time. Being Latvian relates to being part of the majority population and belonging to the Latvian State, whereas the Latgalian part of their identity exists as a regional and ethnic sub-identity in addition to being Latvian. In this sense, Latgalian shows clear features of a regional language concentrated in a limited territory of the State and strongly connected to a specific regional identity. At the same time, it has to be stressed that these territorial and ethnic boundaries are flexible, penetrable, and subject to changes in society and in the lives of individuals, for instance through migration within Latvia, marriage between Latgalians and other Latvians, and the question where and with which languages children are raised.

2.4 Autochthonous Language and Migrant Language

The last terminological explanation shall clarify the terms *autochthonous language* and *migrant language*. This distinction relates to the question of whether a language has traditionally been used in a territory or not. If a speech community has historically lived in an area, we speak of an autochthonous language of that area, whereas migrant languages are varieties more recently imported through migration processes. The identification as either of these may be difficult in the sense that it is unclear for how long a speech community has to have been present in the area to be counted as autochthonous. Regional languages are, because their basis are varieties of the local population related to the main language of a country, usually autochthonous languages. Minority languages are more difficult to classify – languages of recent migrants are certainly not considered to be autochthonous, but the limit can be very arbitrary such as in Poland, where the state language law defines that languages are autochthonous if they have been spoken in a territory for at 100 years at the time of passing the law. Problems of classification also arise where a language is spoken by both traditional inhabitants and migrants. An example of this is Russian in Latvia: a relatively small proportion of Russian speakers are traditional inhabitants who settled on today's Latvian territory as religious refugees (Old Believers) several centuries ago or who came as part of the administrative elite during Tsarist times. The vast majority of today's Russian speakers, however, are Soviet-time migrants or their descendents, i.e. they have come to Latvia only within the past few decades (cf. Apine/Volkovs 2007: 238). In Latvia, the only autochthonous language which is recognised by law is Livonian, although many other

languages such as Polish or Lithuanian are also spoken by traditional speech communities (http://www.vvk.lv/doc_upl/Valodas_Latvijaa_LV.pdf).

3 Latgalian

From the above it has become quite obvious why Latgalian rightfully can be considered to be a regional language. Similarly as the examples of Low German, Scots or Kashubian, Latgalian oral varieties are a continuum within the traditional basic dialects spoken in Latvia, and its speakers have a clear distinct regional linguistic and ethnic identity within Latvian identity. At the same time, the tradition of written Latgalian in the 19th and 20th centuries, which in spite of its suppression never entirely ceased to exist, and the re-adaptation of a written standard in 2007 as a compromise between basic dialects – just as in the examples of Low German or Scots – also show from a point of view of linguistic and social prestige how Latgalian is more than just a group of dialects. Whereas Latvian is the language of prestige, of official functions and of wider communication within Latvia as a whole, Latgalian is of regional importance and has as such, in addition to oral usage, also been used in regional media.

The question is now to consider how Latgalian as a regional language manifests itself when looking at its speakers and their attitudes to Latgalian. The number of users of Latgalian, their linguistic identity, the functions in which Latgalian has been used, and the practice of writing all point to a level of practical vitality of Latgalian in modern Latgale. The survey *Valodas Austrumlatvijā/Languages in Eastern Latvia* conducted between 2006 and 2009 at Rēzeknes Augstskolā (RA) in cooperation with the University of Milano and the CELE research centre (also Milano) interviewed 9076 respondents in all parts of Latgale on their language use and attitudes. Data from this survey show that 27% of the respondents consider themselves predominantly as Latgalian. 33% use Latgalian for different functions and 57% consider Latgalian to be important or necessary for integration into local society (Šuplinska, Lazdiņa 2009). At the same time, research for a linguoterritorial dictionary of Latgale (RA, 2010) show that the Latgalian language is considered to be the second most characteristic concept of Latgale (the most important being Aglona, the famous Catholic church and place of pilgrimage) – 1763 of 1959 respondents considered the Latgalian language to be of importance for Latgalianness.

3.1 Functions of Latgalian today

As the survey „Languages in Eastern Latvia” shows, oral Latgalian is used today on an everyday basis in the private sphere, in education and culture, in the church, but on an ad-hoc basis also in

local administration. One respondent revealed in an interview that the Latgalian language „*has its own cultural richness, it is used (...) in schools as well as in administrative institutions, but also in different situations of social life and communication*” (Mežāre, 2008).

In 2007, the state-run central language centre in Latvia officially recognised a Latgalian orthography and developed general principles of writing and grammar (LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centrs 2008). Fundamental for spreading and teaching Latgalian are the Latgalian primer „Latgališu ābece” (Iementars, 1992) and the textbooks „Vasals” (2003) and „Latgališu volūda 1” (2003) by Lidija Leikuma and Juris Cibuļš. Written Latgalian is today used in several media, e. g. the monthly insert „Mōras Zeme” in the daily „Rēzeknes Vēstis”, the monthly insert „Latgališu Gazeta” in the daily „Latgales Laiks” and the Catholic journal „Katōļu Dzeive”. In average five books annually are published in Latgalian by the publisher *Latgales Kultūras centra izdevniecība/Publishing House of Latgalian Culture Centre*. In addition, there are scientific publications such as „Via Latgalica”, internet blogs and web sites (e. g. www.naktineice.lv, www.lakuga.lv, www.ru.lv, <http://lgsc.lv>). On a more day-to-day basis Latgalian can be found on menus (e. g. in the cafēs „Olmāra” and „Mōls” in Rēzekne), on stickers (e. g. „*Latgališu volūdai draudzeiga vīta*”), on decorative car number plates (e. g. „*Vasals*”), and printed on T-shirts, cups, bags etc. In the linguistic landscape of Latgale, research between 2008 and 2010 found Latgalian on only 29 of more than 1,000 signs (company names, graffiti, advertisements, stickers, memorial signs). Only four of these signs were government signs, all the others being private signs (cf. the pictures in this article). Occasionally Latgalian is also used on bilingual information such as on announcements for theatre performances or concerts.

Picture 1 *Signs in Latgalian in Daugavpils (the Name of a Hotel, 2010) and Rēzekne (the Name of a Real Estate Agency, 2008)*

1. attēls *Uzraksti latgaliski Daugavpilī (viesnīcas nosaukums, 2010) un Rēzeknē (2010)*

3.2 The official status of Latgalian in Latvia

The protection of linguistic diversity is one of the officially declared aims of the European Union, as can be seen also from the European Charter of Fundamental Rights whose Article 22 reads: „The Union shall respect cultural, religious and linguistic diversity“ (European Charter of Fundamental Rights 2007). Reality, however, often looks different – not all languages are given equal value and protection. The 1999 Latvian language law declares that „the State language of the Republic of Latvia is Latvian” and that „the state guarantees the maintenance, protection and development of written Latgalian as a historical variety of Latvian” (Valsts valodas likums 1999). Yet, the support of Latgalian by the state has so far been mostly symbolic. Since 2004 the State language agency (today Latvian language agency) has supported only two scientific projects related to written Latgalian; one other project has been supported jointly by the Ministry of Education and Science, the „Letonika” programme and the State Culture Capital Foundation. The Latvian state has in no way developed a coherent programme for the maintenance of Latgalian, there is no state-administered institution which has been assigned responsibility for Latgalian, and there is no separate budget item for Latgalian in the state’s budget. It is therefore obvious that the state does very little to fulfil its self-imposed duty to maintain, protect and develop Latgalian.

In principle, the situation of the Latvian and Latgalian written languages may be compared to the situation of e.g. the written standards of Bokmål and Nynorsk in Norway. In Norway, both written norms are used in administrative, socio-economic and cultural contexts, in books and periodicals. Oral varieties related to either written standard are used in both formal and informal situations. Nynorsk as the by far less wide-spread of the two written versions has since 1885 been officially recognised, and both languages are used in education and for public information. In addition to the promotion of the written norms of Bokmål and Nynorsk, the use and maintenance of dialects is officially supported (Karkkonens-Svensons 2007). This example shows clearly that the maintenance and support of two closely related written standards in one state is possible and may be successful – and that the maintenance, protection and development of a smaller written standard does not imply a weakening of the speech community in total or even a danger of separatism.

3.3 Attitudes towards Latgalian by the Population of Latgale

If Latgalian counts as a regional language, and if there are examples of how a state can function with two written standads, the question may be asked if this would be desirable for Latgalian. The President of the Latvian Bureau for Lesser-Used Languages (Latblul), Jānis Mednis,

explained in an interview how important it would be for Latgalian to gain official status as a regional official language: Being recognised as „a regional language means that there is legal protection; this implies a role of the state in solving problems related to the language. In addition, there is a financial implication for e.g. the education of teachers of Latgalian, so that children get the possibility to develop Latgalian at school, and to support textbooks, literature and electronic media in Latgalian” (Krauze 2009). A similar view is explained by the two linguists Ilga Šuplinska and Lidija Leikuma in an interview in January 2011 (Mūrniece 2011). More important than an activist’s view in this, however, is arguably the attitude of the speakers of Latgalian and of the population of Latgale in general. As the survey „Languages in Eastern Latvia” reveals, 35% of the respondents would support the use of Latgalian in local administration, whereas 34% are against and 31% have no opinion on that. This result shows on the one hand that the population is divided in its attitude to Latgalian, but also that many inhabitants are not used to caring about their linguistic environment.

The following are a number of exemplary comments on Latgalian from the survey:

- *In those areas of Latgale where a larger number of people know Latgalian, it should of course be allowed to speak Latgalian in official contexts (Vīpe, 2008).*
- *From a Latgalian perspective, of course it should be taught at school and all forces should be used to support and develop it. On the state level, I don’t know. Do people from Kurzeme (Curlandia) need it? (...) I assume that Latgalian should get status as a regional language (Vīpe, 2008).*
- *Latgalian has to get the status as a language in its own right, so that it will survive in competition with other languages, in order to maintain both oral and written traditions (Vārkava, 2008).*
- *The level of Latgalian usage in the public sphere is tragic. If we wish that those who feel Latgalian (...) and those who speak Latgalian and wish that Latgalian would get its place at school as an elective, this would be a first start, with something we have to begin, and why not use use Latgalian on the streets? And the language law says that Latgalian is a form of Latvian, why then can’t Latgalian be used? (Rēzekne, 2010).*
- *The Latgalian language shapes Latvian identity, therefore any type of its usage is important (Aglona, 2010).*

4 Conclusion

As this overview of Latgalian in the light of a sociolinguistic classification of languages has shown, Latgalian is comparable to other languages in Europe which are usually considered to be regional languages. These examples also show that being a regional language does not imply a separate identity, but that Latgalian linguistic identity may be seen as a sub-ethnos within Latvian identity. Yet, attitudes by the Latvian State do not pay justice to this classification. In spite of the self-imposed legal duty by the Latvian State to maintain and develop Latgalian, there are only very few and inconsistent steps by the state to recognise it. An option would be to declare Latgalian a regional language also in the official sense – for instance to assign a number of parishes in the core Latgalian area where Latgalian may be used in administration, education etc. and where it thereby gains official status as a regional language. The example of Norway shows that two written norms may exist in society under the roof of one national language – and by declaring Latgalian a regional language and a second written variety of Latvian, there would be no sign of excluding Latgalian identity from the main Latvian State identity.

A fundamental prerequisite for this, however, is sufficient support for such measures by the Latgalian-speaking population. As the research results quoted have shown, there is such support by a substantial proportion of the population in Latgale. Therefore, declaring Latgalian a regional language – both from a sociolinguistic and from an official point of view – should be high on the agenda of the Latvian state in order to fulfil its linguistic duties towards its population.

REFERENCES

All web sites were accessed on March 28, 2011.

Ammon, Ulrich (2010). Western Europe. Joshua A. Fishman and Ofelia Garcia (eds.): *Handbook of Language and Ethnic Identity*. 207–220.

Apine, Ilga, Vladislavs, Volkovs (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģikas institūts.

Auty, Robert (1963). The Formation of the Slovene Literary Language against the Background of the Slavonic National Revival. *The Slavonic and East European Review* Vol. 41, No. 97. 391–402./

<http://www.jstor.org/pss/4205468>

Erņštreits, Valts. *Cik cilvēku tagad runā lībiešu valodā?* <http://www.livones.lv/libiesi/faq/?raksts=109>

European Charter for Regional or Minority Languages.

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/148.htm>

Fasold, Ralph W. (2005). Making languages. *4th International Symposium on Bilingualism*. 697–702.

Fishman, Joshua A. (2010). Sociolinguistics: Language and Ethnic Identity in Context. Joshua A. Fishman and Ofelia Garcia (eds.): *Handbook of Language and Ethnic Identity*. xxiii–xxxv.

Gasser, Michael *Dialects and Languages*. <http://www.indiana.edu/~hlw/Introduction/dialects.html>.

Hahn, Reinhard F. *Low Saxon (Low German)*. <http://www.lowlands-l.net/>

Kashubian. <http://www.omniglot.com/writing/kashubian.htm>

Kloss, Heinz (1967). Abstand Languages and Ausbau Languages. *Anthropological Linguistics* 9. 29–41.

Krauze, Marciana (2009). *Latgaliešu valodai prasa reģionālās valodas statusu*. <http://lv.lv/?menu=doc&id=201598>

Kultūru, reliģiju un valodu daudzveidība. 22. pants. *Eiropas Savienības Pamattiesību harta*. 2007. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:140:0014:01.lv:HTML>

Latviešu valoda, valodas Latvijā. http://www.vvk.lv/doc_upl/Valodas_Latvijaa_LV.pdf?PHPSESSID=f2

LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centrs. *Latgaliešu pareizrakstības noteikumi*. 2008.

<http://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LGPNusacejumi.pdf>

Marten, Heiko F. (2009). *Languages and Parliaments*. München: Lincom.

Mason, Dani. *Language and Dialect*. <http://www.squidoo.com/language-and-dialect>

Mūrniece, Ināra (2011). Latviešu tautai – divas valodas? // *Latvijas Avīze*. 15.01.2010./

http://www2.la.lv/lat/agrotops/jaunakaja_numura/?doc=70800&comments/?doc=70800

Schiffman, Harold. *Ausbau and Abstand languages*. <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/540/langdial/node3.html>

Snorre Karkonens-Svensons, Snorre S. (2007). *Latgaliešu rakstu valoda un jaunnorvēģu valoda sociolingvistiskā skatījumā*. / www.latgale.lv/lg/news/article?id=1554

Spiekermann, Helmut (2010). Variation in der deutschen Sprache. *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Ein Internationales Handbuch* (HSK 35.1), Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Šuplinska I., Lazdiņa S. (eds., 2009) *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Valsts valodas likums (1999)./ www.likumi.lv/doc.php?id=14740

Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam./

http://www.google.de/url?sa=t&source=web&cd=1&ved=0CBgQFjAA&url=http%3A%2F%2Fizm.gov.lv%2Fupload_file%2FNormative_akti%2FIZM_010305_Valsts_valodas_polit_pamatnost_2005-2014.doc&rct=j&q=Valsts%20valodas%20politikas%20pamatnost%C4%81dnes%202005.%20%E2%80%93%202014.%20gadam.%20&ei=HWeQTb-VMYuo8APHsOmgDw&usq=AFQjCNFscgoboZznUFocOXWH97KH19qnKg&cad=rja

Wicherkiwicz, Tomasz (2004). Regional Languages in the typology of Lesser-Ussed Languages in Europe.

Valodas politika un sociolingvistiskie jautājumi. Reģionālās valodas mūsdienu Eiropā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. 2004. g. 20.–23. maijs. Rēzekne. 5–8.

Ivars Matisovs

URBANIZĀCIJAS PROCESI UN TO ĪPATNĪBAS LATGALĒ

Rakstā aplūkota urbanizācijas procesu norise Latgalē un to īpatnības, skatot tos gan vēsturiskā griezumā, gan iezīmējot atsevišķas tendences, kas vērojamas mūsdienās. Sevišķa uzmanība veltīta pilsētu tīkla veidošanās un attīstības gaitai. Raksts balstās uz vispusīgu zinātniskās literatūras apskatu un pieejamās statistiskās informācijas analīzi. Secināts, ka urbanizācijas procesiem Latgalē piemīt zināma savdabība, kas tomēr būtiski neatšķiras no līdzīgu procesu norises pārējā valsts teritorijā. Autors uzsver, ka postpadomju periodā visas Latgales pilsētas skārusi depopulācija, kas sevišķi izteikta ir mazpilsētās, tādējādi reāli apdraudot pašreizējā pilsētu tīkla pastāvēšanu jau pārskatāmā nākotnē. Sniegts arī Latgales pilsētu attīstības izvērtējums administratīvi teritoriālās reformas kontekstā.

URBANIZATION PROCESSES AND ITS SPECIFICS IN LATGALE

Urbanization is an important demo-geographical process and a complex social phenomenon under impact of which changes are made not only to the global, regional or national settlement systems, but all socio-economic processes are also substantially transformed. Changes caused by urbanization have an impact on traditional way of life, cultural particularity, community and individual psychology and other aspects of spiritual life, therefore expressions and regularities of this process might be of interest not only for demographers, geographers and economists, but also for representatives of the field of humanities.

Paper presents the progress of urbanization processes in Latgale, by covering the period from establishment of the first urban-type settlements in the Eastern Latvia until today, when under impact of the depopulation processes number of inhabitants in all cities of the region decreases dramatically. Particular attention is paid to the course of formation and evolution of the Latgale urban network, successively looking at characteristics of the course of urbanization process during all major stages of the historical process.

Towns and cities constitute the basis for the Latvian population system, characterized by historically formed relatively dense urban network. Like elsewhere in the country, also in modern Latgale towns and cities are distributed evenly throughout the region area, but historically it has not always been so. Urban spatial and landscape model in Latgale has been developed within the long historical process of gradual accumulation of changes in the landscape space; however the balance of this process is destroyed by sudden transformations of political, economic and socio-cultural conditions the region and its people have had to survive in more than one occasion.

The article particularly deals with characteristics of the urbanization processes during post-Soviet period, outlines the present urban development trends in Latgale, and highlights

major urban demo-geographical problems, among which the emphasis has to be placed on the rapid depopulation, an ageing population and the deepening of territorial inequalities, also intra-regionally.

Structural economical changes and increasing mobility of population during the post-Soviet period have changed the urban development perspective. Activities based on new knowledge are concentrated in large agglomerations, while individual regions, including Latgale, with less competitive urban centers are noticeably lagging behind in their development.

Therefore, exactly in these areas and localities it is necessary to strengthen the urban functions to impede also interregional migration of population, since it substantially restricts the functionality of the most remote and underdeveloped areas and hinders provision of services to population at an appropriate level. This is even more important since implementation of the cohesion principles has been proclaimed to be one of the cornerstones of the European Union regional policy.

Unfortunately, at least for the time being situation in urban areas of Latgale is far from encouraging - negative net migration and negative natural growth factor, persistently high level of unemployment is observed there, social exclusion and apathy prevailing. Admittedly, in recent years urban development in Latgale represents also several positive trends. Urban environmental quality has improved significantly, which is generally associated with transition to environmentally more friendly fuels and implementation of various environmental projects, based on funding from the EU budget, such as municipal waste management, improving of water supply and sewerage systems.

Encouragingly, facilities of regional higher education institutions improve, and the capacity of scientific work increases, important interdisciplinary research has been launched. In the nearest future significant educational and scientific infrastructure improvement projects at the University of Daugavpils and Rezekne Higher Education Institution are planned to be made, which will certainly increase competitiveness of the Latgale region in the science and technology area.

Article is based on review of comprehensive scientific literature and analysis of available statistical information. The author does not claim to provide all-inclusive and in-depth analysis of the urbanization processes in Latgale, since this task would be performed in course of further studies, but summarizes the results obtained at an early stage of research of urban areas and population demo-geographical development, as well as of the quality of urban environment.

Ievads

Apdzīvojums ir iedzīvotāju telpiskā struktūra, ko veido savstarpēji saistītu apdzīvoto vietu sistēma noteiktā teritorijā, pie tam apdzīvotās vietas jebkurā teritorijā ir izvietotas likumsakarīgi un to ietekmē daudzveidīgi ekonomiskie, vēsturiskie un dabas faktori to mijiedarbībā.

20. gadsimta spilgtākā apdzīvojuma maiņas parādība ir straujā urbanizācija, kas vienu pēc otra aptvēra pasaules reģionus un atsevišķas valstis. Urbanizācija ir ne tikai pilsētu iedzīvotāju skaita un pilsētnieku īpatsvara pieaugums, bet arī daudzpusīgi ar to saistīti sociāli ekonomiskie procesi, tostarp arī pilsētnieciskā dzīvesveida izplatīšanās lauku apvidos jeb rurbanizācija.

Pilsētas veido Latvijas apdzīvojuma sistēmas pamatu, kurai raksturīgs vēsturiski izveidojies salīdzinoši blīvs pilsētu tīkls. Tāpat kā citur valstī, arī mūsdienu Latgalē pilsētas izvietotas vienmērīgi visā reģiona teritorijā, tomēr vēsturiski tas ne vienmēr tā ir bijis. Tāpēc raksta autors mēģina izsekot pilsētas tipa apdzīvoto vietu tīkla formēšanās un attīstības procesa vēsturiskajiem nosacījumiem un apstākļiem, secīgi aplūkojot urbanizācijas norises īpatnības dažādos laika periodos.

No dabas faktoriem spēcīgāko ietekmi uz pilsētas attīstību un arī tās ainavisko veidolu atstāj teritorijas ģeomorfoloģiskās (reljefa) un hidrogrāfiskās īpatnības. Arī vēsturiski pilsētas radušās un izaugušas cilvēku dzīvei un darbībai vislabvēlīgākajās vietās. Tās var būt saistītas gan ar izdevīgu fiziski ģeogrāfisko stāvokli, piemēram, Daugavpili, Krāslavai un Līvāniem attīstoties tiešā nozīmīgā Daugavas ūdensceļa tuvumā, gan ar transporta tīkla formēšanos, pilsētām veidojoties svarīgu tranzīta ceļu krustpunktos, piemēram, Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas gadījumā. Dzelzceļa līniju izbūve ir bijusi vitāli svarīga Kārsavas, Zilupes un Viļānu attīstībā, toties Preiļi, Dagda, Balvi, Viļaka un Varakļāni izauguši kā vietējas nozīmes tirdzniecības un amatniecības centri blīvi apdzīvotos lauku areālos.

Jāpiebilst, ka Latgales pilsētu ainaviskais veidols veidojies ilgstošā vēstures procesā, pakāpeniski uzkrājoties pārmaiņām ainavu telpā, bet šī procesa līdzsvarotību izjauc krasas politisko, ekonomisko un sociālo apstākļu pārmaiņas, kas ne vienreiz vien reģionam un tā iedzīvotājiem bijušas jāpārdzīvo.

Rakstā uzmanība ir pievērsta arī mūsdienu urbanizācijas procesiem Latgalē un reģionālā pilsētu tīkla īpatnībām, kā arī ieskicētas pilsētu attīstības tendences nākotnē un akcentētas būtiskākās pilsētu demoģeogrāfiskās un pilsētvides problēmas, starp kurām noteikti minama straujā depopulācija, iedzīvotāju novecošana un teritoriālās nevienlīdzības padziļināšanās, arī reģiona iekšienē.

Situācijas objektīvu analīzi Latgales reģiona pilsētās būtiski apgrūtina nepietiekamā informācijas pieejamība, jo kopš 1998. gada vairs netiek izdoti statistisko datu krājumi par administratīvajām teritorijām vietējo pašvaldību (pilsētu, pagastu un novadu) līmenī (Vanags, Vilka 2005). Atsevišķi rādītāji par visām reģiona pilsētām pieejami tikai demogrāfijas gadagrāmatās, kā arī 2000. gada tautas skaitīšanas rezultātu publikācijā. Tādējādi ticamus datus no ikgadējiem datu krājumiem „Latvijas reģioni skaitļos” var iegūt tikai par valsts pakļautības pilsētām Daugavpili un Rēzekni.

Autors nebūt nepretendē uz visaptverošu un padziļinātu urbanizācijas procesu analīzi Latgales reģionā, jo tas būtu turpmākās izpētes gaitā veicams uzdevums, bet gan rezumē pilsētu pētniecības sākotnējā stadijā iegūtos rezultātus Eiropas Sociālā fonda (ESF) projekta

„Teritoriālās identitātes lingvakulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (Nr.2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) ietvaros.

1. Pirmās pilsētas tipa apdzīvotās vietas Latgales teritorijā

Mūsdienu Latgales teritorija jau izsenis bijusi samērā biezi apdzīvota, par ko uzskatāmi liecina daudzskaitlīgi un nozīmīgi vēlā neolīta arheoloģiskie atradumi Lubāna ezera apkaimē un arī visai ievērojams skaits seno latgaļu apdzīvoto pilskalnu, jo sevišķi Latgales augstienes teritorijā. Piemēram, pārlūkojot kopš 1940. gada jaunatklāto 53 Latvijas pilskalnu sarakstu (Urtāns 2009), var pārliecināties, ka 27 no tiem atrodas tieši Latgales teritorijā. Savukārt Daugavas upe vismaz jau kopš vikingu laikiem ir bijusi ļoti nozīmīga tranzīta maģistrāle, kuras krastos vienmēr ir bijis sevišķi liels dažāda mēroga apdzīvoto vietu sakopojums.

Pirmās pilsētas tipa apmetnes Latvijā izveidojušās pie senlatviešu valdnieku nocietinātajām pilīm, piemēram, Jersika Daugavas labajā krastā, tagadējā Līvānu novada teritorijā. Savukārt jauns posms apdzīvojamības sistēmas attīstībā Latvijā sākās 13. gadsimtā, kad pēc vācu krustnešu invāzijas arī Latvijā parādījās pirmās mūra ēkas. Piemēram, Krustpils pirmo reizi vēstures avotos minēta 1237. gadā, kad Rīgas bīskaps netālu no Daugavas tuvumā esošā latgaļu Asotes pilskalna uzcēla pili (*Kreutzburg*), kas bija pirmā vācu krustnešu celtā mūra ēka Latgales teritorijā. Salīdzinoši īsā laika posmā mūra pils parādījās arī *Volkenbergā* (Mākoņkalnā, 1263), Naujenē (netālu no Daugavpils, 1277) un Rēzeknē (1285) (Latvijas vēstures atlants 1998).

Neskatoties uz to, ka vairākas Latgales apdzīvotās vietas rakstiskajos avotos pirmo reizi tikušas minētas jau 13. gadsimta sākumā, tieši Ludza oficiāli tiek atzīta par pirmo rakstos minēto apdzīvoto vietu Latvijas teritorijā (tās nosaukums parādās 1177. gadā senkrievu Kijevas un Ipatija hronikās), tomēr par pirmo pilntiesīgo pilsētu Latgalē uzskatāma Daugavpils (toreiz *Dinaburga*), kurai 1582. gadā Polijas karalis Stefans Batorijs piešķīra Magdeburgas tiesības un kura turpmākos turpat divus gadsimtus tā arī paliek vienīgā pilsēta Latgales teritorijā. Zīmīgi, ka tikai 2010. gada septembrī notikušās Polijas Republikas prezidenta B. Komarovska vizītes laikā Daugavpilī pirmo reizi oficiāli izskanēja aicinājums pilsētā uzstādīt pieminekli tās dibinātājam.

Jāatgādina, ka Vidzemē un Kurzemē 14.–15. gadsimtā aktīva saimnieciskā darbība bija vērojama Hanzas pilsētās, kuru kopskaits Latvijas teritorijā savienības ziedu laikos sasniedza veselas astoņas (Rīga, Koknese, Limbaži, Cēsis, Valmiera, Straupe, Kuldīga, Ventspils), savukārt Latgalē tajā laikā nebija itin nevienas apdzīvotās vietas ar pilsētas tiesībām.

Likumsakarīgi, ka pēc Livonijas kara Dinaburga kļuva par Inflantijas jeb Polijas Vidzemes centru. Pils un pilsēta tika nostiprināta ar valni un vairākiem bastioniem, bet

turpmākajos karos pilsēta vairākkārt tikusi zviedru un krievu karaspēka ieņemta. Krievi 17. gadsimta vidū uz īsu laiku Dinaburgu bija pat pārdēvējuši par Borisoglebsku. Polijas sastāvā pilsēta palika aptuveni divus gadsimtus, kuru laikā tirdzniecības sakari ar Rīgu un Krievijas pilsētām nebija cieši, vāja bija arī Daugavpils ekonomiskā attīstība. Šādas liecības rodamas Latgales poļu rakstnieka Kazimira Buiņicka kultūrvēsturiskajā romānā „Priestera Jordana atmiņas”: *Pilsētu [Daugavpili – I. M.] atstājām bez nožēlas (..), tāpēc ka apkārt nebija nekā pievilcīga. Nebeidzami smilšu lauki, kurus ieskāva drūmi sili. Pati pilsēta šķiet iegrimusi smiltīs. Vismazākais vēja pūtiens sacel putekļu mākoņus, un šajā smilšu putenī saskatāmi tikai divi punkti: karaļa Stefana laikā uzbērtais augstais aizsargvalnis pie Daugavas un jezuītu priesteru misijas koka baznīca.*

2. Latgales pilsētas Krievijas impērijas laikā (1772–1918)

Līdz ar 1772. gadā notikušo Latgales teritorijas iekļaušanu Krievijas impērijas sastāvā radās nepieciešamība izveidot vairākus apriņķus, kuru administratīvajiem centriem atbilstoši pastāvošajai likumdošanai tika piešķirtas arī pilsētas tiesības. Tādējādi par pilsētām gandrīz vienlaicīgi kļūst arī Rēzekne (1773) un Ludza (1777), bet imperatore Katrīna II drīzumā apstiprina abu jaunizveidoto pilsētu apbūves plānus un sākas rosīga celtniecība.

Jāpiebilst, ka 19. gadsimta pirmajā ceturksnī stipri pieauga Ludzas kā tirdzniecības centra nozīme (galvenā tirgus prece bija līnī) un līdz pat 19. gadsimta vidum pēc iedzīvotāju skaita (>5000 cilvēku) Ludza bija otra lielākā pilsēta Latgalē, bet līdz ar dzelzceļa līnijas Sanktpēterburga-Varšava izbūvi 1860. gadā būtiski pieauga Rēzeknes nozīme, kura drīzumā izkonkurēja savu tuvāko kaimiņu.

Pilsētnieku skaita pieaugumu būtiski sekmēja dzimtbūšanas atcelšana 1861. gadā, kad zemnieki, kas tolaik bija absolūtais vairākums Latgalē, ieguva pārvietošanās brīvību un lielā skaitā devās uz pilsētām. Tomēr galvenais pilsētu izaugsmes faktors bija straujā rūpniecības attīstība, kas bija vērojama 19.–20. gadsimtu mijā, kā arī vairāku citu dzelzceļa līniju izbūve. Acīmredzot tieši uz šo laika periodu var attiecināt urbanizācijas procesa tā klasiskajā izpratnē sākumu Latgalē.

Ja pirmā Krievijas impērijas tautas skaitīšana (1897) uzrādīja, ka Daugavpilī dzīvoja 77 100, Rēzeknē – 10 800 un Ludzā – 5 100 cilvēku, tad Pirmā pasaules kara priekšvakarā Daugavpilī uzskaitīti jau aptuveni 113 000 un Rēzeknē – 23 000 iedzīvotāju. Tātad 17 gadu laikā iedzīvotāju skaits Daugavpilī pieaudzis gandrīz par 50%, bet Rēzeknē tas ir pat divkārtšojies.

Jāatzīmē, ka neviena cita Vitebskas guberņas pilsēta 19. gadsimta beigās nevarēja konkurēt ar Dinaburgu, kura 1893. gadā saskaņā ar imperatora Aleksandra III pavēli tiek

pārdēvēta par Dvinsku. Sevišķi lielu iespaidu uz pilsētas attīstību, teritoriālo struktūru un, ļoti iespējams, arī uz pilsētnieku psiholoģiju, ir atstājusi Dinaburgas cietokšņa būvniecība, kas tika uzsākta jau 1810. gadā, bet pilnībā pabeigta tikai 1878. gadā. Savukārt pati Daugavpils veidojās kā tipiska Krievijas impērijas provinces pilsēta ar tai raksturīgo režģveida ielu plānojumu un neoklasicisma arhitektūras iezīmēm, bet par būtisku pilsētas vizuālā tēla iezīmi no tā laika ir saglabājusies īpatnēja arhitektūra ar sarkano ķieģeļu plašu pielietojumu ēku būvniecībā.

Tomēr izšķirošais faktors Daugavpils izaugsmē bija straujā rūpniecības attīstība 19. gadsimta beigās, kad pēc vairāku dzelzceļa līniju izbūves pilsēta kļuva par nozīmīgu transporta mezglu un vienu no lielākajiem Krievijas rietumdaļas tirdzniecības un rūpniecības centriem, kas apsteidza guberņas administratīvo centru Vitebsku gan pēc iedzīvotāju skaita, gan ekonomiskās izaugsmes ziņā. Interesanti atzīmēt, ka Pirmā pasaules kara priekšvakarā Dvinskas iedzīvotāju skaits ir bijis pat lielāks nekā mūsdienu Daugavpilī.

3. Latgales pilsētas Latvijas Republikā starpkaru periodā (1918–1941)

Latgalei kļūstot par jaunizveidotās Latvijas valsts sastāvdaļu, tās teritorijā atradās tikai 3 pilsētas tipa apdzīvotās vietas – Dvinska (kopš 1920. gada – Daugavpils), Režica (Rēzekne) un Lucina (Ludza). Savukārt Krāslava tolaik bija lielākais Latvijas miests, kuram pilsētas tiesības tika piešķirtas 1923. gadā, bet jau 1926. gadā Līvāni kļuva par piekto Latgales pilsētu. LR Saeimas 1928. gada 11. februārī pieņemtais likums par pilsētas tiesību piešķiršanu 16 Latvijas miestiem bija sevišķi nozīmīgs Latgalei, jo šeit parādījās uzreiz piecas jaunas pilsētas: Balvi, Kārsava, Viļāni, Varakļāni un Preiļi, savukārt 1931. gadā pilsētas tiesības ieguva arī austrumu pierobežas dzelzceļnieku miests Zilupe.

Te gan jāpiebilst, ka pirmskara Latgalē administratīvi ietilpa arī Krustpils (pilsētas tiesības kopš 1920. gada) un tagadējā Pļaviņu pilsētas sastāvdaļa Gostiņi (pilsētas tiesības kopš 1933. gada), kā arī Abrene (Jaunlatgale) – pēc Latvijas neatkarības atgūšanas (1991) Krievijas Federācijas Pleskavas apgabala rajona centrs. Arī tagadējais Daugavpils mikrorajons Daugavas upes kreisajā krastā Grīva 20. gadsimta vidū bija atsevišķa pilsēta Zemgales novada sastāvā. Informāciju par iedzīvotāju skaitu un etnisko sastāvu Latgales pilsētās 20. gadsimta 30. gados sk. 1. tabulā.

1. tabula *Iedzīvotāju skaits un etniskais sastāvs Latgales pilsētās 20. gadsimta 30. gados*
(pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem)

Table 1: *Population and Ethnic Composition of Cities and Towns in Latgale in the 30ies of the 20th Century (According to the 1935 Census Data)*

Pilsēta	Latvieši		Lielkrievi	Baltkrievi	Žīdi	Vācieši	Poļi	Lietuvieši	Citi	Kopā	Pilsētas rangs Latvijā
	1930	1935									
Daugavpils	11657	15158	8058	1156	11106	508	8198	300	676	45 160	3.
Rēzekne	4603	5775	2602	360	3342	68	909	18	65	13139	6.
Ludza	1581	2207	1228	163	1518	29	338	12	51	5546	13.
Grīva	888	1214	2696	243	234	11	906	188	54	5546	14.
Krāslava	706	1422	435	216	1444	18	647	30	64	4276	20.
Krustpils	1717	2242	168	90	1043	25	53	9	28	3658	24.
Līvāni	1948	2234	199	32	981	12	44	1	24	3527	25.
Balvi	996	1466	91	33	379	5	19	4	27	2024	33.
Kārsava	527	685	266	15	785	10	92	3	14	1870	34.
Preiļi	408	438	280	18	817	7	64	2	6	1662	39.
Varakļāni	555	635	45	5	952	-	11	-	23	1661	40.
Zilupe	...	472	362	180	471	11	54	10	6	1566	42.
Viļāni	616	571	311	-	396	1	31	5	18	1333	48.
Abrene	...	479	626	25	61	7	24	4	16	1242	50.
Gostiņi	...	444	5	2	504	4	2	1	31	993	54.
Kopā	26202	35442	17372	2538	23733	716	11392	587	1103	92883	

Avots: Latvijas pilsētas valsts 20 gados (1938). Rakstu krājums ar visu Latvijas pilsētu aprakstiem un attēliem. Rīga: Latvijas pilsētu savienības izdevums.

Kā redzams, Latgales pilsētās 1935. gadā vislielākā etniskā grupa bija latvieši (38,1% no pilsētnieku skaita), kam seko ebreji (tolaik – žīdi) ar 25,6 %, krievi un baltkrievi – ar 18,7% un poļi – ar 12,3% īpatsvaru, savukārt citu etnisko grupu īpatsvars sastāda tikai 5,3% no Latgales novada pilsētnieku kopskaita. Interesanti atzīmēt, ka 1935. gadā trijās lielākajās Latgales pilsētās tieši latvieši bijusi daudzskaitlīgākā etniskā grupa, latviešu un ebreju skaits līdzīgs ir bijis Krāslavā un Zilupē, toties skaitliski ebreji dominējuši mazpilsētiņās (Preiļos, Varakļānos, Kārsavā un Gostiņos), bet par izteikti krieviskām pilsētām var dēvēt vienīgi Grīvu un Abreni.

Otrā pasaules kara laikā būtiski mainījās praktiski visu Latgales pilsētu demogrāfiskais un etniskais sastāvs, jo, pirmkārt, vācu nacistiskais režīms masveidā iznīcināja ebreju un čigānu tautības iedzīvotājus, un, otrkārt, lielākās un stratēģiski nozīmīgākās pilsētas Daugavpils un, jo sevišķi, Rēzekne, 1944. gadā smagi cieta padomju aviācijas gaisa triecienu rezultātā. Savukārt, vācu armijai atkāpjoties, tika uzspridzinātas vai nodedzinātas lielākā daļa ēku tādās mazpilsētās kā Viļāni, Varakļāni, Kārsava un Zilupe.

4. Latgales pilsētas padomju laikā (1945–1990)

Padomju periodā notika būtiskas izmaiņas Latgales demogrāfiskajā situācijā, tādējādi ietekmējot arīdzan urbanizācijas procesu norisi. Jau 1945. gadā pilsētu sarakstu papildināja Viļaka, kas kļuva par Jaunlatgales apriņķa centru Krievijai atdotās Abrenes (Pitalovas) vietā. Pēc tilta pāri Daugavai uzcelšanas 1962. gadā bijušo Latgales pilsētu Krustpili pievienoja Jēkabpilij, pie kam Krustpili iedzīvotāju skaits tolaik bija lielāks nekā pašā Jēkabpilī, bet par Krustpili mūsdienās atgādina tikai tāda paša nosaukuma dzelzceļa stacija un arī jaunizveidotais novads.

Mūsdienā Latgales pilsētu veidolu lielā mērā iespaidojuši tie apstākļi, kas pastāvēja padomju varas gados, kad reģiona pilsētas ievērojami izauga gan iedzīvotāju skaita ziņā, gan teritoriāli, pie kam ap lielākajām pilsētām izveidojās ietekmes zonas ar suburbanizācijas pazīmēm un norisinājās izteikti lauku vides rurbanizācijas procesi. Piemēram, pilsētu nomalēs, dažkārt pat visai ievērojamā attālumā no tām, intensīvi veidojās dažādi dārzkopības kooperatīvi un biedrības ar tiem raksturīgu nereglamentētu un bieži vien haotisku apbūvi, savukārt kolhozu un padomju saimniecību centru ciematos sociālā infrastruktūra masveidīgi pārņēma urbānas iezīmes.

Padomju laikā reģionālā un pilsētu plānošana tika pakļauta centralizētai saimnieciskajai plānošanai un izteikti pieauga urbanizācijas līmenis – no 30% 1959. gadā līdz pat 59,4% 1989. gadā (Latgales pilsētu attīstības stratēģija 2001). Jāpiebilst, ka Latvijā kopumā (neskaitot Rīgu) urbanizācijas līmenis tolaik bijis attiecīgi 37,4% un 55,1%.

Latgales pilsētu attīstību padomju periodā būtiski ietekmēja sociālistiskā industrializācija, kura kļuva sevišķi izteikta 50.–60. gadu mijā, un tās izsaukta masveidīga darbaspēka migrācija – gan no Latgales laukiem un mazpilsētām, gan no citām padomju republikām, īpaši Krievijas, Baltkrievijas un Ukrainas. Visstraujākais iedzīvotāju skaita pieaugums bija vērojams Daugavpilī, Rēzeknē un Līvānos, tāpēc tur izvērās intensīva daudzstāvu dzīvojamo namu būve, pilsētu nomalēs izaugot jauniem mikrorajoniem, piemēram, Ķīmiķu ciematam, Čerepovai, Ruģeļiem un Pervomajkai (tagad Jaunā Forštate) Daugavpilī un Ziemeļu rajonam Rēzeknē. Jāpiebilst, ka vēl joprojām šajos mikrorajonos izteikti dominē krievu valoda un iedzīvotāju mentalitātes *padomiskās* iezīmes.

Pēc mājokļu uzcelšanas perioda skaitliski lielākā iedzīvotāju grupa visos bijušajos Latgales rajonu centros, arī abās reģiona lielpilsētās, mīt 1981.–1990. gadā būvētajos namos. Daugavpilī 58,4% iedzīvotāju dzīvo vairāk nekā 50 dzīvokļu lielās mājās, kas ir otrs augstākais rādītājs valstī. Savukārt Līvānos, Varakļānos un Viļānos lielākā pilsētnieku grupa apdzīvo 1971.–1980. gados būvētās, pārsvarā daudzdzīvokļu mājas, bet Dagdā, Kārsavā, Viļakā un Zilupē visvairāk apdzīvotas ir 1946.–1960. gados būvētās ēkas. (Latvijas 2000. gada Tautas

skaitīšanas rezultāti 2002). Jāatzīmē, ka pēdējās no iepriekš minētajām pilsētām tieši 20. gadsimta vidū bija kļuvušas par administratīvo rajonu centriem, kas acīmredzami ir sekmējis to izaugsmi un attīstību.

Interesanti atzīmēt, ka tikai 3,8% Latgales pilsētnieku dzīvo līdz 1918. gadam būvētajās ēkās. Šis rādītājs atsevišķās pilsētās būtiski atšķiras, svārstoties robežās no 0,5% Balvos līdz 7,3% Krāslavā. Toties 1996.–2000. gadā uzceltajos namos mīt tikai 0,5% pilsētnieku, kas ļoti uzskatāmi atspoguļo ekonomiskās aktivitātes un iedzīvotāju labklājības līmeni Latgalē pēc valstiskās neatkarības atgūšanas (Matisovs 2005).

Līdz pat padomju iekārtas beigām Latvijā pastāvēja tāda īpatna apdzīvoto vietu kategorija kā pilsētciemati, kuru kopskaits bija 37, savukārt 4 no tiem atradās Latgalē: Dagda, Malta, Kuprava, Žīguri. Pilsētciematiem bija raksturīgs lielāks lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvars, salīdzinot ar pilsētām (Dagda, Malta), vai arī tie veidojās uz strādnieku ciematu bāzes pie lielajiem rūpniecības uzņēmumiem (Kuprava – būvmateriālu rūpniecība, Žīguri – mežrūpniecība).

1991. gadā Latvijā pilsētciematu kategorija tika likvidēta, savukārt to pašvaldībām tika dota izvēles iespēja – vai nu kļūt par pilsētām vai arī iekļauties pagastos kā lauku apdzīvotajām vietām. Latgalē vairums pilsētciematu izvēlējās otro variantu, tādējādi Malta, Kuprava un Žīguri ir kļuvuši par pagastu centriem, un tikai Dagda 1992. gadā ieguva pilsētas tiesības, tādējādi kļūstot par jaunāko Latgales pilsētu un vienīgo apdzīvoto vietu, kas pilsētas statusu ieguva Latvijas valstiskās neatkarības (postpadomju) periodā.

Visticamāk, tieši pilsētas statuss Dagdai deva iespēju 2009. gadā kļūt par samērā liela novada centru, savukārt Malta, neskatoties uz vietējās pašvaldības pūlēm, tā arī netika apstiprināta par novada centru, bet bija spiesta iekļauties Rēzeknes novada teritorijā. Jāpiebilst, ka Malta pēc iedzīvotāju skaita ir lielākais Latgales ciems un pēc šī rādītāja (vairāk nekā 2000 cilvēku) vienīgais var pretendēt uz pilsētas statusu. Savukārt visbēdīgākā aina mūsdienās vērojama ir Kupravā, kurā pēc vietējās drenu cauruļu un keramzīta rūpnīcas likvidācijas 1992. gadā dramatiski sarucis iedzīvotāju skaits un kādreiz plaukstoša pilsētas tipa apdzīvotā vieta ir pārvērtusies par īstu „rēgu ciematu”.

5. Latgales pilsētas postpadomju periodā (1990–2010)

Strukturālas pārmaiņas tautsaimniecībā un pieaugošā iedzīvotāju mobilitāte postpadomju periodā ir izmainījušas pilsētu attīstības perspektīvas. Uz jaunām zināšanām balstītās aktivitātes ir koncentrētas lielajās aglomerācijās, bet atsevišķi reģioni, to vidū arī Latgale, ar mazāk konkurētspējīgiem pilsētu centriem atpaliek savā attīstībā. Šajos apvidos ir nepieciešams

nostiprināt pilsētu funkcijas, kas lielā mērā ļautu ierobežot migrāciju starp reģioniem, jo šis process ievērojami samazina šo teritoriju funkcionalitāti un apgrūtina pakalpojumu sniegšanu pienācīgā līmenī (VASAB 2001).

Latgales pilsētās vēl joprojām pastāv no padomju iekārtas mantotās un tā laika ietekmētā sociālā situācija, jo, kaut gan sabiedrība ir sociāli diferencēta, tomēr ģeogrāfiskajā telpā tas vēl neizpaužas tik spilgti. Tomēr pēdējos gados sociālās situācijas maiņa sāk ietekmēt arī pilsētu fizisko struktūru un ainavisko telpu, īpaši lielākajos centros, kur vērojama zināma iedzīvotāju teritoriālā norobežošanās, piemēram, pēc ienākuma līmeņa vai sociālā statusa. Toties mazpilsētās, kur sociālo grupu dažādība ir daudz ierobežotāka un sabiedrība nav tik elastīga, šis process ir mazāk vērojams (Šķiņķis, Stankeviča 1999).

Joprojām diskutējams ir jautājums par pilsētu skaitu Latgales reģionā. Tā, piemēram, 2001. gadā izstrādātajā Latgales pilsētu attīstības stratēģijā minēts, ka reģionā atrodas 17 pilsētas, ietverot arī visa toreizējā Jēkabpils rajona pilsētas – Jēkabpili, Viesīti un Aknīsti. Patlaban Latgales plānošanas reģionā ietilpst 14 pilsētas – Daugavpils, Rēzekne, Krāslava, Dagda, Ludza, Zilupe, Kārsava, Balvi, Viļaka, Viļāni, Preiļi, Līvāni, kā arī Ilūkste un Subate, kas kultūrvēsturiski nekad nav piederējušas Latgalei, bet gan Sēlijai (Augšzemei) vai pat Zemgalei, savukārt īstēni latgaliskie Varakļāni mūsdienās tiek pieskaitīti Vidzemes plānošanas reģionam.

Latgales pilsētas ievērojami atšķiras pēc to ģeogrāfiskā stāvokļa un dabas vides apstākļiem, aizņemtās teritorijas un telpiskās struktūras, vēsturiskās attīstības gaitas, iedzīvotāju etniskā un konfesionālā sastāva, demoģeogrāfiskajiem un sociāli ekonomiskajiem rādītājiem (Matisovs 2005), kā arī administratīvā statusa un attīstības tendencēm.

5.1. Depopulācijas draudi

Demogrāfisko situāciju Latgales reģionā postpadomju periodā raksturo iedzīvotāju skaita samazināšanās jeb depopulācija, kā arī iedzīvotāju sastāva novecošanas procesi, ko izraisa gan negatīvā iedzīvotāju migrācijas bilance, gan negatīvs dabiskā pieauguma koeficients. Ar Latgales pilsētu iedzīvotāju skaita dinamiku postpadomju periodā iepazīstina tabula, kas izveidota, pamatojoties uz LR Centrālās statistikas pārvaldes gadskārtējos pārskatos sniegtajiem datiem (sk. 2. tabulu).

2. tabula *Pastāvīgo iedzīvotāju skaita dinamika Latgales reģiona pilsētās postpadomju periodā (1990–2010)*

Table 2: *Resident Population Dynamics of the Latgale Cities and Towns during the Post-Soviet Period (1990–2010)*

Pilsēta	1990	2000	2005	2010	Depopulācija (2010 pret 1990,%)
Daugavpils	126 575	115 574	110 379	103 922	82,1
Rēzekne	42 832	39 430	36 798	35 074	81,9
Ludza	11 853	10 857	10 099	9 616	81,1
Krāslava	12 434	11 414	10 854	10 194	82,0
Līvāni	12 263	10 379	9 492	9 016	73,5
Balvi	9 340	8 693	8 113	7 903	84,6
Preiļi	9 421	8 902	8 509	7 988	84,8
Viļāni	4 608	4 058	3 687	3 483	75,6
Kārsava	3 110	2 726	2 534	2 424	77,9
Zilupe	2 441	1 951	1 860	1 774	72,7
Viļaka	2 152	1 848	1 747	1 536	71,4
Dagda	3 325	2 814	2 711	2 512	75,5
Ilūkste	3 275	2 969	2 910	2 829	86,4
Subate	1 041	972	867	752	72,2

Avoti: Demogrāfija 2010. Statistisko datu krājums (2010). Rīga: LR CSP
 Latvijas 2000. gada Tautas skaitīšanas rezultāti (2002). Rīga: LR CSP.

Kopējais iedzīvotāju skaits Latgales pilsētās 20 gadu laikā samazinājies no 243 146 līdz 189 557 jeb aptuveni par 22%, savukārt pilsētnieku īpatsvars jeb urbanizācijas līmenis reģionā samazinājies tikai nedaudz – no 57,6% 1990. gadā līdz 55,8% 2010. gadā. Tas liecina, ka depopulācijas procesa intensitāte Latgales reģiona pilsētās un lauku areālos norisinās aptuveni vienādos tempos, lai gan pilsētās tie ir nedaudz augstāki. Jāpiebilst, ka 1990.–2010. gadā Latvijā kopumā iedzīvotāju skaits samazinājies par 15,7% jeb gandrīz par sesto daļu.

Sevišķi satraucoša tendence vērojama reģiona mazpilsētās, kuras 20 neatkarības gadu laikā ir zaudējušas caurmērā ceturto daļu iedzīvotāju, bet Viļakā un Zilupē iedzīvotāju skaits jau ir nepietiekošs pilsētas statusa uzturēšanai, jo pēc Latvijā pastāvošās likumdošanas (Administratīvo teritoriju... 2008, 10. pants) *pilsētas statusu var piešķirt apdzīvotajām vietām, kuras ir kultūras un komercdarbības centri ar attīstītu inženierinfrastruktūru un ielu tīklu un kurās ir ne mazāk par 2000 pastāvīgo iedzīvotāju*, tiesa gan, likums paredz arī izņēmuma gadījumus.

5.2. Reģionālā nevienlīdzība

Latgales reģionā ir valstī vismazākais IKP un ienākuma nodoklis uz 1 iedzīvotāju, noturīgi augstākais bezdarba līmenis, mazākās nefinanšu investīcijas un mazākais ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits. Sekojot ES reģionālās politikas pamatnostādņēm, arī LR likumdošana paredz reģionu līdzsvarotu un izlīdzinošu attīstību (kohēziju). Jo sevišķi tas būtu jāattiecina uz Latgales reģionu, kurš jau 2002. gadā oficiāli tika atzīts par nabadzīgāko Eiropā, jo IKP uz 1 iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem sastādīja tikai 18,9% attiecībā pret ES – 25 vidējo rādītāju (Vaidere u. c. 2006).

Diemžēl, aizvadītajā laika periodā situācija būtiski nav mainījies, drīzāk pat pasliktinājusies, jo pašreizējās sociāli ekonomiskās krīzes ietekmē, piemēram, bezdarba līmenis Latgales reģionā ievērojami pieaudzis un 2010. gada novembrī sasniedzis 22,1% (Latvijā vidēji – 14,3%) (Reģistrētā bezdarba... 2010). Jāpiebilst, ka vienīgi Daugavpilī bezdarba līmenis (11,9%) ir pat zemāks nekā valstī kopumā, kas liecina par to, ka arī Latgales reģiona iekšienē pastāv ievērojamas dzīves līmeņa atšķirības.

Piemēram, 1999.–2001. gadā Daugavpils viena pati saņēmusi 62,8% no Latgalē ieguldītajām valsts investīcijām un pratusi piesaistīt aptuveni 95% no Latgalē ienākušajām ārvalstu investīcijām (Reģionu attīstība Latvijā 2002). ERAF līdzfinansētās pilsētvides attīstības programmas ietvaros 16 Latvijas pašvaldībām ir iespēja nodrošināt pilsētu izaugsmi, bet tikai trīs programmā iekļautās pilsētas (Daugavpils, Rēzekne un Līvāni) pārstāv Latgali. (Aptiprinātas pilsētu... 2010).

5.3. Teritorijas attīstības indekss

Teritorijas attīstības indekss un teritorijas attīstības rangs ir līdz šim pielietotie teritorijas attīstības līmeņa un attīstības tendenču novērtēšanas vispārinātie jeb sintētiskie rādītāji, kuri var tikt izmantoti reģionālās attīstības politikas izstrādē un realizācijā.

Latvijas Statistikas institūts pirmo teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas metodiku izstrādāja 1997. gadā, tomēr tā izrādījās salīdzinoši vienkārša un nepilnīga. Metodika tikusi uzlabota, izstrādājot pamatrādītāju nozīmības svaru sistēmu, tomēr izrādījās, ka izstrādāt profesionāli pārliecinošus attīstības indeksus pilsētām ir daudz grūtāk nekā lauku teritorijām.

Tomēr jāatzīmē, ka līdz ar administratīvi teritoriālās reformas īstenošanu 2009. gadā, situācija teritoriju attīstības indeksa aprēķināšanu ir uzlabojusies, jo statistikā atkal atsevišķi parādās pilsētas to vēsturiskajā izpratnē, kuru pamatrādītājos vairs neiekļauj apkārtējās lauku teritorijas, kas vairumā gadījumu pazemināja šo rādītāju vērtības.

Ekspertu noteiktie attīstības pamatfaktori un to nozīmības svāri (kopš 2000. gada), ko izmanto atsevišķu Latvijas pilsētu, pilsētu ar lauku teritorijām un pilsētnovadu attīstības indeksu aprēķināšanā, ir šādi: bezdarba līmenis (0,30), iedzīvotāju ienākuma nodoklis uz 1 iedzīvotāju (0,30), demogrāfiskā slodze (0,20) un pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas 5 gadu ilgā laika periodā (0,20), (Mainoties saglabājies... 2008). 3. Tabulā (sk. raksta beigās) atrodams autora veikts informācijas apkopojums par Latgales pilsētu attīstības rādītājiem, kas pamatojas uz LR CSP apkopotajiem datiem.

Izdevumā „Latvijas dažādība skaitļos un vīzijās” (Rīga: LR CSP, 2009) atrodama informācija, ka 2006. gadā attīstības indekss bija uzlabojies Daugavpilij (-0,402; 24. vieta rangā), Balviem (-0,652; 35.), Ludzai (-1,826; 58.), Preiļu novadam (-0,947; 43.) un Līvānu novadam (-2,038; 64.), bet praktiski nemainīgs tas palicis Krāslavas novadam (-1,441; 52.) un Dagdai (-2,540; 71.). Pārējām Latgales reģiona pilsētām attīstības indekss ir pasliktinājies: Rēzeknei (-0,753; 37.), Viļakai (-3,188; 74.), Viļāniem (-3,383; 75.), Kārsavai (-3,526; 76.) un Zilupes novadam (-3,617; 77.). Jāatzīmē, ka starp septiņām visvairāk atpalikušajām Latvijas pilsētām sešas pārstāv tieši Latgales reģionu.

5.4. Administratīvi teritoriālās reformas ietekme

2009. gada vasarā Latvijas valstī īstenotā administratīvi teritoriālā reforma neizbēgami ietekmē esošo apdzīvojumu, t. sk., arī Latgales urbānās struktūras. Viens no diskutabļajiem jautājumiem ir tas, kā turpmāk attīstīsies bijušie rajonu centri, mainoties to statusam un sašaurinoties ietekmes areāliem, un vai mazajām pilsētām – jaunizveidoto novadu centriem – pašlaik ir pietiekams attīstības potenciāls, lai pilnvērtīgi pildītu jaunās funkcijas.

Visām Latgales pilsētām ir bijušas reālas un ģeogrāfiski pamatotas iespējas kļūt par jaunveidojamo novadu centriem, kas tām, vismaz formāli, arī ir izdevies. Arī turpmāk pilsētām ir jābūt ieinteresētām nostiprināt savus ietekmes areālus, jau esošo sociālās infrastruktūras bāzi, kā arī piesaistīt papildus investīcijas, kas veicinātu jaunu uzņēmumu veidošanos, sekmējot teritorijas vienmērīgāku attīstību un mazinot pastāvošās reģionālās atšķirības pēc attīstības līmeņa.

To, kā jaunais administratīvi teritoriālais iedalījums ietekmēs Latgales pilsētu attīstību, protams, rādīs laiks, tomēr, izvērtējot novadu potenciālu, pirmām kārtām iedzīvotāju skaitu un platību, jau tagad Latgales reģiona pilsētas veido šādas grupas:

- Daugavpils un Rēzekne – saglabā savu statusu kā republikas pakļautības pilsētas, kā arī nostiprinās kā lielākie reģiona novadu centri;

- Balvi, Ludza, Preiļi, Krāslava – bijušo rajonu centri: lielākā vai mazākā mērā sašaurina savu ietekmes areālu, līdz ar to pazeminot arī attīstības potenciālu, jo jaunizveidotie novadi tomēr ir ievērojami mazāki nekā kādreizējie rajoni;
- Dagda, Līvāni, Ilūkste – vislielākie ieguvēji no administratīvi teritoriālās reformas, jo paaugstina savu statusu un ievērojami paplašina ietekmes areālu kā spēcīgu un dzīvotspējīgu novadu centri;
- Kārsava, Viļāni, Viļaka, Zilupe – kļūstot par salīdzinoši nelielu novadu centriem, būtiski nepaaugstina savu attīstības potenciālu un turpina nīkuļot;
- Subate – nekļūstot pat par novada centru, jau tuvākajā nākotnē var zaudēt pilsētas statusu, savukārt pārējo novadu centri (Aglona, Baltinava, Cibla, Riebiņi, Rugāji, Vārkava) nav pilsētas un ir pārāk mazi, lai varētu pretendēt uz pilsētas statusu.

Nobeigums

Sociālās struktūras un procesu analīze pilsētās parāda, ka būtiska nozīme ir šo apdzīvoto vietu ģenēzei un administratīvajām funkcijām, kuras tās pilda. Svarīgi kritēriji ir arī pilsētveidojošās funkcijas un sociālās infrastruktūras attīstības līmenis (Krišjāne 2001).

Latgales pilsētas, par pamatu ņemot to funkciju analīzi, varētu klasificēt šādi:

- Reģiona lielpilsētas, kas atrodas tiešā valsts pakļautībā un ir daudzfunkcionāli centri ar ievērojamu centrniecības areālu – Daugavpils un Rēzekne.
- Vidēji lielās pilsētas, kam piemīt daudzveidīgas funkcijas, bet kuru ietekmes areāls ir ievērojami mazāks nekā abām lielpilsētām – Krāslava, Ludza, Preiļi, Balvi, Līvāni.
- Mazpilsētas, kas ir vietējie lauku apkalpes centri, galvenokārt ar izglītības un tirdzniecības funkcijām, daļēji arī ar agrāro specializāciju – Dagda, Ilūkste, Viļāni.
- Mazpilsētas, kuru specifiku nosaka atrašanās tiešā valsts robežas tuvumā – Kārsava, Viļaka, Zilupe, Subate.

Pēdējā desmitgadē ir iezīmējušās izmaiņas pilsētas sociālajā un fiziskajā telpā, jo arvien vairāk materiāli labi nodrošinātu pilsētnieku dod priekšroku individuālo privātmāju būvniecībai pilsētas perifērijā vai piepilsētas zonā, par ko liecina straujais zemesgabalu cenas pieaugums šajos rajonos. Arī Latgalē pakāpeniski sāk iezīmēties rietumu pilsētām raksturīgie suburbanizācijas procesi. Daugavpils un Rēzeknes pievārtē, tuvā sasniedzamības attālumā no galvenajiem autoceļiem, ūdeņu tuvumā un ainaviski krāšņās teritorijās tiek būvēti jauni nelieli privāto māju puduri vai arī attīstītas rekreācijas zonas, piemēram, Rāznas ezera krastā.

Saimniecisko procesu analīze norāda, ka Latgales pilsētu ekonomiskā aktivitāte un dinamika ir atšķirīga. Pieaug mazo pilsētu kā apkalpes centru nozīme, it īpaši izglītības, sociālās aprūpes, kultūras un citu pakalpojumu jomā. Tāpēc ierobežota finansējuma apstākļos būtu nepieciešams valsts atbalsts un investīciju piesaiste tieši perifērajām mazajām pilsētām, lai uzlabotu dažādu iestāžu un pakalpojumu klāstu un to pieejamību lauku iedzīvotājiem (Krišjāne 2001).

Mežrūpniecība, koksnes pārstrāde un mēbeļu ražošana ir visdinamiskākā nozare ar izteiktu eksporta orientāciju. Vairumā Latgales pilsētu šīs nozares uzņēmumi ir nozīmīgākie darba devēji rūpniecībā. Darbojas arī daudzi pārtikas rūpniecības uzņēmumi, kas gan pārsvarā ir nelieli, izņemot A/S „Preiļu siers” un vairākus Daugavpils un Rēzeknes uzņēmumus.

Svarīgs faktors, kas ietekmē pilsētu attīstību, ir to novietojums un transporta maģistrāļu pieejamība. Latgalē transportģeogrāfiskais stāvoklis visizdevīgākais ir tieši reģiona lielpilsētām Daugavpilij un Rēzeknei, izdevīgs ir arī Līvāniem, Krāslavai, Varakļāniem, Viļāniem, Ludzai, Zilupei un Kārsavai. Savukārt ievērojami neizdevīgāks stāvoklis ir valsts iekšējā perifērijā esošajām pilsētām – Preiļiem, Dagdai, Balviem un Viļakai.

Pēdējos gados Latgales pilsētās ir ievērojami uzlabojies vides ekoloģiskais stāvoklis, jo gandrīz visur ir notikusi pāreja uz videi draudzīgāka kurināmā izmantošanu (dabasgāze, vietējie atjaunojamie resursi), samazinājušies rūpnieciskie izmeši, uzlabojies autoparka tehniskais stāvoklis. Savukārt ES ERAF un Kohēzijas fonda atbalstīti ūdenssaimniecības attīstības projekti ir tikuši vai arī patlaban tiek īstenoti praktiski visās Latgales reģiona pilsētās, sakārtota arī sadzīves atkritumu apsaimniekošanas sistēma.

Samērā lēnais ražošanas pārstrukturēšanās temps, nepietiekamā finanšu resursu pieejamība, ievērojamais attālums no valsts galvaspilsētas Rīgas ir būtiskākie iemesli, kāpēc Latgalei salīdzinājumā ar citiem Latvijas reģioniem šobrīd raksturīgas sociāli un ekonomiski nelabvēlīgas atšķirības. Cerams, ka pēdējā laikā jūtama Latvijas un Krievijas attiecību atsilums veicinās starpvalstu sadarbību un būtiski uzlabos arī situāciju Latgalē, kaut vai dažādu pārrobežas sadarbības projektu īstenošanas rezultātā.

Svarīgi atzīmēt, ka Latgales reģionā 21. gadsimta pirmās desmitgades laikā būtiski palielinājusies zinātniski pētnieciskā darba kapacitāte, jūtami uzlabojies pētnieciskā darba materiāli tehniskais nodrošinājums un uzsākti arī nozīmīgi starpdisciplināri pētījumi. Tas noticis, galvenokārt pateicoties reģionālajām augstskolām – Daugavpils Universitātei un Rēzeknes Augstskolai, kā arī ievērojamajam atbalstam, ko šajā jomā snieguši dažādi ES finansētie projekti.

LITERATŪRA

- Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums* (2008) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=185993&from=off>. Resurss aprakstīts 25.12.2010.
- Apstiprinātas pilsētu projektu idejas pilsētvides programmā* (03.06.2010.) <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&sub=466&id=211271>. Resurss aprakstīts 25.12.2010.
- Buiņickis, Kazimirs (2003). *Priestera Jordana atmiņas*. Rēzekne: Latgales KC izdevniecība.
- Daugavpilī varētu parādīties pieminekļi poļu karalim Stefanam Batorijam*. <http://delfi.lv/news/national/novadi>. Resurss aprakstīts 11.09.2010.
- Demogrāfija 2010. Statistisko datu krājums* (2010). Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde.
- Caune, Māra u. c. (red., 1999). *Latvijas pilsētas. Enciklopēdija*. Rīga: Preses nams, Latvijas Pašvaldību savienība, Latvijas Pilsētu savienība.
- Krišjāne, Zaiga (2001). Jaunas iezīmes Latvijas mazo pilsētu attīstībā. *Folia Geographica IX*. Rīga. 33–41.
- Latgales pilsētu attīstības stratēģija (2001)*. <http://www.latgale.lv/files/download3>. Resurss aprakstīts 20.12.2010.
- Krastiņš, Oļģerts, Vanags, Edvīns (zin. red., 2009). *Latvijas dažādība skaitļos un vīzijās*. Rīga, LR Centrālā statistikas pārvalde.
- Turlajs, Jānis (red., 1999). *Latvijas ģeogrāfijas atlants*. Rīga: Jāņa sēta.
- Asaris, Hermanis (sast., 1938). *Latvijas pilsētas valsts 20 gadus. Rakstu krājums ar visu Latvijas pilsētu aprakstiem un attēliem*. Rīga: Latvijas pilsētu savienības izdevums.
- Latvijas 2000. gada Tautas skaitīšanas rezultāti (2002)*. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde.
- Latvijas rajonu pilsētas un pagasti. Statistisko datu krājums (1998)*. Rīga: LR Valsts statistikas komiteja, Latvijas statistikas institūts.
- Turlajs, Jānis (red., 1998). *Latvijas vēstures atlants*. Rīga: Jāņa sēta.
- Krastiņš, Oļģerts, Vanags, Edvīns (zin. red., 2008). *Mainoties saglabājies, dažādā Latvija*. Rīga, LR Centrālā statistikas pārvalde.
- Matisovs, Ivars (2005). Pilsētvides ainavas kvalitāte un to ietekmējošie faktori Latgalē. *Vide. Tehnoloģija. Resursi. V Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences materiāli*. Rēzekne: RA. 155–163.
- Reģionu attīstība Latvijā (2002)*. Rīga: VSIA “Reģionu attīstība”.
- Reģistrētā bezdarba līmenis Latvijā novembrī – 14,3% (10.12.2010)*. <http://diena.lv/lat/business/hotnews>. Resurss aprakstīts 21.12.2010.
- Šķiņķis, Pēteris, Stankeviča, Vita (1999). Latvijas pilsētu sociāli ģeogrāfiskās atšķirības. *Folia Geographica VII*, Rīga. 94–115.
- Turlajs, Jānis, Milliņš, Gints (1998). *Latvijas apdzīvotās vietas. Klasifikācija, vērtēšanas kritēriji, ciemu saraksts, kartes*. Rīga: Jāņa sēta.
- Urtāns, Juris (2009). *Atrast pilskalnu*. Rīga: Nordik.
- Vaidere, Inese, Vanags, Edvīns, Vanags, Ilmārs., Vilka, Inga. (2006). *Reģionālā politika un pašvaldību attīstība ES un Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Vanags, Edvīns, Vilka, Inga (2005). *Pašvaldību darbība un attīstība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

VASAB 2010+. *Spatial Development Action Programme: Vision and Strategies around the Baltic Sea 2010*.
Wismar, 2001.

3. tabula *Latgales pilsētu un pilsētnovadu attīstības pamatrādītāji un attīstības gada indeksi 2005. gadā*

Table 3: *Urban Territories Development Indexes in Latgale in 2005*

Pilsēta, pilsētnovads	Pamatfaktori				Rangs pēc pamatfaktoriem				Attīstības gada indekss	Rangs
	Bezdarba līmenis, % 2006.1.01.	Ienākuma nodoklis uz 1 iedz., Ls, 2005	Demogrā- fiskās slodzes līmenis, 2006.1.01.	Pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas, % 2006.-2001.	Bezdarba līmenis, %	Ienākuma nodoklis uz 1 iedz., Ls	Demogrā- fiskās slodzes līmenis	Pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas, %		
Daugavpils	5,1	120,7	501,3	-4,4	35.	47.	8.	44.	-0,428	26.
Rēzekne	8,3	146,9	505,9	-5,3	60.	34.	9.	53.	-0,730	35.
Balvi	8,8	141,7	492,9	-5,8	62.	38.	6.	57.	-0,787	37.
Viļaka	16,1	99,3	641,1	-8,5	74.	63.	62.	69.	-2,999	73.
Krāslavas novads	12,2	110,5	523,9	-3,8	70.	54.	13.	37.	-1,442	53.
Dagda	13,9	107,2	656,7	-5,8	71.	57.	67.	58.	-2,556	71.
Ludza	15,8	124,4	518,7	-6,2	73.	46.	12.	59.	-1,937	61.
Kārsava	17,1	97,3	671,1	-7,9	75.	66.	70.	67.	-3,255	75.
Zilupes novads	23,3	69,4	543,2	-5,4	77.	76.	21.	54.	-3,316	77.
Preiļu novads	10,0	120,0	510,6	-4,7	63.	48.	10.	46.	-1,110	48.
Līvānu novads	14,6	92,8	534,3	-6,4	72.	69.	17.	62.	-2,119	66.
Viļāni	19,5	95,0	621,7	-7,8	76.	67.	53.	66.	-3,295	76.
Ilūkstes novads	10,2	97,8	626,2	-7,4	65.	65.	54.	64.	-2,118	65.
Subate ar lauku terit.	10,1	52,9	665,3	-7,0	64.	77.	69.	63.	-2,614	72.

Avots: Mainoties saglabājies, dažādā Latvija (2008). Rīga, LR CSP.

Regīna Kvašīte

PAR LATGALI LIETUVISKI: VIETVĀRDU ATVEIDE

Rakstā analizēti Latgales vietvārdi lietuviešu valodā. Pētījuma mērķis – noskaidrot, kādas ir šī Latvijas reģiona vietvārdu atveides un lietošanas tendences. Materiāls vākts no latviešu-lietuviešu un lietuviešu-latviešu vārdnīcām, no tūrisma ceļvežiem un informatīviem izdevumiem, kā arī publikācijām dažādos Lietuvas preses izdevumos. Ar aprakstošo un sastatāmo

metodi analizēta reģiona, pilsētu un apdzīvotu vietu, upju un ezeru, kalnu nosaukumu atveide, vietvārdu iekļaušana vārdnīcās un to lietošana.

ABOUT LATGALE IN LITHUANIAN: RENDERING PLACE-NAMES

Rendering of foreign proper nouns as spelling of proper nouns of any language in a different language according to grammatical system and spelling rules of that language is an issue, which one has to deal with, when referring to foreign geographic objects in various publications. Theoretical approaches and their practical implementation differs in each country. In Lithuania there is a rule that foreign proper nouns in fiction, popular publications and publications addressed to children have to be spelled according to the pronunciation, but in other texts, such as scientific literature, advertising, information and special text in the language of origin. It must be said though, that these requirements are not always precisely met in practice, so there is a large variety of foreign proper names. This often leads to frustration and occasionally in the community rather sharp debate is breaking out on these issues. While the view on rendering of the Latvian language proper names in Lithuania is different: they are written in Lithuanian according to pronunciation resp. Lithuanized. However, difficulties arise in practice, when theoretical approaches have to be implemented. In addition, it should be stated that original spelling of proper names is increasingly encountered.

Article addresses Lithuanian use of place-names for one of the Latvian regions – Latgale. Purpose of the study – to find out what are trends in use of the Latgale place-names. Analysis is performed, what place names of Balvi, Daugavpils, Krāslava, Ludza, Preiļi and Rēzekne are included in editions of bilingual dictionaries: Latvian-Lithuanian, 1977 and 2003,

and Lithuanian-Latvian, 1964 and 1995, and how these have to be used in travel guides and newsletters about the region, as well as in the Lithuanian press. Mainly newspapers in Siauliai district and city, some republican newspapers and magazines, as well as tourist guides are analyzed. From these editions attempts have been made to get as much as different information as possible resp. not taking into account the frequency of use of the place-names. The research was carried out by the descriptive and item methods, but data from dictionaries are not computed.

Latvian place-names usually are reproduced in Lithuanian in two ways: 1) those Lithuanian forms are given, which are used by local Lithuanians and 2) transcribed Latvian forms – when there are no Lithuanian forms or if they are not sufficiently tested, are infrequent. One part of the Lithuanized names are those known and used by the majority of Lithuanians, for example, Daugpilis (in Latvian Daugavpils). Unlike other Latvian place names, there are more names in Latgale that have to be used in Lithuanized forms because of its historical development path, which has been different from the rest of Latvia. This can be explained by the historically developed community with Lithuania, therefore also in their rendering traditional forms are common, an opportunity exists to select from several parallel forms.

Analysis of materials of the Latvian-Lithuanian and the Lithuanian-Latvian dictionaries are indicative of names from various semantic groups of Latgale place-names – towns and settlements, rivers and lakes and mountains - included in all four dictionaries. But apparently the size of section of the names of geographical objects has been of considerable significance. In Latvian-Lithuanian dictionaries these parts are larger, therefore there are more Latvian place-names in them: respectively, 562 Latvian place-names and 98 are from Latgale (LLKŽ 1977) and 231, of which 41 are from Latgale (LLKŽ 2003). A factor of no less importance, which could affect the number of place-names – language for translation wherefrom the dictionary is intended resp. there are more Latvian place-names is dictionary to translate from Latvian. While in the Lithuanian-Latvian dictionary in total there are 39 Latvian place-names, and only 4 from Latgale (LLV 1964), but in the latest edition 98 Latvian and 24 of them are place-names from Latgale (LLV 1995). It is also noted that this dictionary is not always exactly pointing to the object designated by the specific place-name - sometimes restricted to a single indication.

Name of the region in Lithuanian may be reproduced in two ways, but more popular is the traditional form of Latgala. Only in certain press publications form Latgalė is found, but in the symbolic names Latvian form Latgale is used.

Names of Latgale towns and settlements are recorded in dictionaries both in traditional and reproduced forms (often referred to more than one), but their practical use still tends to be

inaccurate, since obviously theoretical approaches are insufficiently taken into consideration, as well as dictionaries are used. In the press we have to come into contact with declension problem of incorrectly reproduced (or even non-Lithuanized) place-names, as well as incorrect rendering of individual letters. There are comparatively many distortions of place-names in travel guides.

There are very few semantic groups of the river and lake names in the place-name dictionaries (only in the 1977 Latvian-Lithuanian dictionary there were 35 of them). While in the press and travel guides their numbers are much higher, especially wide spectrum is for the names of lakes (apparently attempts are made to show that Latgale is really the land of lakes).

Mountain names, although there are not many of them, are reproduced in a particularly creative way: both translation and original form reproduced side by side. Various forms of the same name are found, but not all of them meet the theoretical rendering rules. It could also be affected by the existence of versions in Latvian.

Ievads

Dažādās publikācijās, minot citvalstu ģeogrāfiskos objektus, nākas sastapties ar nepieciešamību tos nosaukt resp. rakstīt savā valodā. Citvalodu īpašvārdu (onīmu) atveide ir kādas valodas īpašvārdu rakstība citā valodā saskaņā ar šīs valodas gramatisko sistēmu un pareizrakstības noteikumiem (VPSV 2007: 165), taču katrā valstī atšķiras gan teorētiskās nostādnes, gan to praktiskā īstenošana. Lietuvā Valsts lietuviešu valodas komisija (VLVK, liet. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija*) reglamentē, ka citvalodu īpašvārdi daiļliteratūrā, populāros un bērniem adresētos izdevumos rakstāmi pēc izrunas, taču citos tekstos, piemēram, zinātniskajā literatūrā, reklāmas, informācijas un speciālos tekstos oriģinālvalodā (Dobeliene 1998: 67). Jāsaka gan, ka šīs prasības ne vienmēr tiek precīzi ievērotas, tāpēc praksē vērojama liela citvalodu īpašvārdu dažādība. Bieži vien tas izraisa neapmierinātību un laiku pa laikam sabiedrībā joprojām izceļas samērā asas diskusijas par šiem jautājumiem. Tam veltīta pat atsevišķa grāmata, kuras autors par īpašvārdu rakstīšanu oriģinālvalodā runā kā par lietuviešu valodas nodevību (Urbutis 2007), kaut gan Lietuvā ir arī ne mazums šādas pieejas piekritēju.

Skatījums uz latviešu valodas īpašvārdu atveidi Lietuvā ir atšķirīgs un minētās diskusijas vismaz pagaidām to skar maz, jo lietuviski tie tiek rakstīti pēc izrunas resp. lietuviskoti. Šī nostādne gan nav speciāli atrunāta minētajā lēmumā, taču izsecināma no turpat tālāk sniegtā apraksta, kā lietot adaptētu personvārdu un vietvārdu galotnes (Dobeliene 1998: 69–70), kā arī lēmuma grozījumos (Smetonienė 2004). Taču grūtības rodas praksē, kad teorētiskās nostādnes jāīsteno. Turklāt jākonstatē, ka arvien biežāk nākas sastapties ar īpašvārdu oriģinālrakstību,

piemēram, uz to pāriet daiļliteratūras tulkojumu izdevēji – grāmatu autoru vārdus un uzvārdus raksta latviešu valodā.

Salīdzinājumam jāatgādina, ka latviešu valodā kopumā citvalodu īpašvārdu atveide ir atrisināta un teorētiski grūtības nerada, jo nostādnes skaidras: gan personvārdi, gan vietvārdi parasti latviskojami pēc izrunas. Lai atvieglotu šo uzdevumu, kopš 1960. gada tiek izdotas svešvalodu īpašvārdu atveides instrukcijas, par šiem jautājumiem teorētiskā un praktiskā skatījumā publicēts ne mazums rakstu (sk. jaunākos publicējumus Latvijā – Ahero 2006; Balode 2009; Balode 2010; Bankava 2004; Salmiņa 2009; Staburova 2006 u. c.). Reizēm diskusijās Lietuvā tiek akcentēta Latvijas nostāja šajos jautājumos: to kā pozitīvu piemēru min tās piekritēji, savukārt kritiķi – kā negatīvu (dažkārt dēvē par vienīgo valsti, kur tik patvaļīgi rīkojas ar citvalstu īpašvārdiem). Pēdējā laikā gan arī Latvijā izteiktas pārdomas par šiem jautājumiem, piemēram, valodnieka Ojāra Buša *attieksme pret šobrīd spēkā esošajiem citvalodu personvārdu latviskās atveides principiem ir visai kritiska* (Bušs 2008: 95). Taču turpat tālāk atzīts, ka *sekot alternatīvajam principam – oriģinālrakstības citējuma principam – nav atļauts, un šķiet arī ļoti apšaubāms, vai strauja principu maiņa [autora izcēlums – R. K.] un pāreja uz citvalodu īpašvārdu oriģinālrakstību būtu labs risinājums. Var diezgan droši prognozēt (un par to liecina arī lietuviešu pieredze, kas līdzīgu pāreju tika īstenojusi 20. gadsimta 90. gados), ka vismaz pirmajā laikā (t. i., pirmajos 10–15 gados) būtu diezgan lielas jukas, jo valodā tradicionālajā atveidojumā jau ir nostabilizējušies tūkstošiem īpašvārdu* (Bušs 2008: 95–96). Kaut runa ir galvenokārt par personvārdiem, teikto tikpat labi var attiecināt uz vietvārdiem.

Rakstā aplūkota viena Latvijas reģiona – Latgales – vietvārdu lietošana lietuviešu valodā. Pētījuma **mērķis** – noskaidrot, kādas ir Latgales vietvārdu lietošanas tendences. Analizēts, kādi sešu Latgales rajonu¹ – Balvu, Daugavpils, Krāslavas, Ludzas, Preiļu un Rēzeknes – vietvārdi iekļauti divvalodu vārdnīcas: latviešu-lietuviešu 1977. un 2003. gada un lietuviešu-latviešu 1964. un 1995. gada izdevumos, kā tie lietojami tūrisma ceļvežos un informatīvos izdevumos par reģionu, kā arī Lietuvas presē (galvenokārt Šauļu apriņķa laikrakstā *Šiaulių kraštas* [ŠK] un pilsētas laikrakstā *Šiaulių naujienos* [ŠN], arī laikrakstos *Lietuvos rytas* [LR] un *Mokslo Lietuva* [ML], ceļojumu žurnālā *Kelionės ir pramogos* [KP] un žurnālā *Veidas* [V]), kā arī vairākos tūrisma ceļvežos (sk. avotu sarakstu). No šiem izdevumiem mēģināts iegūt pēc iespējas vairāk atšķirīgas informācijas resp. nav ņemts vērā vietvārdu lietošanas biežums. Pētījums veikts ar aprakstošo un sastatāmo metodi, bet divvalodu vārdnīcās iekļautie vietvārdi pa semantiskajām grupām arī saskaitīti.

¹ Materiāls sākts vākt pirms Latvijas teritorijas iedalījuma novados, tāpēc par pamatu saglabāts administratīvais dalījums Latvijas plānošanas reģionos līdz 2009. gada 1. jūlijam.

Latvijas vietvārdu atveide lietuviešu valodā

No visiem latviešu īpašvārdiem visvairāk uzmanības līdž šim ir bijis veltīts personvārdu (antroponīmu) atveidei lietuviešu valodā, bet Latvijas vietvārdi (toponīmi) tikai reizēm nonākuši valodnieku interešu lokā (Baluodē, Garšva 1985; Kvašytė 2003; Kvašite 2005; 2008). Arī pati vietvārdu grupa nav viendabīga: tie ir gan pilsētu un apdzīvotu vietu nosaukumi, gan upju un ezeru nosaukumi (hidronīmu paveidi – potonīmi un limnonīmi), gan kalnu nosaukumi (oronīmi), savukārt pēc tā, kādu objektu nosaukumi tiek analizēti, var runāt par makrotoponīmiem un āru vārdiem (mikrotoponīmiem) (VPSV 2007: 225; 47). Reizēm no piederības vienai vai otrai semantiskajai grupai atkarīga atveide. Taču vēl svarīgāks ir skatījums uz citvalodu vietvārdiem kā eksonīmiem (*vietvārds, kas ir no ģeogrāfiskā objekta nosaukuma oriģinālrakstības atšķirīgs atveidojums citā valodā*) (VPSV 2007: 102) un endonīmiem (*vietvārds, kas ir kāda ģeogrāfiskā objekta nosaukuma oriģinālrakstībai identisks atveidojums citā valodā*) (VPSV 2007: 106)), kuru atveide parasti nesagādā grūtības. Skatoties no lietuviešu valodas pozīcijām, Latvijas vietvārdu kopumā var atrast gan eksonīmu (to ir vairāk), gan endonīmu paraugus.

Lietuviešu valodā Latvijas vietvārdi parasti atveidojami divējādi: 1) minētas lietuviešu formas, ko lieto vietējie lietuvieši un 2) transkribētas latviešu formas – ja lietuvisko formu nav vai arī tās nav pietiekami pārbaudītas, ir maz izplatītas Daļa lietuviskotu nosaukumu ir tādi, ko zina un lieto vairums lietuviešu, piemēram, *Daugpilis* (latv. *Daugavpils*) (Baluodē, Garšva 1985: 64). Kaut arī kopējās visu Latvijas vietvārdu atveides nostādnes ir vienādas, Latgales reģionā sastopams samērā daudz tieši pirmās grupas vietvārdu resp. tādu, kuri tiek dēvēti senākos šo vietu lietuviskos nosaukumos. *Tīri lietuviski ir to vietu, kuras atradās lietuviešu etnogrāfiskajās teritorijās vai pat Kauņas guberņā, nosaukumi: Aknysta, Garšvinē, Neretos, Skyronys², Subačius, Uodegēnai u. c. Šajos gadījumos lietot no latviešiem pārņemtās formas (Aknystē, Garsenē, Nereta, Škiranai, Subatē, Vuodigēnai utt.) nav obligāti, vēl jo vairāk tāpēc, ka latvieši šajās vietās sāka apmesties tikai pēc 1850. gada* (Baluodē, Garšva 1985: 64). Svarīgi, ka lietuviskās formas plašāk zināmas Lietuvas iedzīvotājiem un pazīstamas no rakstiem (kā redzams no citāta, runa ir galvenokārt par Zemgales un Latgales vietvārdiem, kuru formas ir lietuviskākas salīdzinājumā ar citu Latvijas reģionu vietvārdiem). Tikai jāņem vērā, ka *presē biežāk nonāk lielāku vietu nosaukumi, bet ciemi tiek minēti mazāk vai arī vispār netiek minēti* (Baluodē, Garšva 1985: 65), tāpēc to nosaukumi ir vai nu jāzina, vai precīzi jāatveido, ņemot vērā spēkā esošās normas.

² Visi četri vietvārdi ir no Zemgales (par to plašāk sk. Kvašite 2008).

Reģiona nosaukums

Visās minētajās divvalodu **vārdnīcās** atrodams reģiona nosaukums, taču latviešu–lietuviešu vārdnīcu autori piedāvā tikai vienu resp. tradicionālo formu *Latgala*³ (LLKŽ 1977: 743; 2003: 803), savukārt vienā lietuviešu–latviešu vārdnīcā ir forma *Latgalē* (LLV 1964: 851), bet jaunākajā iekļautas abas formas – gan *Latgala*, gan latviešu vietvārdam tuvāka *Latgalē* (LLV 1995: 602).

Pārlūkotajos **tūrisma ceļvežos** lietuviešu valodā lietojams nosaukums *Latgala*, turklāt jāsecina, ka šī forma arī pareizi locīta (tā kā galotne *-a* ir raksturīga arī lietuviešu valodas lietvārdiem, nerodas nekādas grūtības šādu pareizi atveidotu vietvārdu locīt): *L a t g a l a – žydrujų ežerų kraštas. Taip L a t g a l a vadinama Latvijoje (..)! P 14; 1786 metais ji* [Kraslavos bažnyčia] *tapo L a t g a l o s katalikų vyskupo sostu. P 14; Siūlome pažinti Baltijos ežerų kraštą – L a t g a l a Latvijoje ir Rytų Aukštaitiją Lietuvoje. LA; Daugiausia katalikų gyvena L a t g a l o j e, pačiuose šalies rytuose. S 17.*

Lietuvas **presē** no divām iespējamām reģiona nosaukuma formām sastopama galvenokārt *Latgala*: *L a t g a l a ilgokai buvo Pskovo itakoje (..)*. ML 2009 10 15; *Be visokių duonos istorijų, čia* [Agluonos duonos muziejuje] *bus galima paragauti tradicinių L a t g a l o s krašto valgių. V 2009 05 18, 77; Pakeliauti po L a t g a l a traukė noras iš naujo atrasti tokių artimų Latvija <...>. KP 2010/08, 58.* Taču reizēm tiek lietota forma ar lietuvisko galotni *-ė* *Latgalė*, kas arī praksē nekādas grūtības nesagādā: *Anot B. Paševicos, Rezeknės [= Rēzeknės]⁴ krašte nedarbo lygis viršijo 30 procentų, L a t g a l e j e – 20. ŠK 2009 12 09.* Izdevās atrast dažus piemērus, kad minētais vietvārds izmantots citos īpašvārdos – simboliskajos nosaukumos. Atbilstoši nostādnei, ka simboliskie nosaukumi rakstāmi oriģinālvalodā (Dobelienē 1998: 73), tā tiek darīts arī ar nosaukumu *Latgalē*: *Čempionato bronzos medalius iškovojo pirmenybių debutantė Daugpilio „L a t g a l e“ ekipa (..)*. LR 2006 03 22.

Pilsētu un apdzīvotu vietu nosaukumi

Šīs semantiskās grupas vietvārdi dominē visās divvalodu **vārdnīcās**. *Lietuviešu–latviešu vārdnīcas* 1964. gada izdevumā visi citvalstu ģeogrāfiskie nosaukumi sakārtoti kopējā alfabētā

³ Rakstā tiks minēti tikai Latgales ģeogrāfiskie nosaukumi lietuviešu valodā, ja plašākai analīzei vai sastatījumam nav nepieciešams latviskais vietvārds.

⁴ Kļūdaini atveidoti īpašvārdi, pat ja tie nav rakstā analizējamo objektu nosaukumi, citētajos piemēros laboti.

(LLV 1964: 842–860). Starp apmēram 40 Latvijas vietvārdiem⁵ tikai viens ir no Latgales – pilsētas nosaukums *Daugpilis*. Savukārt 1995. gada vārdnīcā, kur pavisam iekļauti 98 Latvijas vietvārdi (šeit jau atsevišķi izdalīti Lietuvas un Latvijas ģeogrāfiskie nosaukumi (LLV 1995: 601–602)), ir 14 Latgales pilsētu un apdzīvotu vietu vārdi. Pārsvārā minētas Latgales rajonu pilsētas (*Balvai, Daugpilis, Kraslava, Ludza, Preilīai, Rēzeknē*) un dažas citas apdzīvotas vietas, kuras dažādu iemeslu dēļ varētu būt svarīgas lietuviešu lasītājam, piemēram, *Agluona* kā nozīmīgs kristietības centrs, *Zilupē* kā Krievijas pierobežas pilsēta, vēl seno etnogrāfisko zemju vietvārdi – tradicionālā forma *Ilūkšta* (sal. latviešu *Ilūkste*) un *Subatē*, kā arī pilsētas nosaukums *Lyvanai*. Taču šajā vārdnīcā atrodami arī divi nosaukumi, kuru atveide nesagādā nekādas grūtības: endonīmi *Ludza* un *Malta* (šo vietvārdu var tikai sajaukt ar homonīmu salas nosaukumu, taču ar atveidi tam nav nekāda sakara). Turklāt vārdnīcas autori norāda, ka tas ir pilsētas⁶ nosaukums, kaut tā sauc arī upi. Šāda pieeja – ka minēta tikai viena no vairākām semantiskajām grupām – kopumā raksturīga šai vārdnīcai⁷, taču, atveidojot tos lietuviešu valodā, arī tam nav lielas nozīmes – parasti nosaukuma forma neatšķiras.

1977. gada latviešu-lietuviešu vārdnīcā pavisam kopējā alfabēta secībā iekļauti apmēram 562 Latvijas vietvārdi, no tiem 60 ir Latgales pilsētu un apdzīvotu vietu nosaukumi (LLKŽ 1977: 731–758), bet jaunākajā izdevumā (LLKŽ 2003: 802–804) no 232 Latvijas ģeogrāfiskajiem nosaukumiem 31 (tematiski divas grupas – 26 pilsētu un apdzīvotu vietu un 5 to daļu nosaukumi). Salīdzinot ar jaunāko vārdnīcas izdevumu, pirmajā nebija triju Daugavpils daļu nosaukumu (minēta tikai *Gryva*) un vietvārdu *Laukesa, Naujinis, Uodegēnai*, kā arī *Silajaniai* un *Vecpilis*. Savukārt 2003. gada izdevuma sastādītāji atteikušies no tādiem vietu vārdiem kā *Audriniai* (kaut gan vietvārda ar izskaņu *-iņi* atveide bieži sagādā grūtības; sal. latv. *Audriņi*), *Baltinava, Dvietē, Eglainē, Feimaniai, Felicianova, Indra, Lyksna, Naurēnai, Ornicanai, Pasienis* (vīriešu dzimtes lietvārds; sal. latv. *Pasiene*), *Pilda, Rudzētai, Rugajai, Rundēnai, Spruževa, Tilža, Vecslabada, Višķiai*. Interesanti, ka 1977. gada vārdnīcā līdzās rajonu centru nosaukumiem kā patstāvīgas vienības ierakstīti arī attiecīgo rajonu nosaukumi: *Balvu rajonas, Daugpilio rajonas, Kraslavos rajonas, Ludzos rajonas, Preiliu rajonas* un *Rēzeknēs rajonas*. Tādā veidā vārdnīcu autori atspoguļojuši, kā locīt lietuviski atveidotus vietvārdus vārdkopās. 2003. gada vārdnīcā minēti arī vairāku mazāku apdzīvotu vietu

⁵ Reizēm grūti noteikt, vai konkrētais vietvārds attiecināms uz Latviju, piemēram, *Baltijas jūra, Baltijas valstis* (tie netika pieskaitīti), *Priekule, Seda* (tādas pilsētas ir arī Lietuvā), *Venta* (tāda upe ir arī Lietuvā) u. tml.

⁶ Vārdnīcas izdošanas laikā Malta bija pilsētciemats, savukārt tagad tās statuss – ciems.

⁷ Ja bija zināms, ka konkrētais vietvārds pieder vairākām semantiskajām grupām, tas arī tika iekļauts abās grupās.

nosaukumi, turklāt daži no tiem tikai tradicionālās formā (*Kalkuonē*; sal. *Kalkūnai* LLKŽ 1977) (latv. *Kalkūne*), *Laukesa* (latv. *Laucese*), *Medumas*⁸ (latv. *Medumi*; sal. LLKŽ 1977 latviešu valodā ir forma *Medums*), *Naujinis* (latv. *Naujiesne*), *Ciskodas* (sal. *Tiskadai* LLKŽ 1977; latv. *Tiskādi*), *Uodegēnai* (latv. *Vodigēni*). Citi nosaukti vairākās, parasti tradicionālā un atveidotā formā vai divējādās tradicionālās formās, piemēram, *Alūksta*, *Ilūkšta* (sal. *Ilūkste* LLKŽ 1977; latv. *Ilūkste*), *Izvaltas*, *Užvalda* (latv. *Izvalta*), *Subatē*, *Subačius* (latv. *Subate*). No pilsētu daļu nosaukumiem minēti Daugavpils vietvārdi *Cietuoksnis*, *Esplanadē* (tāds pats nosaukums ir arī Rīgā), *Gryva*, *Mežciemis* un nepareizi atveidotais vietvārds *Gajuokas* (sal. latviešu forma *Gajoks* izrunājama ar *o*). Acīmredzams, ka 2003. gada vārdnīca papildināta galvenokārt ar tradicionālajām formom un/vai paralēlformām, kuru nebija agrāk.

Neliels Latvijas vietvārdu lietuvisko atveidojumu saraksts (ar latviskām un krieviskām vietvārdu formām un konkrēta Latvijas rajona norādi, kas ļauj nekļūdi identificēt vietvārda piederību Latgalei) publicēts valodnieku Laimutes Balodes un Kazimiera Garšvas (*Kazimieras Garšva*) raksta pielikumā (Baluodē, Garšva 1985). Sarakstā atrodami 54 Latgales pilsētu un apdzīvotu vietu nosaukumi, vēl 3 paskaidrojumos (citu semantisko grupu vietvārdi tajā nav iekļauti). Kā liecina šī materiāla analīze, Latgalē ir vietas, kuru nosaukšanai lietuvieši var izvēlēties no diviem vai pat trim nosaukumiem, piemēram, *Kalkuonē*, *Kalkūnai* (latv. *Kalkūne*); *Kalupē*, *Kalupis* (latv. *Kalupe*); *Karsava*, *Karšuva*; *Kraslava*, *Krosluva*; *Lyvanai*, *Lyvonai* (abos gadījumos otrā atveides formas pamatā ir bijusi izloksne); *Skrudaliēna*, *Skrudelynē* (latv. *Skrudaliēna*); *Ilūkšta*, *Alūksta*, *Alūkšta* (latv. *Ilūkste*). Reizēm lietuviešu nosaukums tiek pārņemts latviešu valodā, piemēram, *Misiūnai* (latv. *Misjūni*), *Vanagišķiai* (latv. *Vanagišķi*). Latviešu un lietuviešu nosaukumu atšķirības izpaužas arī gramatiski: eksistē sieviešu un vīriešu dzimtes paralēlformas – *Dvietē*, *Dvietas* (sal. latv. *Dviete*); var būt mainīta dzimte, piemēram, *Subačius* (latv. *Subatē*), *Naujinis* (latv. *Naujēne*), tradicionālā lietuviešu forma ir ar galotni *-ē*: *Baltmuižē* (latv. *Baltmuiža*), *Tilžē* (latv. *Tilža*). Šis lietuviskotais vietvārds ir homonīms senajam Kaļiņingradas apgabala pilsētas Sovetskas nosaukumam, kaut gan vārdnīcās ir atrodams endonīms *Tilža* (LLKŽ 1977). Fiksēti arī nosaukumi, kuros lietuviešu valodā jāatveido mīkstinātie līdzskaņi (*Preiliai*, *Priekuliai*, *Viliaka*, *Vilianai*, *Žyguriai*) vai garie patskaņi (*Rudzētai*, *Gryva*, *Lyksna*).

Pilsētu un apdzīvotu vietu nosaukumi visbiežāk sastopami arī **tūrisma ceļvežos**. Te ir gan labi zināmi, vārdnīcās iekļauti vietvārdi, gan mazāku vietu nosaukumi, kurus autoriem nākas atveidot atbilstoši kopējām likumsakarībām, par kurām var uzzināt VLVK norādījumos

⁸ Pēc nomenklatūras vārda *miestas*, kurš lietuviešu valodā ir vīriešu dzimtes, arī citvalstu pilsētu nosaukumi reizēm atveidoti vīriešu dzimtes vienskaitlī.

(Dobeliene 1998; Smetonienė 2004) vai atsevišķās publikācijās (Girdenis 2006; Kvašytė 2003). Daudzos gadījumos Latgales vietvārdi atveidoti precīzi: *Kiekvienais metais rugpjūčio 15 d., per Žolinę, Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų dieną, Agluonos katedra sutraukia daugiau nei 200 000 tikinčiųjų. 1993 m. Agluonoje lankėsi Popiežius Jonas Paulius II.* S 17; *Latvijoje labai mėgiamos sūrio šventės. Pati žymiausia – Preilių sūrio šventė.* S 18; *Šiandien stiklo fabrike Lyvanuose kiekvienas pats gali savo akimis stebėti, kaip randasi stiklo dirbiniai.* P 14; *O mūsų dienomis Krašlavos rajonas išgarsėjo egzotika – Ruobežniekų valsčiuje “Viesturiuose” yra stručių ferma.* P 14; *Daugpilis – Randenė – Sventė (Sventės katalikų kapinėse yra Latvijos išvadavimo kovose kritusių lietuvių karių kapų, vienas karys palaidotas prie Sventės katalikų bažnyčios tvoros vakarų pusėje) – Sventės ežeras – Ilūkstė – Pilskalnės Siguldinija – Eglainė (Senojo Stenderio gimtieji namai) – Červonkos kapai (lietuvių karių kapai su paminklu) – Subatė (katalikų kapinėse dviejose vietose palaidota 10 Latvijos išvadavimo kovose kritusių Lietuvos armijos karių) <...>.* P 14. Latvijas-Lietuvos pārrobežas sadarbības projekta ietvaros izdotajos bukletos arī ir daudz Latgales vietvārdu un daļa no tiem atveidota precīzi: *Ilūkstēs (Alūkstos) katalikų bažnyčia* T; *Viliakos katalikų bažnyčia* T. Taču nepatīkami pārsteidz tik jaunos izdevumos ne vienu vien reizi konsekventi sastopamā kļūdaina ģenitīva forma *Balvių* [= *Balvų*; latv. *Balvi*] LA 4; 18; 34; *Balvių kraštos muziejus*; *Balvių dvaro pastatai* T, *Poilsiavietė prie Balvių ežero* T, kā arī citas kļūdas.

Lietuvos presē sastopami pareizi atveidoti Latgales pilsētu un citu apdzīvotu vietu nosaukumi (tas īpaši attiecas uz plašāk zināmiem vietvārdiem, kuru atveide nostiprinājusies): *Nuostolių patyrė ir Madonos* [= *Maduonos*], *Jekabpilio* [= *Jėkabpilio*], *Daugpilio bei Aizkrauklės rajonų ūkininkai.* ŠK 2005 05 31; *Keturi mirtinai sušalę asmenys buvo rasti Rygoje, kiti du mirė Preilių ir Liepojos rajonuose.* ŠK 2006 01 21; *Kuo skiriasi latviška duona nuo lietuviškos, sužinosime Agluonos duonos muziejuje <...>.* V 2009 05 18, 77; *Krašlava – latviškosios Romeo ir Džiuljetos dramos miestas.* KP 2009/3, 31; *Ilūkstės miestelis nelabai kuo skiriasi nuo Lietuvos pasienio gyvenviečių <...>.* KP 2007/10, 72; *Ties Medumu pasukame į kairę <...>.* KP 2007/10, 72; *Obelių-Subatės pasienio kontrolės punkte eilėje stovėjo 80 automobilių <...>.* ŠN 2006 11 25. Taču jāsaka, ka presē nākas saskarties ar nepareizi atveidotu (vai vispār nelietuviskotu) vietvārdu locīšanas problēmu. Bieži vien tie netiek locīti: *Originaliųjų suvenyrų, išpuoštų varnelėmis, teks ieškoti Peterio* [= *Pėterio*] *Gailumo keramikos dirbtuvėse, nuvykus į Jaungailumi* [= *Jaungailumų*] *gyvenvietę Rėzeknės* [= *Rėzeknės*] *rajone.* V 2009 05 18, 77; *Už 10 km nuo Pilskalnės pasiekiamo Laši* [= *Lašių*] *dvarvietę.* KP 2007/10, 74; *Tokiu būdu diskriminuojami ne tik Lietuvos, bet ir*

kitų valstybių vežėjai, kurie šiuo metu laukia įvažiavimo į Latvijos teritoriją Smėlynės-Medumi [= Medumo vai Medumų, ja šis vietvārds būtu atveidots daudzskaitlī] pasienio ruože. ŠN 2006 11 28; Lietuvos vežėjų asociacijos „Linava“ duomenimis, sekmadienio rytą Terechovo [= Terechovos; latv. Terehova] pasienio poste laukė apie 1300 vilkų, dar maždaug 600 vilkų stovi Grebnevo [= Grebnevos; latv. Grebņeva] pasienio poste. ŠK 2009 12 21. Latgales vietvārdos lietuviešu valodā ir nepareizi atveidoti latviešu garie patskaņi vai divskanis, ko rakstos apzīmē ar burtu o: Pilskalnēs Siguldina [= Pilskalnēs Siguldinīa; latv. Pilskalnes Siguldiņa] – tai buvēs sēliu gynybinis, kultūrinis ir religinis centras <...>. KP 2007/10, 74.

Jāatzīst, ka īpaši daudz ir kļūdainu nosaukumu Aglona un Rēzekne lietošanas gadījumu (gadās arī viena teksta vai pat viena teikuma ietvaros): Pasiēkus Rēzeknē [= Rēzeknē], saulē apšvēcīa auksinī kryžū, īskilusj virš paminklo „Vieningi dēl Latvijas“ KP 2010/08, 61; Leidiniai [„Eksporto ir importo operācijas Latvija-Baltarusija-Lietuva“] buvo platinami baigiamosios konferencijos Rēzeknėje [= Rēzeknėje] (Latvija) dalyviams ŠN 2006 09 25; Su Vilniaus mokytojų namų turistų klubu lankantis Agluonoje, gidas papasakojo, kad galimoje Mindaugo kapavietėje senoliai tikrai dar dėdavo gēles. Nuorašas, kuris publikuojamas ne tik minėtuose docento [Alvydo Butkaus] straipsniuose ir knygoose, bet ir buklete apie Aglonoos [= Agluonos] katedrą, skamba gana įtikinamai. ML 2009 10 15. Pārsteidza negaidīts un vēl apspēlēts piemērs ceļojumu žurnālā, kur autors vienu raksta Trys dienas Latvijoje nodaļu nosaucis Preila, bet ne prie jūros un sāk to ar šādu teikumu: Dar vienas „lietuviškas“ vietovardis – Preila. KP 2010/08, 59. Pie Baltijas jūras Lietuvā patiešām ir tāda vieta, taču jāņem vērā, ka Latgales vietvārds ir vīriešu dzimtes daudzskaitlinieks un lietuviski tas atveidojams daudzskaitlī Preiliai (par to informāciju var atrast arī lietuviešu vārdnīcās; sk. VŽ 2002: 298).

Upju un ezeru nosaukumi

Visās vārdnīcās ir fiksēti arī hidronīmu semantiskās grupas vietvārdi, taču to skaits jūtami atšķiras. Piemēram, jaunākajā latviešu-lietuviešu vārdnīcā ir 8 nosaukumi, no tiem 5 ezeru nosaukumi (LLKŽ 2003: 802–804). Toties daudz lielāks ir bijis šīs semantikas vietvārdu skaits 1977. gada vārdnīcā: 8 upes Aiviekstē, Dvīna, Indra, Laukesa (latv. Lauķesa), Malta, Rēzeknē, Tirza, Tilža (vairāku no tām nosaukumi sakrīt ar pilsētu nosaukumiem, kas ne vienmēr atspoguļots vārdnīcā) un 37 ezeri, piemēram, Dagdos ežeras, Drydžio ežeras (latv. Dridzis, Dridža ezers; sastopama arī forma Drīdža), Ežežerys (latv. Ežezers), Feimanių ežeras, Ilzo (Ilžo)

ežeras (latv. *Ilzas (Ilžas) ezers*), *Lubano ežeras* (latv. *Lubānas ezers*)⁹, *Ludzos ežeras*, *Medumo ežeras*, *Pildos ežeras*, *Raznos ežeras*, *Tiskado ežeras* (latviskie šī ezera nosaukumu varianti ir dažādi: *Tiskādu ezers* (arī *Tiskada ezers*, *Ciskodu ezers*, *Ciskada ezers*, *Tiskāda ezers*, *Tiskades ezers*) (W), *Viliakos ežeras*, *Višķiņu ežeras*, *Ziležeris* (latv. *Zilezers*) (LLKŽ 1977).

Savukārt lietuviešu-latviešu vārdnīcās Latgales hidronīmu ir pavisam maz: 1964. gada vārdnīcā tikai divi tās pašas upes nosaukumi (*Dauguva* un *Dvina*) un viens ezera nosaukums (*Lubano ežeras*) (LLV 1964). Jaunākajā izdevumā šī semantiskā grupa mazliet papildināta. Bez jau minētās Daugavas ir iekļautas vēl divas upes – *Aiviekstē* un *Dubna* –, kā arī 5 ezeru nosaukumi (gan ar nomenklatūras vārdu *ezers*, gan bez tā): *Cirytis*, *Ciryčio ežeras*; *Dridzis*, *Dridzio ežeras*; *Lubanas*, *Lubano ežeras*; *Raznos ežeras* un *Višķiņu ežeras* (LLV 1995).

Tūrisma ceļvežos atrasti lielāko Latgales reģiona upju un ezeru nosaukumi: *Dar kadaise Dauguvos upe, ant kurios išaugo Rygos miestas, keldavosi į Konstantinopolį keliaujantys Skandinavijos vikingai ir variagai*. S 2; *Tarp jų du didžiausi, turtingiausi žuvų Latvijos ežerai – Razna ir Lubanas* [= *Lubanas*], *taip pat kiti itin tinkantys meškerioti bei poilsiauti*. P 14. Tačiau reizēm sastopami arī mazāk zināmi: *Daugpilis – Randenē – Sventē (Sventēs katalikų kapinėse yra Latvijos išvadavimo kovose kritusių lietuvių karių kapų, vienas karys palaidotas prie Sventēs katalikų bažnyčios tvoros vakarų pusėje) – Sventēs ežeras* <...> P 14. Īpaši daudz šīs grupas vietvārdu atrasts Latvijas-Lietuvas pārrobežu sadarbības projekta izdevumos, piemēram, *Akmenupė* (latv. *Akmeņupe*) LA 84; *Drydzio ežeras* LA 86 (sal. *Dridzis*, *Dridzio ežeras* LLKŽ 1977, taču, ja ņemtu vērā nosaukuma *Drīdža ezers* atveidojumu, saknē varētu būt arī garais patskanis); *Nirzos ežeras* LA 88; *Struopų ežeras* LA 82; *Zvirgzdenės ežeras* LA 81; *Ežežeris* LA 82 (sal. *Ežežerys* LLKŽ 1977). Diemžēl šajos izdevumos tie ir arī kļūdaini atveidoti, piemēram, *Balvių* [= *Balvu*] *ežeras* T; LA 80. Savukārt upju nosaukumi fiksēti divējādi: lietuviskoti vai upju nosaukumiem, kuri latviešu valodā ir salikteni, pievienots nomenklatūras vārds *upe* (pirmais komponents locīts), tikai ne vienmēr precīzi atveidoti latviešu burti: *Pelnupė* LA 81 vai *Pelnupės upė* T; *Bolupės* [= *Buolupės*] *upė* T.

Presē kopumā vērojama samērā liela hidronīmu dažādība, tiesa gan, atrasts tikai viens upes nosaukums: *Mus supra nuostabi panorama – tarp Latgalos kalnelių ir miškų vinguriuoja Dauguva* <...>. KP 2009/3, 30–31; *Už miesto [Daugpilio], Dauguvos upės kilpoje, kadaise stovėjo Dinaburgo pilis*. KP 2009/3, 30. Toties ezeru nosaukumu ir daudz vairāk, arī tādu, kuri nav iekļauti vārdnīcās, piemēram, *Po miesto karščio atsipučiama prie Stropu* [=

⁹ Šis ezers atrodas uz Rēzeknes un Madonas rajonu robežas, taču pētījumā uzskatīts par Latgales vietvārdu.

*Struopy] ežero <...>. KP 2010/08, 59; Rytuose tyvuliuoja Sventės ežeras. KP 2007/10, 72; Sasalių ežeras nedidelis, greta Daugpilio–Ilūkstės kelio <...> KP 2007/10, 72 (sal. latv. *Sasaļu ezers*); Čia [Latgaloje] telkšo du didžiausi Latvijos ežerai – *Lubanas ir Razna*. KP 2010/07, 36. Pēdējais no minētajiem ezeriem sastopams arī simboliskajā nosaukumā, tikai šoreiz tas nav pareizi atveidots resp. nav oriģinālrakstībā: *Laikas apsistoti nakvynei. Tad sukame prie prie plataus Razno ežero* [= *Razos ežeras*], *į poilsinę „Razos gulbis“* [= „*Rāznas gulbis*“] KP 2010/08, 61.*

Kalnu nosaukumi

Gan lietuviešu-latviešu, gan latviešu-lietuviešu **vārdnīcās** atrodams viens Latgales kalna nosaukums: *Saulės kalnas* (latv. *Sauleskalns*) (LLKŽ 1977: 752; 2003: 803; LLV 1995: 602¹⁰). Atveidojot šis nosaukums ir pārtulkots, kaut gan latviskais saliktenis *Sauleskalns* pēc analogijas ar līdzīgas struktūras nosaukumiem ar beigu daļu *-kalns* būtu jāatveido kā saliktenis. Agrāk tie tika atveidoti ar *-kalnis*, bet pēc jaunākajām normām tiem pievienojama galotne *-as* (Smetonienē 2004: 169). Diemžēl neizdevās atrast šo vietvārdu lietojumā, tāpēc grūti pateikt, vai praktiski šī jaunā prasība tiek ievērota, kā redzams vārdnīcā.

Lietuviešu valodā Latgales kalnu nosaukumi atrasti tikai LA **tūrisma ceļvežos**. Tur to ir samērā daudz, bet daudzi no tiem acīmredzot ir vietējas nozīmes. Par atveides principiem var spriest tikai pēc tā, ka turpat blakus ir latviešu teksts, kur minēti attiecīgie nosaukumi oriģinālvalodā. Tas ļauj konstatēt, ka atveides dažādība ir liela: *Aukščiausi teritorijos taškai yra Didžiajame Liepūkalnyje, Makuonkalnyje, Karatavų kalne* LA 79; *Eglių kalnas* (latv. *Eglūkalns*) LA 83; *Didysis Liepų kalnas* (latv. *Lielais Liepukalns*) LA 91; *Grėblio kalnas* (latv. *Grebļa kalns*) LA 92. Daži no minētajiem nosaukumiem šķiet samērā nekorekti atveidoti, taču arī latviešu avotos tie ir dažādi fiksēti, piemēram, *Lielais Liepu kalns* un *Lielais Liepukalns* (W), turklāt nevar atmet arī korektūras kļūdas ticamību.

Savukārt **presē** šīs semantiskās grupas vietvārdu dažādība ir lielāka nekā vārdnīcā, bet mazāka nekā ceļvežos, piemēram, *Vieškelis geresnis, nuotaika taip pat, važiuojame į Egliukalną, iškilusį 220 m virš jūros lygio*. KP 2007/10, 72. Īpaši interesanta ir *Mākoņkalna* nosaukuma atveide (tūrisma ceļvedī tas atveidots kā *Makuonkalnis*): *Rytų bangos teliūškuojasi į didelius pakrantės akmenis, iš miglų išnyra Debesų kalnas kitame ežero krante*. KP 2010/08, 61. Šis saliktais kalna nosaukums ir pārtulkots (sal. latviešu valodas vārds

¹⁰ 1964. gada vārdnīcā šī kalna nosaukuma nav.

mākonis lietuviski vienskaitlī ir *debesis*, kas pēc formas ir homonīms latviešu daudzskaitlim *debesis*). Vēl viens nosaukums, *Melnais kalns*, pieder pie vietvārdiem, kurus bez priekšzināšanām grūti attiecināt uz kādu konkrētu vietu, jo tādā vārdā var tikt saukti daudzi objekti. Taču šoreiz tas ņemts no raksta, kurā ir runa par Latgali, tāpēc iekļauts pētāmajā vietvārdu kopumā: *M e l n a i s k a l n s – Juodajame piliakalnyje yra buvusi alkavietė, greta auga seni qžuolai*. KP 2007/10, 74. Kā redzams citētajā teikumā, tā lietojums atšķiras no iepriekš aplūkotajiem vietvārdiem ar to, ka vispirms teikumā minēta oriģinālvalodas forma, bet pēc tam tas pārtulkots lietuviski, turklāt precizējot kalna veidu – pateikts, ka tas ir pilskalns. Atrasts arī nosaukums, kurš tekstā netika ne atveidots, ne locīts: *Įdomenis La š u k a l n s* [= Lašukalnas], *ant kurio XIX a. pradžioje stovėjusi puošni neogotikinė angliško stiliaus barono Tyzenhauzo pilis*. KP 2007/10, 74.

Secinājumi

Latviešu-lietuviešu un lietuviešu-latviešu vārdnīcu materiāla analīze liecina, ka dažādu Latgales vietvārdu semantisko grupu – pilsētu un apdzīvotu vietu, upju un ezeru un kalnu – nosaukumi ir iekļauti visās četrās vārdnīcās. Taču acīmredzot liela nozīme ir bijusi ģeogrāfisko objektu nosaukumu daļas apjomam. Latviešu-lietuviešu vārdnīcās šīs daļas lielākas, tāpēc arī Latvijas vietvārdu tajos vairāk: attiecīgi 562 Latvijas vietvārdi un 98 no Latgales (LLKŽ 1977) un 231, no kuriem 41 Latgales (LLKŽ 2003). Ne mazāk svarīgs faktors, kurš varēja ietekmēt vietvārdu skaitu – valoda, tulkošanai no kuras vārdnīca ir paredzēta, resp. Latvijas vietvārdu vairāk ir no latviešu valodas tulkojošajā vārdnīcā. Savukārt lietuviešu-latviešu vārdnīcā ir pavisam 39 Latvijas vietvārdi un tikai 4 no Latgales (LLV 1964), bet jaunākajā izdevumā 98 Latvijas un no tiem 24 Latgales vietvārdi (LLV 1995). Turklāt konstatēts, ka šajā vārdnīcā ne vienmēr precīzi norādīts, kādu objektu nosauc konkrētais vietvārds – reizēm aprobežojas tikai ar vienu norādi.

Atšķirībā no citiem Latvijas vietvārdiem Latgalē ir vairāk nosaukumu, kuri lietojami lietuviskotās formās, jo tās vēsturiskā attīstības gaita ir citādāka nekā pārējā Latvijā. Tas skaidrojams ar vēsturiski izveidojušos kopību ar Lietuvu, tāpēc arī to atveidē izplatītas tradicionālās formas, ir iespēja izvēlēties no vairākām paralēlformām.

Reģiona nosaukums lietuviešu valodā var tikt atveidots divējādi, taču populārāka ir tradicionālā forma *Latgala*. Vienīgi atsevišķās preses izdevumu publikācijās konstatēta forma *Latgalė*, bet simboliskajos nosaukumos lietota latviskā forma *Latgale*.

Latgales pilsētu un apdzīvotu vietu nosaukumi vārdnīcās fiksēti gan tradicionālās, gan atveidotās formās (nereti minētas vairākas), taču to praktiskā lietošana joprojām mēdz būt

kļūdaina, jo acīmredzot par maz tiek ievērotas teorētiskās nostādnes, kā arī izmantotas vārdnīcas. Presē nākas saskarties ar nepareizi atveidotu (vai vispār nelietuviskotu) vietvārdu locīšanas problēmu, kā arī ar atsevišķu burtu nepareizu atveidošanu. Samērā daudz izkropļotu vietvārdu ir tūrisma ceļvežos.

Upju un ezeru nosaukumu semantiskās grupas vietvārdu vārdnīcās ir ļoti maz (vienīgi 1977. gada latviešu-lietuviešu vārdnīcā tie bija 35). Savukārt presē un tūrisma ceļvežos to skaits ir daudz lielāks, īpaši daudz un dažādi ir ezeru nosaukumu (tā acīmredzot mēģināts parādīt, ka Latgale tiešām ir ezeru zeme).

Kalnu nosaukumi, kaut arī to nav daudz, atveidoti īpaši radoši: gan tulkoti, gan lietota oriģinālforma līdās atveidotajai. Atrodamas dažādas tā paša nosakuma formas, taču ne visas atbilst teorētiskajām atveides normām. Šādu dažādību varēja ietekmēt arī variantu pastāvēšana latviešu valodā.

AVOTI

KP – *Kelionės ir pramogos* (žurnāls).

LA – *Tavas skaistākās brīvdienas Latgalē un Aukštaitijā. Jūsu geriausias poilsis Latgaloje ir Aukštaitijoje.* Latvijas-Lietuvas pārrobežu sadarbības programmas 2007.–2013. gadam projekta izdevums.

LLKŽ 1977 – Balkevičius J., Kabelka J. *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

LLKŽ 2003 – *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Sud. A. Butkus. Kaunas: Aesti.

LLV 1964 – Bojāte A., Subatnieks V. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Red. J. Balkevičs. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

LLV 1995 – Balode L., Balkevičs J., Bojāte A., Subatnieks V. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.

ML – *Mokslo Lietuva* (laikraksts).

P – *Vadovas po Latvijā 2002. Pažvelk į kaimynus latvius*. Idea Media.

S – *Susipažink su Latvija*. Latvijos turizmo plėtros agentūra, 2004.

ŠK – *Šiaulių kraštas* (laikraksts).

ŠN – *Šiaulių naujienos* (laikraksts).

T – *Turizmas Rytų Aukštaitijoje ir Latgaloje. Vandens malonumai. Tūrisms Rytu Aukštaitijā [= Austrumaukštaitijā] un Latgalē. Ūdens prieki.* Latvijas-Lietuvas pārrobežu sadarbības programmas 2007.–2013. gadam projekta izdevums.

V – *Veidas* (žurnāls).

W – interneta enciklopēdija *Wikipedia* (adrese: www.wikipedia.org)

LITERATŪRA

- Ahero, Antonija (2006). *Angļu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Balode, Ineta (2010). Citvalodu personvārdu atveide latviešu valodā: problēmas un risinājumi. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 5. 4–13.
- Balode, Laimute (2009). Dažas pārdomas par lietuviešu personvārdiem latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. 100–111.
- Baluodē, Laimutē, Garšva, Kazimieras (1985). Latvijos gyvenamųjų vietų vardų lietuviškieji atitikmenys. *Kalbos kultūra* 49. 63–73.
- Bankava, Baiba (sast., 2004). *Franču īpašvārdu atveide latviešu valodā. Francija. Beļģija, Šveice. Kanāda*. Rīga: Zinātne.
- Bušs, Ojārs (2008). Īpašvārdi kā problēma valodas politikā. *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 92–96.
- Dobelienē, Regīna (sud., 1998). *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Girdenis, Aleksas (1996). Dar ir dar apie latvių asmenvardžius. *Gimtoji kalba* 2. 4–10.
- Kvašytė, Regina (2003). Latvijos vietovardžiai Lietuvos spaudoje. *Kalbos kultūra* 76. 114–120.
- Kvašite, Regīna (2008). Par Zėmgali lietuviski: vietvārdu atveide. *Raksti V. Starptautiskās zinātniskās konferences "Zinātniskie lasījumi Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā" materiāli*. Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs. 121–130.
- Kvašite, Regīna (2005). Latviešu īpašvārdu lietošana lietuviešu valodā. *Valoda–2005. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils: Saule. 41–46.
- Salmiņa, Valda (2009). *Armēņu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Smetonienė, Irena (2004). Dėl Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo 1997 m. birželio 19 d. nutarimo Nr. 60 „Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ pakeitimo. *Kalbos kultūra* 77. 169–170.
- Staburova, Jeļena (2006). *Ķīniešu valodas īpašvārdi un to atveide latviešu valodā. Teorētiskie un praktiskie aspekti*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Urbutis, Vincas (2007). *Lietuvių kalbos išdavystė*. Vilnius: Margi raštai.
- Pupkis, Aldonas (sud., 2002). *Vietovardžių žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VPSV (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Aņss Ataols Bierzeņš

„f“ I „h“ LITERU PROBLEMA LATGALIŠU VOLŪDĀ

Artikēlī stuosteits ap literu (i skonu) f i h problemu latgališu volūdā. Itūs skonu nikod navā bejs nivīnā latgališu vītrunā, svešūs vuordūs runuotuoji jūs vysod aizmeja ar cytim skonim. Tymā pošā laikā latgališu rokstūs literi f i h irā montuoti vysod: nu pyrmuos zynomuos gruomotys „Evangelia toto anno” da myusu dīnu. Kū dareit itamā situacejā: voi dasaturēt pi runys volūdys, voi pasadūt cytu volūdu mīdzīņam? Autors analizej daudzzejus olūtus – tautys dzīsmis, senejūs tekstus, myuslaiku literaturu, vītrunu aizrokstus, a taipoš cytu tautu pīredzīni itymā vaicuojumā.

„f“ AND „h“ LETTERS' PROBLEM IN LATGALIAN LANGUAGE

In the article is told about the problem of letters' (and sounds') f and h in Latgalian language. These sounds have never been in any Latgalian dialect, in foreign words speakers always have been replaced them with other sounds. At the same time letters f and h have been used in written Latgalian at all times: from the first known book „Evangelia toto anno“ to the present day. What to do in this situation: to keep the way of the still alive traditional spoken language, or to yield to the pressure of other languages?

The author analyzes a variety of sources: tells about reconstructions of source languages and opinions of their researchers about presence/absence of these sounds in them, deals with f in contemporary Eurasian languages (Eastern Slavic: Russian, Ukrainian, Belarusian; Finnic: Finnish, Estonian, Vyrus; Turkic: Kyrgyz, Kazakh, Chuvash, Yakut; Persian: Pashto; Baltic: Lithuanian, Samogitian) and h in contemporary Eurasian languages (French, Kazakh, Lithuanian, Samogitian). Latgalian and Latvian dialects' recordings, folk songs, ancient texts (from XVI–XVIII centuries), as well as Latgalian contemporary literature are analyzed. The author also evaluates inclusion of letters f and h in alphabet of the official Latgalian terms of spelling in year 2007.

Author establishes that there are five possible paths:

- 1) to use the f and h in all the words where they are in Latvian, Russian or other languages;
- 2) to keep p, k, g and c in traditionally used words, but to put f and h in newly borrowed ones;

3) do not use the *f* and *h* at all;

4) to use both variants parallelly in the same words;

5) to write *f* and *h*, but to pronounce them as *p* and *k*.

Author concludes that the actually usable are only two of them: the second one – the way of a compromise, and the third one – as the most appropriate to Latgalian phonological system.

Depinicejis

Itymā artikelī runuosim ap skonim *f* i *h* jūs tradicionālā latvyskajā saprasmē, partū naišadzileisim jūs ponetiskajā kvalitētā, kam myusim jis itymā gadīnī na priņcipials. Vys tik myusim kai nibejs pormalai vāga nūdepinēt, kū mes ar itim simbolim saprūtām, partū apraksteisim jūs i jūs aizmejiejus:

f – nabaļseigs labiodentals lyupiņš treitiņš*;

v – baļseigs labiodentals lyupiņš treitiņš;

p – nabaļseigs bilabials lyupiņš aizdareitiņš;

b – baļseigs bilabials lyupiņš aizdareitiņš;

h – nabaļseigs velars šķierbiņš treitiņš;

ɣ – baļseigs velars šķierbiņš treitiņš;

k – nabaļseigs velars eksplozivs aizdareitiņš;

g – baļseigs velars eksplozivs aizdareitiņš.

Ar itim skonim i jūs apzeimīnim mes operēsime ituo artikeļa ramuos. Ka kur naviņ pasaruodeis i cyti apzeimovumi, tūreiz ar jim saprassim skonus, kurūs ar jim tradicionālai apzeimoj latvīšu volūduos.

Pyrmvolūdu rekonstrukcejis

Indoeuropīšu pyrmvolūdys tāmātuoji dūmoj, ka jamā navā bejs ni skona *f*, a ni *h* (Proto-Indo-European...). Itī skoni kuruos nakuruos volūduos (greku, latiņu i c.) atsaroduši vāluok, atmeidami leidzeigus skonus, a cytuos indoeuropīšu volūduos tai i natyka pasaruodejuši. Itūs skonu nabejs i ciurku pyrmvolūdā (Proto-Turkic...; Тюркский...; Орхон-енисейский...). Uralīšu pyrmvolūdā turāts skons, kurs navā izaglobovs nikaidā suomu-ugru voi samodišu volūdā i kurs pa vīnai nu verseju varātu byut *h* voi *ɣ*, bet *f* naass bejs vysā (Proto-Uralic...).

* Terminu skaidrojums atrūnams roksta beiguos, rokstā saglobuota autora raksteiba – red. pīzeime.

Runys tradiceja

Koč rekonstrukcejis irā tikai gipotetiskys, juos vysod byun pamatuotys ar tānejūs voi seņuok piksātūs volūdu materjalu. Zynoms, ka daudzzejis tautys – i indoeuropīšu (tymā skaitā baltu i slavu), i ciurku, i somu-ugru – vēļ nazcik godusymtu pyrmuok navā turiejušys skona *f*. Skons *h* bejs vaira paplateits, saceisim, jis turāts slavu volūduos, tok baltu volūduos juo nabejs. Tai i obadiv latvīšu volūdys – i baļtīšu, i inļāņtīšu – itūs diveju skonu navā turiejušys.

Nazynim, voi skonu *f* i *h* pīšona baļtīšu vītrunuos suocās agruok par pīšonu latgalīšu vītrunuos, voi jei viņ nūtykuse dreizuok, bet iz itū šaļti varim konstatēt, ka jei irā vīnu-divejis audzis pīškā. Praktiskai baļtīšu vītrunuos itī skoni īguojuši tai, ka niulejī ļauds jūs īskaita par sovejim i montoj taipoš kai puorejūs. Latgalīšu vītrunuos jī vys vēļ navā pījimi, lobi sovu vītrunu runuotuoji jūs namontoj, koč pa daļai asimilātī jau montoj.

„f“ skons tānejuos Eurazejis volūduos

Kai jau rakstejom, irā daudzi tautu, kurys vēļ napaseņ naturēja voi pa šai dīnai natur skona *f*. Īpazeistynuosim skaiteituojus ar kurim nakurim pīvadumim.

Reitu slavu volūduos *f* seņuok vysā nabeja, i runys volūdā jū pa lelumam aizmeja ar *hv*, rešuok – ar *h* voi *v*. Pīvadumam, krīvu volūdys vītrunuos *фармук* → *хвартук*, *Филиппок* → *Хвилинок*, ukraiņu volūdā *фармук* → *хвартук* (Варианты замены фонемы <ф>...). I ukraiņu, i krīvu literariskajuos volūduos *hv* pormys opicialai napīzeist i montoj vuordus ar *f*, tok boltkrīvu volūdā *хвартук* net īvasts literariskuos volūdys vuordineicuos kai *фармук* paraleluo porma (Беларуска-рускі... 1988–1989).

Baļtejis somu volūduos *f* taipoš aizmej ar *hv* voi *v* (pa lelumam – *hv* vuorda vydā, a *v* – suokuos). Tai, literariskajā suomīšu volūdā švedu *kaffe* → *kahvi* ‘*kopejs*’, švedu *sofa* → *sohva* ‘*kanapka*’, švedu *far* → *vaari* ‘*dzeds*’, bet literariskuos pormys *asfaltti* ‘*aspaļts*’ i *uniforomu* ‘*uniporma*’ specialai naapvuiceiti ļauds vysleidza izrunoj kai *asvaltti* i *univormu*. Daudzumā vītrunu *f* skona vys vēļ navā, jis īguojs tik vokoru vītrunuos, kam jom beja daudzi kontaktu ar švedim (Suomi, Toivanen, Ylitalo 2008; Finnish...). Igaņu literariskajā volūdā taipoš seņuok īguojušūs vuordūs *f* aizmej: vuocīšu *Affe* → *ahv* ‘*naups*’, vuocīšu *Fabrik* → *vabrik* ‘*pabryks*’, bet vāluok īguojušūs – pamat. Irā vuordi, kurūs igauņu volūdā roksta ar *f*, a vyravīšu – taipoš ar *hv*: igauņu *telefon* – vyravīšu *telehvuun*, *telefiun*.

Vysuos ciurku literariskajuos volūduos *f* skons irā muoksleigai īvasts, bet koņservativakuos navā juo paktiskai pījāmušys pa šai dīnai. Tai, kirgizu runys volūdā jū atmej ar *p*, a literariskajā pamat *f* (Киргизская...). Тумūs gadīņūs, kod navarams runys volūdys vuordu ignorēt, jūs īvad literariskajā volūdā kai paraleluos pormys: krīvu *фамилия* →

памылыя/фамилия, kġīvu фонд → понду/фонд, kġīvu формализм → нормалчылдык/формализм (Киргизско-русский... 1965). Daža Kirgizejis Sovetu Socialistiskuos Republikys golvysmīsta pasaulkšonu koč i raksteja „pareizai“ – Фрунзе, realai izrunova kai Прунзя. Kirgizim tyvajā kazaku volūdā situaceja leidzeiga: rokstūs *f* montoj, a runys volūdā jū aizmeļ ar *p* voi *b*. Pīvadumam, arabu فعون (*fir`aun*) → перғауын ‘paraons’ (Махмудов, Мусабаев 1954). Čuvašu volūdā taipoš *f* montoj naseņ pasalinātajūs vuordūs, a seņuok zīčātajūs aizmeļ ar *h*: kġīvu фонарь → хунар (Егоров 1972); arabu→kġīvu فاطمة → Фатима → Хаттима (Чăваш хĕрарăм...; Чăваш электронлă...). Taipoš jakutu volūdā skons *f* atrūnams tik nu kġīvu volūdys īvastajūs vuordūs (Якутская...), saceisim, dialektologiskajā vuordineicā taidis liters vysā napasaruoda (Диалектологический... 1976). Šķūrstejūt itūs volūdu vuordineicys, skaidrai redzīs, ka raksteišona ar *f* aba kġīvu ortograpiskūs pormu taisna īvesšona praktiskai beja rusipikacejis politikys darbeiba bez kura naviņ volūdyska pamata i labviņ dabeiguoka, organiskuoka volūdu raisteiba byutu nūtykuse, ka vuordus raksteitu pa tautys izrunai.

Nu persišu grupys volūdu sova *f* natur viņ puštunu runys volūda (jī jū aizmeļ ar *p*), kam *f* pasaruodejs jau senejā persišu volūdā i cytuos jaunajuos volūduos izaglobovs. Puštunu literiskajā volūdā *f* irā, bet tik aizjimtūs vuordūs. A. Griunberga gruomotā puštunu *f* apraksteits cīši labi, deļtuo nūcitēsīm: *f* (..) *Встречается только в заимствованных словах во всех позициях: fābrikā* ← ‘фабрика’; *fāxta* ← *дари fāxta* ‘горлинка’; *fart* ← *английский fart* ‘ферма’; (..) *taftiš* ← *арабский-дари taftiš* ‘ревизия’; (..) *В речи лиц, слабо владеющих дари, обычно f заменяется p. Произношение p взамен этимологического f узаконено в литературном языке в ряде слов арабского и персидского происхождения: pāt* ‘внимание’ ← *арабский-дари fahm*; *rawz/fawz* ‘армия, войско’ ← *арабский favj* и др. (Грюнберг 1987).

Baltu volūduos procesi bejuši leidzeigi, izašķir tik raisteibys cylys i literiskūs volūdu taiseituoju sasprīdūmī. Lītaunīku i žemaišu volūduos seņuok pasalinātajūs vuordūs *f* aizmeļ ar *p* voi *v*, a naseņ zīčātajūs pamat *f*. Olpom itūs volūdu vuordu modeļs sakreit, olupom – izašķir. Pīvadumam, lītaunīku *fabrikas, figa, persikas, folkloras, forma, fotografija, prancūzas, kava, telefonas*, tok žemaišu – *fabriks, folkluors, fuorma, puortēgrapējē, tilipuons* (Lietoviu-žemaitiu...). Baļtīšu volūdā *f* taipoš tradicionalai aizmeļa ar *p*, *sp* voi *v*, bet tānejuo situaceja irā švokuoka – aizmeļumi tyka pamasti tik kurūs nakurūs (cīši seņ zīčātajūs voi naaktivai montuotajūs) vuordūs (*vāravš `faraons`*; *vīge, pīga* ← vuocu *Feige; praviētis* ← vuocu *Prophet; piņgerots* ← vuocu *Fingerhut*), leluokuo daļa beja puorcalta iz *f*, pamatojūt tū ar

kaiba lobuoku skaniešonu: *kapija* → *kafija*, *Pidriķis* → *Fridrihs*, *praķis* → *fraka*, *Vīlips* → *Filips*, *spranči* → *franči*, *Spricis* → *Fricis*. Latgališu runys volūdā vysod i vysuos vītrunuos *f* aizmej ar *p* (*šopers*, *Pilimona*). Rokstu volūdā cikom kas itei tema palīk aktuāla i navā da gola puorsprīsta.

„h“ skons tānejuos Eurazejis volūduos

h skons cytu tautu koņtekstā irā mozuoka problema kai *f* skons: voi jis bejs jau kuramā naviņ pyrmvolūdā, a voi tik agruok pasaruodejs, bet tūs tautu, kurys juo vysā namontova nasenejūs laikūs, beja mozuok.

Praņcīšu volūdā skons *h* gadīņūs, kurūs apzeimoj ar literi *h*, vysā pagaiss, pīvadumam, *harmonie* [armɔni] ‘*garmoneja*’, a gadīņūs, kurūs apzeimoj ar literim *ch* voi *k* – puorsamejs par skonu *k*: *chronique* [krɔnik] ‘*kronika*’, *kaki* [kaki] ‘*bryunzaļa kruosa*’ (Bojāte, Pizova, Zandreitere 1970).

Kazaku volūdā irā divejis litera *h* atmejis, i obadiv bīžai aizmej ar izšķireigim, koč i leidzeigim, skonim: vīnu nu jūs izrunoj kai [q] (nabaļseigu uvularu eksplozivu aizdareitini), ūtru – kai dvēsmis [h] (nabaļseigu glotalu šķierbini treitini) i montoj tikai nu arabu i persīšu aizjimtūs vuordūs: *Следующие буквы: В, Ё (с 1957), Ф, Х, Г, Ц, Ч, Щ, Ъ, Ь, Э, в исконно казахских словах не употребляются. Буквы: Ё, Ц, Ч, Щ, Ъ, Ь, Э, используются только в заимствованных из русского или через русский язык словах, которые пишутся в соответствии с правилами русской орфографии. Буква Х в разговорном языке произносится как Қ. Буква Г используется только в арабо-персидских заимствованиях, и зачастую произносится как глухая Х (Казахский...)*.

Koč i pasaļa koņtekstā navarim runuot par nazkaidom paralelem *f* i *h* skonu problemuos, baltu volūduos juos irā cīši leidzeigys (ite i irā īmesle itūs diveju vaicuojuumu izavēršonai vīnā artikelī). Lītaunīku volūdā *h* aizamej ar *k* (*arkivyskupas*), žemaišu – taipoš aizamej ar *k* voi vysā gaist (*aktars* ‘*gekters*’, *arielka*¹ ‘*kumuška*’) (Lietoviu-žemaitiu...), baļtīšu – ar *k*, *ķ* voi gaist (*koris*, *arķibīskaps*, *Ērmanis*), a latgališu – ar *k*, *c* voi *g* (*kolkozs*, *arciveiskups*, *gekters*). I otkon XX gs. pyrmuos pusis volūdņiku nūstota lītaunīku i žemaišu volūduos irā bejuse pamest jau īguojušūs vuordus, baļtīšu – atmeit da originaluo, svešuo skaniejuma vysu, kū varams (*Hermanis*, *arhibīskaps*)², a latgališu – dareit pakaļ baļtīšim, paktiskai pamatūt ituo vaicuojuuma izsprīšonu sovīm godusymtu vacuokajim kolegom.

¹ Vuords *arielka* iraida i lītaunīku runys volūdā, tok redzīs, ka jis pasaplatejs nu žemaišu.

² Zynoms, na ar vysim vuordim tys izadeve (*Kristus*, *ķīmija*), tok teņdeņceja beja taida.

Īnceresnai taipoš pasavērt, kai myusu dīnuos lītaunīki izalosa jauna – XX g. s. pirmajā pusē īgojuša – runys volūdys vuorda pormu: opicialuo porma irā *kolūkis*, kuru maklātivs *Google* atrūn 134 000 puorstaipteikla lopu; tuo poša vuorda runys volūdys pormu *kolchozas* jis atrūn 7 510 lopu, a *kolkozās* – 453. Tys zeimoj, ka vuordu, kura školuos navuica pareizai raksteit, 1/16 lītaunīku montoj, aizmeidami *h* ar *k*. Tū apstyprynojs i dialektologiskūs ekspediceju materjali: pīvadumam, Juoniškī, pi Latvejis rūbeža, ļauds soka *kolkozās* (Joniškio... 2001), a Dīveniškēs, pi Boltkrīvejis rūbeža – *kolchozas* (Mikulēnienē, Morkūnas 1997).

Runys volūda Baļtejā

Latvejis dialektologiskūs ekspediceju materjalūs lūbēs salaseit pīvadumus nu vysaidu baļtīšu vītrunu, kuri paruoda *f* i *h* aizmeišonu ci naaizmeišonu.

Pūstumu Vydzemē – Vainižūs: *pabriks*, *potogrāps*, bet *fiksi*, *fikss*, *follā*, *forši* (Ādamsons, 2000).

Ērgemē: *palšs*, *pedere*, *piga*, bet *fabrika*, *falce*, *febrālis*, *ferma* i *he*, *ha* (Kagaine, Raģe 1977–1983). Kai redzim, kurūs nakurūs vuordūs *f* aizmeits ar *p*, kurūs nakurūs – pamasts. Gryuts pasaceit, pa kaidam priņcipam tys tai saguojs. Logiskai byutu, ka pa vuordu pasalīnēšonys vacuumam, bet, dīvamžāl, taidys saiteibys ite naredzim.

Dīnavydu Vydzemē aba Vydzemis Sielejā vaira pasaruoda taišni *h* aizmejumi ar *k*: Iršūs: *kolkuozs*, *soukuozs*, bet *ferm*; Ļaudūnē: *kolkozs*; Kūknesē: *kolkozs* (Poiša 1985).

Reitu Vydzemē Synuolis vītrunā pasaruoda i *sp*, i *p*: *spraņči*, *Spricis*, *sprīšs*, *propisuors*, *potierēt* (Augšzemnieku... 1984).

Sielejā – Dygnuojā: *pabreičis*, *pluktvasers*, *pamīleja*, bet *febrāls*. (Indāne 1986). Vaira viereibys *f* aizmeišonai Sielejā dagrīzts Aņceišu Kryšjuoņa gruomotā ap Aknišys vītrunu (Ancītis 1977). *Jis roksta: Vēl nesenā pagātnē p lietoja aizguvumos f vietā, piem., pluktvašērs [-ris] 'auglūdens' (vācu Fruchtwasser). Tagad f ieviesies arī izloksnē, un daudzi vārdi pazīstami tikai ar f, piem., formal'inc.* Gruomota izīt piec autora smierts, i juo bruojs Aņceišu Voļdemars komentārūs dabuovej daudzi pīvadumu:

– *Piemēri, kur f pārvērties par p: Ādòlps (tagad arī: Ādòlfs) 'Adolfs', b'l'èip'èd'èrs // b'l'èif'èd'èrs [-ris] 'zīmulis', gapal'ę 'dakšiņa', pab'riķis' (.), pal's̄ (.), pamil'eja (.), pygūrs 'joks', pīl'či 'velteņi', (.) pīņņi 'somi', (.) P'ricis 'Fricis' (.) i c.;*

– *Ir vārdi, kuros vai nu f palicis bez pārmaiņām, vai arī tas stājies senāka p vai v vietā: Āf'rika, (.) Āl'f'ric (agrāk arī: Āl'p'ric) 'Alfrēds', (.) fašysc [-ts] 'fašists', (.) flaga (agrāk: plaga) 'karogs', (.) i c.;*

– Ir arī tādi vārdi, kuros *f* pārvērsts par *v*. Pirmkārt, tie ir bibliemi (jo vecajā bībeles tulkojumā *f* bija tulkots kā *v*): vāravs 'faraons', varižejs 'farizejs', vèiģe (/vìģe) 'viģe', vil'ist'ic [-tis] 'filistietis'; otrkārt, jau pieminētais vārds 'vebràš [-ris] 'februāris'.

– Pāris piemēru ir tādi, kur *f* pārvērsts par *sp*: sprāncouži 'francūži', S'p'riés [-is] 'Fricis'.

Dīnavydu Kūrzemē – Neicā: *pijole, pudarmente, ektārs, kromāda*. Partū ka B. Bušmanis gruomotā cīši labi apraksteits problemātiskais *f* i *h* konsonantizmys, i itys aproksts pa byuteibai irā damārojams vysom baļtīšu vītrunom, mes jū ite nūcitēsīm: *Vecākās, dažkārt arī vidējās paaudzes valodā literārās valodas f-skaņu aizstāj līdzskanis p, piem. pabrīķis 'fabrika' (..), potoreja 'fotogrāfija' (..) Nīcā pierakstītajās tautasdziesmās līdzskanis p sastopams ģermāņu f vietā, piem., vārdos pijuolīte 'vijolīte' (pijuole ← vlv. firole EH II 230) (..) Izloksnē šajos vārdos un citos aizguvumos līdzskanis p saglabājies visvecākās paaudzes runā (..) Līdzskanis h aizguvumos vārda sākumā nereti tiek atņemts, piem., vārdā ermoņikas (..) Vecākās paaudzes pārstāvju valodā dzirdams arī variants ektārs 'hektārs' (..) Dažkārt h-skaņu izloksnē vecākās paaudzes pārstāvju runā aizstāj *k*, piem., vārdos klōrs 'hlors' (..), kalle 'halle' (..) (Bušmane 1989).*

Runys volūda Latgolā

Ekspedicejuos salaseitajūs latgalīšu vītrunu materjalūs *f* i *h* vysod i vysur irā aizmeiti ar atsateikūšajim skonim. Pīvadumam, Kolupā: *pabryks, potograpēt, poļvarka, ponds, kolkoss, gekters* i c. – Kolupa vuordineicā vysā navā nivīna vuorda ar skonu *f* voi *h* (Reķēna 1998), Ondrupinē: *kompeta, Praņcs (tagān sàimnīka daļs jàunuōkàis at'hešš taīdys apsmuļuōtys kōmpētyš i dūt Prāncām* – Rukmaņu Maļvina, dzym. 1898, aizr. 1979), Naurānūs: *pundaments (a ustobys taīdys biē, keī as jau acēcerūs – pūndamēntu nab'ie* – Ludbuoržu Bronislava, dzym. 1906, i Andrejs, dzims 1909, aizr. 1979), *kolkozs, peņseja (a tān jàu t'reišpacmīt' godu àizgūoju pēhēcējā* – Ludbuoržu Andrejs, aizr. 1979), Viļānūs: *gekters (maņ paī' b'eja šešpacmīt' ģekt'eru* – Stapecku Jākubs, dzims 1907, aizr. 1981), *Stapeckis (vot, to vot, iit' Stapeckī imēit'i nu suņa asūt' – tys pot)*, Varakļonūs: *potograpeja (maņ vēļ' ir potograpeja, kaŗt'eņa, ša, p'riet Žepa sātu* – Strodu Bronislava, dzym. 1921, aizr. 1979), *kukarka (nu i suōkušš kukaŗkys prašeit', lai addūt šòm* – Zvīdru Antonina, dzym. 1893, aizr. 1975) (Augšzemnieku... 1984).

Grybātumem dagrīzt viereibys, ka, izšķireibā nu baļtīšu, latgalīšu vītrunuos *f* i *h* aizmej vysu vītrunu vysī inpormaņti vysūs vuordūs. Kai redziejom, B. Bušmane jau XX g. s. ostoņdasmytajūs godūs pastreipoj, ka puormejumī izaglabovuši tik pošys vacuos neicuonīšu

audzis volūdā. Tok latgalīšu vītrunu lobi vysaida vacuma runuotuoji jūs montoj vēļ pa šai dīnai.³

Tautys dzīsmis

Iz itū šalti Latvejis škārssteiklā izstateitys divejis latvīšu (i Baļtejis, i Latgolys) tautys dzīsmu datu bazys: *dainas.lanet.lv* (Latvju...) i *dainuskapis.lv* (Krišjāņa...). Kai zynoms, tautys dzīsmis irā senejuokais polklora kluoškys, kurs nasamej tik dreizi kai cyti polklora žanri, partū myusim ruodejuos iņceresnai pasavērt, voi i kai XIX g. s. beiguos – XX g. s. suokuos aizraksteitajuos tautys dzīsmēs pasaruoda literi *f* i *h*. Ni tuos, ni tuos datu bazys publiskais sadurs napodtur mekliešonys pa pošvaleigam vuorda pragmentam, a tik pa vuorda suokom ci beigom, partū myusim dagooja grīztīs da datu bazu administratoru praseitu savaicuot vysu vuordu, kuri sevkurā vītā tur literi *f* voi literi *h*. Rezultati sakryta pylnai, partū publicejam tik vīnus – nu Dainuskapa (mekliešona publicātajuos dzīsmēs pa kriterejim *where lower(text) like '%f%'* i *where lower(text) like '%h%'*):

– *Bagatu Friciti kūmām lūdzu, Tas meta nauđiņu netaupidams.* (Nr. 1789-1, Tolsu apl. Kabilis pog.);

– *Turks ar Franci lielijās Sēt pupām šo zemiti;* (Nr. 32191, Reigys apl.) – dzīsmei vēļ 4 variaņti, vysi ar *Spranci*;

– *Franču ķēniņš lielijās Mūsu zemi pupām sēt (šaut);* (Nr. 32191-1, Grūbenis apl. Neicys pog. i Meitovys apl. Glyudys pog.) – 2 variaņti ar *Franču*, vēļ vīns ar *Prīšu*;

– *Mūsu kunga freilenei Gul vizuļu šūpulī.* (Nr. 1867, Jaunjelgovys apl. Saukys pog.);

– *Mūsu kunga freilenei Zelta kronis galviņā.* (Nr. 1867-11, Vydzeme) – vīns variants ar *preilenei*;

– *Liek stāvēt gatavam Un uz fronti apgriezties.* (Nr. 32055-1, Grūbenis apl. Aisteris pog.);

– *Kur tie jāje, duj bajari? He, he, duj bajari!* (Nr. 13272, Tolsu apl. Kabilis pog.) – cytūs kupletūs taipoš;

– *Visi mani mīlinaja, Es bij' daiļa, ha, ha, ha.* (Nr. 13049, Cāsu apl. Lubuona pog.).

Kai redzim, vysys tautys dzīsmis, kas tur literi *f* voi *h*, irā baļtīšu, navā nivīnys latgalīšu. Tys zeimoj, ka jau XIX gs. beiguos itī skonī beja suokuši iit baļtīšu vītrunuos, bet latgalīšu vītrunuos jūs vysā nabeja.

Iņceresnai taipoš, ka *h* pasaruoda tolkin iņterjekcejuos, a *f* – aizjimtūs lītysvuordūs, nu kuo varim izsprīst, ka tymā laikā baļtīšu volūdā *f* tyka montuots plošuok par *h*.

³ Taipoš varams tēmēt, kur dzeivojūši i kaida vacuma ļauds pījam voi napījam jaunūs skonu, tok asimilativūs procesu analīz na ituo rakstīņa tema.

Senejī teksti

Latvejis universiteta Matematikys i inportatikys iņstituta Muoksleiguo iņtelekta laboratoreja i Pilologejs pakultets irā sataisejuši latvīšu volūdys senejūs tekstu korpusu, kury mā savodovuši daudzi XVI i XVII g. s. i nazcik XVIII g. s. rokstu olūtu (Latviešu...). Myusim redzējuos iņceresnai pasavērt, kai literi i skoni *f* i *h* pasaruoda itymūs senejūs tekstūs.

Ar *f* litera mekleišonu pa vysim baļtīšu olūtim (kūpā – 44) i pa vīneigajam latgalīšu olūtam – *Evangelia Toto Anno* problemu nabeja: pa kriterejam %*f*% atsaroda tys, kas myusim beja vajadzeigs. Beja nalels trūksnis – nazcik gadīņūs baļtīšu gruomotuos vuocīšu teksts beja markiravuoets kai latvīšu, bet jūs beja moz i mes variejom manualai atlaseit.

Ar *h* literi latgalīšu olūtam nabeja problemu, tok ar baļtīšu olūtim guoja gryušok: *h* literi baļtīšu vuociskajā raksteibā montoj t. s. gubu literūs (*sch*, *tseh* i c.) i kai garuma zeimi (*Jahnis* i c.), partū meklēt pa kriterejam %*h*% beja bezjiedzeigai. Deļtam myusim dasavede meklēt tikai vuordu, kuri suocās ar *h* (kriterejs *h*%) i *ch* (ūtrys skona *h* apzeimovums; kriterejs *ch*%); pa analogejai ar *f*, kur daudzums atrostūs vuordu ar *f* suocās, sasprīdem, ka tei nabyus lela bāda.

Gribiejom nūpublicēt atrostūs vuordu pormu, vuordu litovumu i olūtu skaitu tabeli, tok, dīvamžāļ, izaruodeja, ka programa irā klaideiga: jei atlosa i saskaita napareizai i nakoņsekventai, pīvadumam, meklejūt divejūs olūtūs pa sevim i tymūs pot obadivejūs kūpā, rezultati izīt izškireigi. Partū ap *h* tik pīraksteisim sovus nūvārovumus i izvadumus, bet *f* apraksteisim i skaitleigai, kam poši asam manualai puorskaitejuši.

Baļtīšu tekstūs īsadeve aptikt 14 *f* gadīņu / 14 izškireigu vuordu pormu nu deveņu olūtu: *Under=Offzeeru* vysaidys variacejis (Sawadi... 1696) (bet *Under=Oppezereem* (Eid der Treue... 1701)), vysaidi *Fürwärkeres* (Eid der Treue... 1701), *Liflante* (Elger 1621), *Fioleem* (Lettische... 1685).

– *ik=Deena^s pee Waktes=noleešešchanu no teem Under=Ofzeereereem eekšch*
teem Cortegardeem teem Kaŗra=Kalpeem preekšch=lašsami (Sawadi.. 1696);

– *śawa Ammahta und Deeneštas pehz/ peeklahjahs: tad mehs Under=Oppezeres/ Cunštapeles/ Lehr=Cunštapeles/Under=Fürwärkeres/Lehr=Fürwärkeres/Awer=Mineerers/Mineerers=Sel li/Ammatneeki/* (Eid der Treue 1701);

– *vnd wyššes kunges βas paβes walštybes/ muše Liflante zemme/vnd wyššes kruštites katolišzkes lioudes* (Elger 1621)

– *Laid uswelk Stiegas Kokliteem./Laid dšeed in škann ar Fioleem* (Lettische... 1685).

Iņceresnai, ka baļtīšu tekstūs skons *f* cieškuok pīraksteits ar literim *ph* (kam tymā laikā vuocīšu volūdā montova i da myusu dīnu montoj itūs obadiv grapiskūs apzeimīņus): atsaroda

58 vysaidu vuordu pormu 247 gadīni. Olūti – pa lelumam cyti, bet kurūs nakurūs montuoti obadiv apzeimīni – i *f*, i *ph*.

Damoz pīci nu jūs, cik varim sprīst, irā klaidys, kam *ph* pasaruoda *p* vītā baļtīšu vuordūs:

– *KO Zillwähka šphäks und ghuddriba eesahk* (Lettische... 1685),

– *Tehwighu Deewighu Lephnibu und Schälaštiba* (Mancelium 1654).

Tok lelumā gadīņu *ph* aptykom zīcātūs vuordūs, kur jis apzeimoj skonu *f*:

– *JEšus šatziya vs teems Raxta=mazetayeems vnd Pharišeereems* (Luther 1631),

– *Es šuhtu py jums Prophetus vnd Ghuddrus* (Luther 1631),

– *No brešmig Pharaonis špäk* (Elger 1621).

Kai redzim, *ph* montuots vuordūs, kū myusu dīnuos baļtīšu volūdā roksta ar *f*, partū varim vērtīs iz jūs kai iz ekvivalentu apzeimīņu.

Atsaroda i taidi pīvadumi, kur *f* aizmeits ar *v*; tys zeimoj, ka jau tymūs laikūs baļtīšu rokstu volūdā *f* kod nakod aizmeja i ar *p*, i ar *v* (ci pa runys volūdys paraugam?).

– *Ta pirma Grahmata us teem Korintereem rakštita/ no Wilippehm zaur Stepiņu un Wortunatu* (Tas Jauns... 1685).

Latgališu tekstā atsaroda 73 gadīni, kuri turieja 30 izškireigu pormu: 31/12 nu jūs *Profets* (itys i cyti – vysaidūs lūcejumūs), 20/6 – *Faryzeušz*, 7/4 – *Filips*, cyti personu vuordi, i vīns kūpeigais lītysvuords *figa*.

– (...) *un byja tur liudz nowiey Heroda, kad byutu tis išpildits, kas šacyits ir nu Kunga caur Profetu, kotrys šoka: nu Egypta aycynowu Da'lu munu.*

– *Tu l'ayku: pašacyja JEZUS Faryzeušzym: es ašmu l'obs gons.*

– *Und ayzte^ceis pryjšzka, kope uz figu=kuka naaugliga, kad iraudzetu ju: ayšto jam tur byja it.* (Evangelia... 1753)

Baļtīšu tekstūs *h* vuordu suokūs vysucīšuok pasaruoda vuordā *helle* 'eļne' i juo pormuos, vuordā *Halleluja* 'Aleluja' i juo pormuos i personu vuordūs. *ch* vuordu suokūs atrūnams vuordā *Christus* i juo atvasynovumūs, reši – kurūs nakurūs cytūs vuordūs.

– *Semmen kapis exkan Helles treššchan Denan atkal auxkam czheles no tims Muerronims* (Luther 1586),

– *Kur eß attraššchu šawu Kunghu/ Halle/ Halelujah* (Lettische... 1685),

– *Nhe=pareiše darra Pilatus to Kunghu Chrištum tam Herodam nošuhtidams* (Mancelium 1654),

– *Tho Aššenne JEšu Chrišti/Vnde gir prexkan tho wena šarkanna štroume* (Psalmen... 1615),

– *Ghribees tu šow Chrištitees lickt? Šacka/Ja labpraht* (Luther 1631),

– ***Cherubin** vnd Seraphin allaßin czede* (Vndeudsche... 1587),

I latgališu tekstā *h* pasaruoda vysucieškuok personu vuordūs:

– *Way tod tu lel`oks ešši por Ta`wu myušu **Abrahamu**, kotrys numyra?*

– *ja tur liidz nowiey **Heroda**, kad byutu tis*

– *Sieymans Piters, šacyja: tu ešši **Chryštus**, dzeywa Diwa Da`l's* (Evangelia... 1753).

Nu itūs pīvadumu redzīs, ka i latgališu, i baļtīšu poloniskajūs i germaniskajūs tekstūs *f* i *h* literi (kai attīceigūs skonu apzeimovumi) suoce pasaruodeit jau nu pošu īsuoku, bet tik tymūs vuordūs, kurūs ar itim literim raksteja svešajuos volūduos – ak jau deļtuo, ka raksteituoji beja svešzemņiki i jī beja dajiukuši itūs vuordus tai raksteit sovuos volūduos. Paralelai rokstūs pasaruodeja i puormeitī varianči, kuri paruoda, kai itūs vuordus jau tymūs laikūs izrunova baļtīšu i latgališu volūdu lītuotuoji.

Rokstu volūda literatūrā

Autori, kuri raksteja voi roksta ap vītejū, soluonu dzeivis tematiku, namontoj naseņ aizjimtys leksikys i apsaīt tik ar tautys volūdys vuordim, partū gryuts sprīst, voi jī lītoj *f* i *h*, a voi aizmej šūs ar cytim literim. Nu druka nūlīguma laika autoru dreizumā lūbēs atrost tik vīnu Jūrdžu Andryva dzeivuli ar *f*:

– ***Fīrsti** un pat kieneni Un kab kaidi augstmani* (Literatura...)

Lelums myusu dīnu – i vacuos, i jaunos audzis – autoru montoj *f* i *h*. Itūs literu aizmeitini pasaruoda tik tautys leksikā, kura īguojuse seņuok i varbyut autorim redzīs kai eistyni latgališu vuordi.

Spuogu Aļberts (Spōgis 2000):

– *Jeī sōpes uzpyuš ar zaļu **filigranu**...*

– *Ak šmukā **Šecherezade!**⁴*

– *Ļauns, vysu neizdams, jōj varonais **chans**...*

– *(..) reibeigā pavasara **simfonijā**...*

Jurceņu Pters (jis iz leidzauđu pona izaceļ ar tū, ka montoj moz svešuos leksikys) (Jurciņš 2002):

– ***Franciska** Varoslavāna symtajā dzimšonys dīnā*

– *Pret znārbu, pret **kvorobu**...*

Matvejānu Ontons (Matvejāns 2006):

– *(..) kod **saksafonists** paziņōja,*

⁴ *ch* – velaruo treitiņa *h* tradicionals apzeimīņš, kab jū izšķiertu nu dvēsmais *h*.

- (...) labi pasorgoti **februara** soltumā,
- (...) cīnejamū profesoru **Manfredu Šnepu**,
- Legionera Viktera **Volhova** beja bejuse Rykovā.

Tenču-Goldmanu Veronika (Tenča-Goldmane 1999):

- Cik tī **klopotu**, tikai par sevi godojūt,
- (...) pagiva revolveri i zogōs iz sābru **foļvorku**,
- Sūleitō **franču** breinuma jai tai gribējōs.

Slyšanu Ontons (i jam svešī vuordi vaira pasaruoda biograpejā, Susātivs... 2008):

- (...) piec **tehnikuma** beigšōnys brauču struoduot iz Rēzeknis **sovhozu**,
- (...) studēt **arheologeju** i **etnografeju**.

Lukaševiču Valentins (Susātivs... 2008; Lukaševičs 2006):

- Puorsalaseju. Šudiņ **pokmeļs**.
- Īt, īt i napamona, ka jau aiz **Feimanim**.
- **Hotelī**, braukdams iz aušku, pīmeizu **liftū**.
- A **fizikys** školuotuojs.

Ryučānu Juoņs (Susātivs... 2008):

- (...) lītu komiseja žālojās par mozuo **Herakla** izdareibom,
- (...) i **horizonts** atsarūn tikai nazcik kilometru,
- Nazkurs grīž pūdus azara krostā aizmierstā **tehnikā**.

Spiergu Iļze (Susātivs... 2008):

- (...) vysi bārni kai bārni, a es **analfabets**,
- (...) taidys kai **Hesis** „Stykla pierleišu spēli“,
- Kaida raksteituoja, taida i **biografeja**.

Gryuts pasaceit, deļkam rokstu tradicejā vysod lītuoti literi *f* i *h*, koč runys tradicejā skonu *f* i *h* nabejs nikod i nikaidā latgališu vītrunā. Ruodīs, ka pi vainis beja i irā vuceibys sistema: raksteituoji vysod irā bejuši vuceiti ļauds, i vucejušīs jī vysi beja cytuos volūduos, partū beja īsavucejuši i „smolkūs“ literu. Zynoms, ka itī ļauds poši švuorbovušīs; tai, Kempu Praņcs rakstejs sovu vuordu i ar *p*, i ar *f*: pa Leikumu Lidejis dūtajom ziņom, jei Mīseņa bibliotekys ratumu nūdālī redziejuse Kempa paraksteitys XIX g. s. beigu viestulis, kur jis sovu vuordu rakstejs ar *P*, bet juos bibilotekā asūte gruomota nu Kempa bibliotekys, kur jis XX g. s. 30. godūs pasarakstejs ar *F*.

Ūtrys īmeslis varātu byut tys, ka dabeiguma, eistynuma lelū vierteibu suocam vaira nūvērtēt tik pādejūs godūs – tūlaik, kod jis suoc gaist.

Pareizraksteibys nūsacejumi

2007. godā apstyprynuotajūs latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumūs (Latgalīšu... 2008) raksteits, ka *Latgalīšu rokstu volūdā skanis apzeimoj ar burtim a, ā, b, c, č, d, e, ē, f, g, ģ, h, i, j, ī, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, o, p, r, s, š, t, u, ū, v, z, ž un burtu savīnuojumim dz, dž*. Myus, zynoms, iņteresej skoni *f* i *h*. Kai redzim, alfabeta irā nazcik literu, kas apzeimoj skonus, kuru latgalīšu volūdā navā (*f, h, ģ, ķ*)⁵, i tymā pošā laikā kurim nakurim volūdā bīžai montuotim skonim apzeimovuma navā, koč atsateikūši literi jau irā unikoda tabelē (*š, č* i *c.*) i, golvonais, jūs montova Sibirs latgalīšu gazetuos 1920-jūs godūs (Vuicīs! 1928)⁶. Praktiski, ite irā pajimts baļtīšu alfabets i dalykts liters *y*. Pa nūsacejumu sastateituoju saceitajam mutyskuos sarunuos, alfabets taiseits pa vareibai leidzeigs baļtīšu alfabetam, kab ļaudim byutu vīgluok juo pījimt. Rezuļtatā jis naatsateik latgalīšu volūdys ponologiskajai sistamai i juo montuošona irā apgryutynuota. Tok ite na ituo artikeļa tema. Mes tik varim konstatēt, ka literu *f* i *h* īkļaušona jimā nalīcynoj par apzynuotu i izsvārtu itūs skonu īkļaušonu latgalīšu literaryskajā volūdā, bet tik par tū, ka latgalīši pajēme deļ seva baļtīšu alfabetu ar vysim jimā asūšajim literim.

Celi

Ka veramīs, kai varams raisteit i rysynuot itū vaicuojumū atīsmē, tūlaik radzami pīci potenciali celi:

- 1) montuot *f* i *h* vysūs vuordūs, kur baļtīšu, krīvu voi cytuos volūduos (nu kuru vuords atguojs) jūs montoj;
- 2) īsaguojušajūs vuordūs pamest *p, k, g* i *c*, bet jaunajūs montuot *f* i *h*;
- 3) vysā namontuot *f* i *h*;
- 4) montuot paralelai tymūs pošūs vuordūs i vīnu, i ūtru variantu;
- 5) raksteit *f* i *h*, bet izrunuot *p* i *k*.

Dūmojam, ka pīktais variaņts irā tikai teoretiskys, kam byutu gryuts ļauds da jam dajaucēt: jī irā vuiceiti cytu volūdu školuos (baļtīšu, krīvu, niu i dažaiduos Vokoru Europys) i dajyukuši *f* i *h* (voi *φ* i *x*) skaiteit kai *f* i *h*.

⁵ Saprūtūt, ka skonu, kū ar literim *ģ* i *ķ* apzeimoj baļtīšu volūdā, latgalīšu volūdā navā vysā, nūsacejumūs sasprīsts ar jim apzeimuoit meikstūs *g'* i *k'*, kuri gondreiž vysod atsarūn pyrma pīškyks ryndys pošskonu (*i, ī, e, ē*) – tūreiz jūs apzeimoj ar *g* i *k*. Nūsacejumūs kai pīvadumi nūruodeiti sielīšu pavuorde *Ķuzāns* i nu baļtīšu vys vēļ tik pa pusei īguojušu barbarisma genitivs *kuģa*; vēļ irā nazcik vītrunu, kurys tur genitivu *kaķa, zaķa* i l. Partū vysleidza izaver, ka literu *ģ* i *ķ* īvadynuošonys latgalīšu alfabeta golvonuo motivaceja beja jūs asameiba baļtīšu alfabeta.

⁶ Praksē vajadzeigi literi, pīvadumam, aizjimtūs vuordūs *ciocē – čocē* voi deļ nūzeimis izšķieršonys: *kuoss/kuoss – kuošš/kuoss*.

Catūrtū variantu var pĕjĕimt kai pagaidu kompromisu, bet skaidrys, ka stabilā rokstu volūdā vysleidza vāga turēt primaru variantu, kŭ i kai raksteit.

Pyrmais ceļs byutu okla īšona baļtīšu pādŭs, vysā ignorejūt tautys volūdu, juos ponologiskŭ sistemu i runys tradiceju.

Ūtrais – lĕtaunĕku kompromisa ceļs, kas nu socialuos pusis irā pots realais i nasuopeigais: tŭ, kŭ jau audžu audzem soka ar aizmeitim literim, pamatam ar aizmeitim, tŭ, kŭ ir sacejuši tikai svešuos volūduos, īvadynoĕam volūdā taidu, kai svešajā volūdā, partŭ vysim irā vĕgli tŭ pĕjĕimt. Tymā poša laikā, ĕam irā i sovi minusi, pĕvadumam, nakoņsekveņceja (vĕnys saknis vuordu dažaida raksteišona⁷), ļaužu nazynuošona, kai raksteit konketru vuordu, cikom ĕi navā juo raksteibys īsavuicejuši i l.

Trešais irā ceļs, kas vysuvaira atsateik latgalīšu runys volūdai i juos ponologiskajai sistamai. Pa cytu volūdu (pĕvadumam, SSRS ciurku volūdu) pĕredzĕņam redzim, ka ponologeĕis ignorešona vad volūdu naorganiskys, muoksleigys raisteibys vierzĕnĕ. Partŭ nu volūdys kai taidys poziceju (juos šmukuma, dabeiguma i l.) itys variants byutu pots lobais. Ari deļ tradicionala runuotuoĕa ar lobu volūdys izjyutu itys variants byutu pots lobais – ĕis ŕa vysā navar izšĕiert svešŭs skonu *f* i *h*. Bet skaidrys, ka itymā šaļtĕ, kod latgalīšu volūda jau, dĕvamžāļ, atsarŭn pusasimilātā stātē, byus daudzi cylvāku, kam byus gryuts pĕjĕimt itaidu variantu, kam ĕi jau vaira poši nadŭmoĕ i narunoĕ eistynā, dabeigā latgalīšu volūdā.

Lĕtaunĕku pĕredzĕņš

I beiguos grybātumem nŭcĕitēt kura lĕtaunĕku volūdĕnĕka redzĕni, varātumem saceit – ari nŭceju, ap tŭ, kas ĕam itymā vaicuoĕumā redzĕs svareigai i nu kuo ĕis beistās: *senŭ, prĕderintŭ prie kalbos garsyno skolĕniŭ bendrinēĕe kalboĕe iki šiol nesam keitē – vartoĕame Kristus (nors šalia, tik kur kas retesnis, ŕodis christianizacija), arkangelas, arkivyskupas (nors greta archĕjerēĕus „vyriausĕŭ staĕiatikiŭ dvasinĕkŭ titulas“, archimandritas „vyriausĕŭ staĕiatikiŭ vienuoliŭ titulas“, archipelagas ir kt.), kronika (nors vartoĕama tik chronologĕja, chronometras), Pĕlypas (nors yra Filipĕnai, filĕpĕka), pranciškōnai (bet miestas San Franciskas), prancŭzai, Prancŭzĕĕĕ (bet frankofilĕja, frankofonĕja < lotŭnŭ Francus „prancŭzas“) ir kt. Laimē, kol kas ĕtakingiems kalbos vartotoĕams ir kalbos tvarkytoĕams neatēĕo ĕ galvā keisti tokiŭ per šĕimtmeĕius nusistovējusĕ, īš kartos ĕ kartŭ perduodamŭ ŕodŕĕŭ ir ĕmti pĕrštĕ ar net verstĕ vartoti Christus, archangelas, archĕkatedra, chronika, francĕskonai*

⁷ Pĕvadumu veritēs zemļuoĕ – *Lĕtaunĕku pĕredzĕnĕ*.

ar francūzai ir kt., kaip tai padaryta su jau senokai vienam kitam kalbininkui nepatikusiu (Keinys 2007).

Tys parūoda, ka i Lītovā vys vēļ irā diskusejis, ka tradicionālūs, īsaguojušūs vuordus varbyut vajadzātu puormeit pa leidzeibai originalam. Latgalīši taidā ziņā irā lobuokā situacejā: jī var pasavuiceit i nu lītaunīku, i nu baļtīšu⁸ i jūs klaidu vaira nadalaist.

LITERATURA I OLŪTI

- Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes* (1984). Rīga: Zinātne.
- Ādamsons, E. (2000). *Vainīžu izloksnes vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Ancītis, K. (1977). *Aknīstes izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Bojāte, A., Pizova, F., Zandreitere, I. (1970). *Latviešu-franču vārdnīca*. Rīga: Liesma.
- Bušmane, B. (1989). *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Eid der Treue vor die Lettische Artillerie=Bediente* (1701). Rīga.
- Elger, G. (1621). *Geistliche Catholische Gesänge*. Braunsberg.
- Evangelia toto anno*. (1753). Vilnae.
- Indāne, I. (1986). *Dignājas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Joniškio šnektų pratimai ir tekstai* (2001). Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Jurciņš, P. (2002). *Vasala, muos, vasals, bruo!* Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba.
- Kagainē, E., Raģē, S. (1977–1983). *Ērģemes izloksnes vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Keinys, St. (2007). Gyvasis skolīnių priderinimas ir teikyba. *Žmogus ir žodis*. T. 9, Nr. 1. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas. 70–74.
- Kursīte, J., Stafēcka, A. (1995). *Latgaliešu literatūra*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Latgalīšu dzejas antoloģija* (2001). Sast. Valeiņš V. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba.
- Latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumi* (2008). Reiga–Rēzekne: LR Tīslītu ministrejīs Vaļsts volūdys centrs.
- Latviešu-vācu vārdnīca* (1980). V. Bisenieka un I. Niseļoviča red. Rīga: Avots.
- Lemchenas, Ch., Macaitis, J. (1997). *Rusų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lettische geistliche Lieder vnd Collecten* (1685). Mitau.
- Lukašēvičs, V. (2006). *Vot taidi vot i batvini*. Rēzekne: Latgolys Kultūrys centra izdevnīceiba.
- Luther, M. (1631). *Der kleine Catechismus*. Rīga.
- Luther, M. (1586). *Enchiridion*. Königsberg.
- Mancelium, G. (1654). *Lang=gewünschte Lettische Postill*. Rīga.
- Matvejāns, O. (2006). *Gunkurs Kakarvīšu piļskolnā*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba.
- Mikulēnienē, D., Morkūnas, K. (1997). *Dieveniškīų šnektos tekstai*. Vilnius: Mokslos ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Poiša, M. (1985). *Vidzemes sēliskās izloksnes*. Rīga: Zinātne.
- Psalmen vnd geistliche Lieder* (1615). Rīga.
- Reķēna, A. (1998). *Kalupes izloksnes vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas institūts.

⁸ Kai jau augsuok rakstejom, pi baļtīšu tūs klaidu labtik vaira.

- Sawadi Karra=Teesas Likkumi* (1696). Rīga.
- Spõgis, A. (2000). *Boltõs dūmas*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba.
- Suomi, K., Toivanen, J., Ylitalo, R. (2008). *Finnish sound structure: phonetics, phonology, phonotactics and prosody*. Oulu: University of Oulu.
- Susātivs: myusdīnu latgalīšu dzejis antologeja* (2008). Rēzekne: Latgolys Studentu centrs.
- Tas Jauns Testaments* (1685). Rīga.
- Tenča-Goldmane, V. (1999). *Pastareite*. Viļāni: Katõļu dzeive.
- Vndeutsche Psalmen* (1587). Königsberg.
- Vuicīs!* (Vyssavīneibas Uorkoortejuos skaiteit-raksteit namuokuleibas likvidiešonas komisijas vīnreizeigs organs). (1928. g. 1. majs). Novosibirsk.
- Беларуска-рускі слоўнік*. (1988–1989). Рэд. Атраховіч К.К. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя.
- Грюнберг, А. Л. (1987). *Очерк грамматики афганского языка (пашто)*. Ленинград: Наука.
- Диалектологический словарь якутского языка* (1976). Сост. Афанасьев П. С., Воронкин М. С., Алексеев М. П. Москва: Наука.
- Егоров В. Г. (1972). *Русско-чувацкий словарь*. Чебоксары: Чувашское книжное изд-во.
- Киргизско-русский словарь* (1965). Сост. Юдахин К. К. Москва: Советская энциклопедия.
- Махмудов, Х., Мусабаев, Г. (1954). *Казахско-русский словарь*. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР.
- Чувашко-русский словарь* (1982). Под ред. Скворцова М. И. Москва: Русский язык.

ŠKĀRSTEIKLA NĪRUODIS (TYMĀ SK. OLŪTI)

Iz 2010 gods janvara 15 dīnys.

Finnish alphabet. http://en.wikipedia.org/wiki/Finnish_alphabet

Krišjāņa Barona Dainu skapis. <http://www.dainuskapis.lv/>

Latviešu valodas seno tekstu korpuss. <http://www.korpuss.lv/senie/>

Latvju Dainas internetā <http://dainas.lanet.lv/>

Lietoviu-žemaitiu kalbū žuodīns. http://bat-smg.wikipedia.org/wiki/Vikipedējē:Lietoviu-žemaitiu_kalbū_žuodīns

Literatura: Andryvs Jūrdžys. http://latgola.lv/literatura/poezeja/andryvs_jurdzys/

P to f changes in languages.

<http://www.yourdictionary.com/community/forums/viewthread/2516>

Proto-Indo-European language. http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Indo-European_language

Proto-Turkic language. http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Turkic_language

Proto-Uralic language. http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Uralic_language

Uralic languages. http://en.wikipedia.org/wiki/Uralic_languages

Варианты замены фонемы <e> <http://lingvoforum.net/index.php?topic=13594.0>

Варианты замены фонемы <φ> в разных языках. <http://lingvoforum.net/index.php?topic=13424.0>

Казахский алфавит. http://ru.wikipedia.org/wiki/Казахский_алфавит

Киргизская письменность. http://ru.wikipedia.org/wiki/Киргизская_письменность

Краткий очерк истории звуков и форм русского языка. <http://www.rulex.ru/01274006.htm>

Луговской А. Кыргыз тили: курс киргизского языка. <http://kyrgyz.lugovsa.net/script.htm>

Орхоно-енисейский язык. http://ru.wikipedia.org/wiki/Орхоно-енисейский_язык

Рыжков Л. Н. *Как появилась буква «Ф» в русском языке.*

<http://www.liveinternet.ru/users/1575676/post60210481/>

Тюркский праязык. http://ru.wikipedia.org/wiki/Тюркский_праязык

Французский язык. http://ru.wikipedia.org/wiki/Французский_язык

Чăваш хĕрарăм ячĕсем. http://cv.wikipedia.org/wiki/Чăваш_хĕрарăм_ячĕсем

Чăваш электронлă сăмахсар. <http://samah.chv.su/>

Якутская письменность. http://ru.wikipedia.org/wiki/Якутская_письменность

LĪTUOTĪ TERMINI

Aizdareitīns – leidzaskaņš, kura izsaceišonys laikā gaisa ceļš da mutis irā nūslāgts iz eisys šaļts ci iz ilguoka laika (pa baļtiskam – *slēdzenis*).

Baļtīšu volūda – Baļtejis aba Kūrzemis i Vydzemis latvīšu volūda, Latvejis Republikys opicialajā sazinē saukta par *latviešu literārā valoda*.

Eksplozīvs – aizdareitīns, kura izsaceišonys laikā iz eisys šaļts blokej vysu gaisa plyusmu (i da mutis, i da daguna), i tys roda palelynuotu mīdzīni mutis vydā; atblokēšonys šaļtī rūnās eksplozejai leidzeigs trūksnis.

Gubu līters – ar nazcik grapemom (aba literu „gubu“) apzeimāta ponema (pa baļtiskam – *čupu burts*).

Inpļaņtīšu volūda – taipoš *latgalīšu volūda*, Inpļaņtejis aba Vicebska gubernejis, aba Latgolys latvīšu volūda, Latvejis Republikys opicialajā sazinē saukta par *latgaliešu rakstu valoda*.

Labiodentals – leidzaskaņš, kuru izrunoj, daļikūt zamejū lyupu da viersejūs zūbu.

Lyupīns – leidzaskaņš, kuru izrunoj ar vīnu voi obejom lyupom (pa baļtiskam – *lūpenis*).

Reitu slavi – reitūs dzeivojūšuos slavu tautys, Kijevskuos Russ dzeivuojuoju piecguojiejis: krīvi, boltkrīvi, ukrainīši, rusini.

Sadors – punkceju kūpa, kurei nūdrūšynoj datu meišonu iz vyds diveju ītaišu, diveju programu ci lītuotuoja i programys (pa baļtiskam – *saskarne*).

Skons – itymā gadīni: ponema plotā nūzeimī – na kai vīnys volūdys skonu sistemys dale, a kai vysu pasaūļa volūdu kūpsistemys dale; varim dažā saceit, ka na vīna ponema, a leidzeigūs aba radnīceigūs ponemu kūpa, kurys myusu volūduos tradīcionalai atsateik itai grapemai.

Škierbiņš – leidzaskaņš, kura izsaceišonys laikā gaisa plyusmis ceļā taisa škierbu (pa baļtiskam – *spraudzenis*).

Treitīns – škierbiņš, kura škierba irā tik šaura, ka rūnās šņuočīņam leidzeigs trūksnis (pa baļtiskam – *berzenis*).

Uvulars – skons (leidzaskaņš), kuru izrunoj ar mēli pi mieleitis.

Velars – skons (pa lelumam – leidzaskaņš), kuru izrunoj ar mēli pi meikstūs kruoteilu.

Vītruna – nalelā arealā (parostai – parapejis ci pogosta rūbežūs) paplateita dialekta zamvariejeja (pa baļtiskam – *izloksne*).

Sandra Ūdre

INTERTEKSTĒMU TIPI LATGALIEŠU DRAMATURGIJĀ

Rakstā izvērtēta līdzšinējā pieredze intertekstualitātes pētniecībā, par problemātisku intertekstualitātes sakarā atzīstot autoru lietoto terminu izvēli, analizējamo vienību definēšanu un sistematizāciju pēc noteiktiem kritērijiem. Problēmjaūtājumu risinājumam piedāvāts oriģināls, ar strukturālo pieeju izstrādāts intertekstēmu (mazākā intertekstualitātes vienība) tipoloģijas modelis. Tā funkcionalitāte atklāta latgaliešu oriģināllugu (līdz 1940. gadam) intertekstualitātes spilgtāko izpausmju analīzē. Konkrētā pētījuma rezultāti uzrāda minētā fenomena nozīmību un daudzveidību intertekstēmu avotu un funkciju ziņā, jo daudzos gadījumos intertekstēma ir galvenā lugas idejas vai zemteksta paudēja.

THE TYPES OF INTERTEXTEMES IN LATGALIAN DRAMA

When assessing the previous experience in the research of intertextuality as problematical should be acknowledged the choice of terms being used, definition of units subject to analysis and systematization according to certain criteria. For solution of problematic issues recognition of intertexteme is offered as the lowest representation of intertextuality. When the mechanism of intertextuality is reviewed structurally, it reveals in correlation of the form and semantics. In order to the text unit, taken from the source text and entered into another text, to become a intertexteme, it should meet two essential conditions: various forms of modification must not destroy the recognition of form, it is an external sign; but semantics of the intertexteme is never identical with its semantics in the source text.

In the intertextuality studies the difficulties are caused by determination of the form and the modification of it. Intertexteme may be represented by a single word (Eve, Samson, Katre, etc.), the expression (I have lost my son, Judas has hung himself, red Marx shepherds calves, etc.), longer text or a fragment, such as folk song. In order to all the intertextemes to be analyzed as one-level elements, form of intertexteme should represent a generalized model - the frame, which was introduced into linguistics to designate the human cognitive experience reflected in the language at the 70ties of 20th century by American linguist Charles Fillmore (Fillmore 2006).

Components of situation covered by the source and intertexteme frames are selected in the same way as for the semantic theory of syntax on proposition or situation reflected in the sentence (Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989: 93). In the frame of source and intertexteme three types of components have to be acknowledged as essential: subject, function, object. The analysis of the term "function" introduced in analysis of fairy-tales by Vladimir Prop (Ipponn 1998: 19) is more accurate than "predicate" of the theory of syntax.

For accurate determination of intertextemes an original typology model of intertextemes developed by a structural approach is offered. It is based on the combination of the attitudes of form and semantics. For its description the principle of analogy is used - consistency of the model and the object to be displayed in a certain proportion. For intertextuality expressions of the Latgalian original plays six types have been found. Four basic types of intertextemes include:

- componentary intertexteme – such an intertexteme, where variables of the source form (subject and object) can be replaced by appropriate equivalents, while keeping the same semantics, the fixed component is a function, for example, the red Marx (source (Lk 15: 15) frame subject – The Prodigal Son), shepherds (function) calves (source frame object – swine) in the play "At the Photographer" written by Pīters Apšiniņš (1935);
- componentary commutative intertexteme – an intertexteme in which the corresponding variable components of the source and intertexteme are mutually changing places (source and intertexteme frames have at least two subjects each), but the intertexteme retains basic semantics of the source, such as the biblical text (Mk 6: 17–28, Mt 14: 3–11), also known as the Salome motif, the ruler Herod at the request of Herodias' daughter Salome cuts down John the Baptist's head, but in drama "Sunken Palace" by Francis Trasuns (1928) Herodias' daughter counterpart Džylņa according to order from Commissioner Viļaks leaves to kill the hero Bolvs and to bring his head;
- semantically modified intertexteme – an intertexteme, which, while preserving the source frame subject component, yet the semantics or the source subject function in the intertexteme is supplemented, modified, but not destroyed, for example, in the drama "Fire" by Konstance Daugule (1914) the nature of group of women's characters of three generations Eve (past) → Katre (present) → Ane (future): Eve represents the older generation and to her name of the first woman's of humanity (Gen 3: 20) makes her within the women's trio of drama to be founder of the wedding policy implemented by Katre (supplement of the function). Katre resembles the domineering Russian Empress Catherine II and is the current master of situation in the family, but like as Eve has married into a wealthy house not due to love. Nature and name of Anis character as an intertexteme points to several sources. In Russian literature, the best-known Anna, who was unable to resolve the problem of realization of her femininity, which leads to disaster, is Anna Karenina (Tolstoy 1985), as the most outstanding child avatar image of women is recognized Anya Ranevskaya of Anton Chekhov's comedy "The Cherry Orchard" (Chekhov 2005), similarly indecisive is also heroine Hannah Reis of the Izhok-Leibush Perez's one-act play "Burns" (Perez 1972);
- semantically polar intertexteme – an intertexteme, where the intertexteme semantics is in polar opposition to the source semantics, but the components remain the same, for example, in the drama "Vocation" (1930) by Naaizmērstule selfish father calls his son prodigal for choosing the Catholic priest vocation, while in the Christian perception his son's choice is appraised as the highest fulfillment of Holy Spirit, and the father in this case has to be considered prodigal; in comedy "Native Land" by Ontons Rupainis (1936), Anna annoys her sweetheart Gabris with a folksong distich "I would not follow the path where boyard's son is going", forcing him to guess subtext of the game that everything should be understood the other way.

Defective intertextemes have to be divided into two auxiliary types:

- formal intertexteme – defective intertexteme in the form that creates an inkling of intertextuality and connotations, but intertextual semantics is not detectable, for

example name of one-act play "Eve's Mistake" by Pīters Apšīnīks (1937) creates a connotation of the Old Testament Eve, wherewith the main promulgator of the semantics is a function-naming component "mistake" creating connotations of the relationship sphere with Adam, her man, with the devil, in form of the paradise garden tempter serpent, or other forms of femininity; contents of the play destroys the a line of possible associations, Eve turns out to be rural woman confused in a modern city bank;

- *sourceless intertexteme – defective intertexteme, form of which has nothing to do with the source text, but it raises intertextual connotations of specific source, such as play "Prodigal Son" by Jezups Kazlas for creation of background from Scriptures is using fictional succession of person's names, such as Digs, Barzacs, Romars, Rogaļs, Janjurs, but the reader/spectator can believe them to be authentic Biblical characters.*

When assessing the results of the study, conclusion should be made that, first, the very fact of intertextuality in texts written in Latgalian at the first-half of the 20th century is indicative of creative ideas and extensive searches of the Latgalian dramatists; second, experience and open typology model gained in research of the phenomenon of intertextuality as an effective methodological tool is usable also in subsequent studies, and may be offered to others.

Intertekstualitātes fenomens asociatīvi vispirms saistās ar postmodernisma virzienu, tā aktualitāti postmodernu literāru darbu analīzē un termina ieviesēju Jūliju Kristevu. Desmitiem pētījumu par intertekstualitātes izpausmēm sākas ar formulējumu, ka intertekstualitātes jēdzienu 1967. gadā ieviesa Jūlija Kristeva. Šīs parādības izpēti par savu prioritāti arvien atzīst jaunākās literatūras pētnieki. Taču intertekstualitātes fenomens pastāvējis jau pirms tā nominācijas, un literatūrpētnieki to kvalificējuši kā ietekmi, aizgūšanu, divu tekstu mijiedarbi (Козицкая 1999) vai tml.

Kopš literatūrteorētiku pastiprinātas pievēršanās šai parādībai uzkrāta ievērojama teorētiska pieredze un pētniecības prakse, intertekstualitātes teorijas sakarā vērojama tendence apkopot, sistematizēt, izvērtēt sasniegto. Krievu filoloģijā interese par aplūkojamo parādību tik liela un pētījumu tik daudz, ka pieredzes apzināšanai veidota simtiem vienību plaša bibliogrāfija (Козицкая 1999). Par atzīstamu monogrāfiju šai ziņā minams Lietuvā izdotais Irinas Melnikovas darbs „Intertekstualitāte: teorija un prakse” (Melnikova 2003) un Krievijā publicētais Nataljas Kuzminas darbs „Interteksts un tā loma poētiskas valodas evolūcijas procesos” (Кузьмина 2007). N. Kuzminas monogrāfija piedāvā skatīt intertekstualitātes izpausmes plašāk – dažādos aspektos, viens no tiem – kulturoloģijas aspekts jeb *attieksme pret kultūras tradīciju* (Кузьмина 2007: 26), kas attiecināms arī uz pētījumiem par intertekstualitātes izpausmēm latgaliešu dramaturģijā, jo lugu intertekstuāla izlasīšana atklāj kultūras tradīciju, ārējas ietekmes, dažādu tekstu atpazīstamības pakāpi, aktualitāti un funkcionālo nozīmību daiļdarbā.

Lai apjaustu dominējošās tendences intertekstualitātes pētījumos, studēti arī jaunākie intertekstualitātes pētījumi Lietuvas filoloģijā (Regina Kožeņauskiene, Svetlana Žuriene, Daiva Aļūkaite, Simona Amankevičiūtē), kuros vairumā pieteikts *kognitīvās lingvistikas un lingvokulturoloģijas metodoloģiskais instrumentārijs* (Aliūkaitē, Amankevičiūtē 2009).

Intertekstualitāti definē kā *teksta īpašību veidot savu jēgu (pilnīgi vai daļēji), atsaucoties uz citiem tekstiem* (Кузьмина 2007: 15–16). Neskatoties, ka termins plaši lietots gan filozofiskā, gan praktiskā nozīmē konkrētos pētījumos, tā izpratne pretrunas nerada. Tomēr intertekstualitātes nominācijai ir pieteikts sinonīms termins – precedentualitāte (*precedentiškumas*) (Aliūkaitē, Amankevičiūtē 2009). Ar mazāk sastopamo terminu tiek akcentēts nevis konkrēts avota teksts, bet atpazīstamība kolektīvā telpā, kas pati par sevi liecina par iepriekš eksistējošu avotu. Tendence meklēt analogus apzīmējumus parādībai, lai niansētu mazāk būtisku iezīmi, var novest pie aizvien jaunu terminu rašanās, kas var apgrūtināt izpratni par pašu parādību.

Par svarīgu problēmu daudzos pētījumos var uzskatīt viena universāla termina trūkumu konkrētai intertekstualitātes izpausmes kvalificēšanai. Intertekstualitātes teorētiķe N. Kuzmina, runājot par lietojamajiem terminiem, uzskata, ka *četriem jēdzieniem ir tieša saistība ar pieteikto problēmu [intertekstualitātes mehānismiem]: sveša runa/svešs vārds, citāts, reminiscence un alūzija* (Кузьмина 2007: 96). Taču tiem nav viena kopīga virsjēdziena, kas vienādā mērā raksturotu piemītošo intertekstualitāti. To atzīst arī teorētiķe, taču piedāvāt risinājumu nespēj. Arī par mācību līdzekli pieteiktajā (*studiju knyga*) I. Melnikovas monogrāfijā „Intertekstualumas: teorija ir praktika” (Melnikova 2003) nav šādas problēmas apskata.

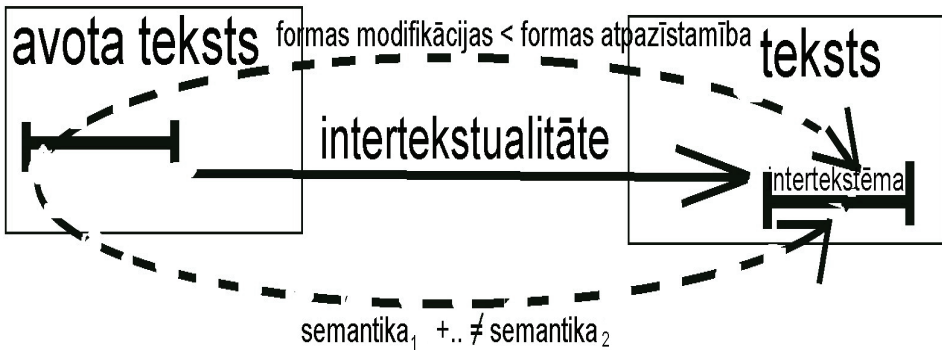
Pētnieki mēdz iztikt arī bez kopīga piemītošo intertekstualitāti raksturojoša termina. R. Kožeņauskiene pētāmās parādības izpausmes kvalificē pēc intertekstualitātes formas: tiešais citējums (*tiesioginis citavimas*), netiešais citējums (*netiesioginis citavimas*), atdzīvinātā frazeoloģija (*atnaujintoji frazeologija*), šķietams dialogs (*tariamas dialogas*) un reference (*referencija*) (Kožeņauskienē 2007: 22). D. Aļūkaite un S. Amankevičiūtē piedāvā šādus precedentu tekstu sakara tipus: atgādinājums (*priminimas*), tiešais citāts (*tiesioginė citata*), kvazicitāts (*kvazicitata*), alūzija (*aliuzija*), turpinājums (*tesinys*) (Aliūkaitē, Amankevičiūtē 2009). Arī S. Žurienei ir savs zinātniskajā literatūrā aizgūts iedalījuma variants: citāts (ar/bez atribūcijas), reminiscence un alūzija (Žuriene 2005: 53).

Taču pēdējās minētās autores darbā rodams intertekstualitātes izpausmju koptermins – intertekstēma. To definē kā *mazāko vienību, manifestējošu intertekstuālas attieksmes* (Žuriene 2005: 53). Precīzi intertekstualitātes būtību izsakoša termina ieviešana un lietošana ļauj precīzi noteikt analizējamās vienības un identificēt tikai pēc piemītošās intertekstualitātes

pazīmes. Arī konkrētajā pētījumā par intertekstualitāti latgaliešu oriģināldramaturģijā analizējamo vienību nominācijai un definēšanai lietots termins „intertekstēma”.

Neatrisināta problēma paliek intertekstēmu tipoloģizācija. Iepazīstoties tikai ar dažu pētnieku darbiem, var secināt, ka zinātniskajā literatūrā funkcionējošie piedāvātās tipoloģijas veidi neapmierina pētniekus, liek modificēt to nosaukumus, meklēt jaunus precīzākus. Par neprecīziem, stingri nenoskaidriem teorētiskajā literatūrā ir atzīti termini „alūzija” un „reminiscence” (Кузьмина 2007: 98), ir konstatēta to neproduktivitāte analizējamās parādības būtības atklāsmē, vērojama pētnieku tendence izvairīties no šiem terminiem (Козицкая 1999: 8). Diskutējot par intertekstualitātes veidiem un klasificējot intertekstēmas, par intertekstualitātes mehānismu vairāk neizdodas uzzināt. Ir nepieciešams veidot tādu tipoloģizācijas modeli, kas intertekstēmu tipu diferenciacijā atklātu arī attiecīgu atšķirības pakāpi intertekstualitātes mehānisma realizācijā. Diemžēl augstāk aplūkoto intertekstualitātes pētnieku pieredzes studijas un līdzšinējā tradīcija nespēj piedāvāt produktīvu intertekstualitātes izpausmju izpētes modeli.

Strukturāli skatot intertekstualitātes mehānismu, tas atklājas formas un semantikas korelācijā (sk. 1. attēlu). Lai teksta vienība, paņemta no avota teksta un iekļauta citā tekstā, kļūtu par intertekstēmu, jāizpildās diviem būtiskiem nosacījumiem: dažādas formas modifikācijas nedrīkst iznīcināt formas atpazīstamību, tā ir ārēja pazīme (attēlā – augšējais loks); intertekstēmas semantika (attēlā – apakšējais loks) nekad nav identa ar tās semantiku avota tekstā.

1. attēls *Intertekstualitātes mehānisms*

Picture 1: *The Mechanism of Intertextuality*

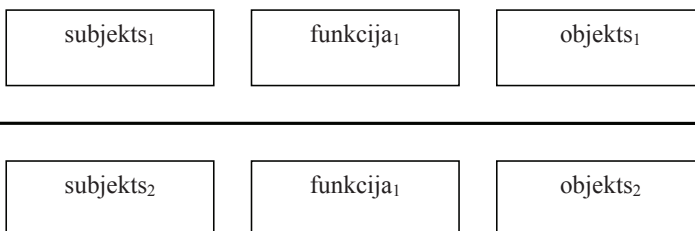
Intertekstualitātes studijās problēmātiska var šķist formas un tās modifikāciju noteikšana. Intertekstēmu var pārstāvēt viens vārds (*Īva, Samsons, Katre* u. tml.), izteikums (*pazaudieju savu dālu, Judass atrosts pasakuors, sorkonais Markss teļus gona* u. tml.), garāks teksts vai

fragments, piemēram, tautasdziesma. Lai visas intertekstēmas izrādītos viena līmeņa elementi, intertekstēmas formu jāpārštāv ar vispārinātu modeli – freimu. Šo terminu 20. gs. 70. gados lingvistikā ieviesa amerikāņu valodnieks Čārlzs Filmors valodā reprezentētās cilvēka kognitīvās pieredzes apzīmēšanai (Fillmore 2006). Avota un intertekstēmas freimos ietvertās situācijas komponenti izraudzīti līdzīgi kā semantiskās sintakses teorijā par propozīciju – teikumā atspoguļoto situāciju (Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989: 93). Avota un intertekstēmas freimā par būtiskiem atzīstami trīs komponenti: subjekts, funkcija, objekts. Vladimira Propa pasaku analīzē ieviestais termins „funkcija” ir precīzāks par sintakses teorijas „predikātu”, jo *mainās darbojošos personu vārdi (ar tiem reizē arī atribūti), nemainās viņu darbības jeb funkcijas, (...) bieži vienādas darbības piešķirtas dažādiem personāžiem. Tas dod iespēju pētīt pasaku pēc darbojošos personu funkcijām* (Пропи 1998: 19).

Ir specifiski intertekstēmu gadījumi, piemēram, tautasdziesmas, kuru freims nav modelējams no paustā satura. Latviešu tautasdziesmas forma ir tās funkcija, jo *forma īstenībā bija tas slepenais, no svešajiem noslēptais kambarītis, bez kura pārzināšanas dziļjēga pateiktajam nemaz nebija saprotama* (Kursīte 1996: 139). Tautasdziesmas formas modifikācijas nozīmē dziļākā satura destrukciju.

Piedāvātās intertekstēmu tipoloģizācijas pamatā formas un semantikas attieksmju kombinācijas. To raksturošanai izmantots analogijas princips – modeļa un attēlojamā objekta atbilstība noteiktā attiecībā. Latgaliešu oriģināllugu intertekstualitātes izpausmēm rasti seši modeļi. Četri uzskatāmi par pamattipiem, divi palīgtipi – defektīvu intertekstēmu klasifikācijai. Katram tipam piedāvāts atbilstīgs termins un definīcija, pamattipiem arī freimu modelis.

Komponentāra intertekstēma – tāda intertekstēma, kurā avota formas mainīgie komponenti var tikt aizstāti ar atbilstīgiem ekvivalentiem, bet semantika saglabājas tāda pati. Nemainīgais komponents abos freimos ir funkcija (sk. 2. attēlu).

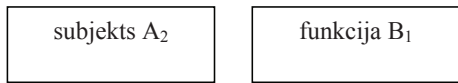
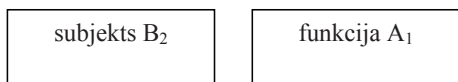
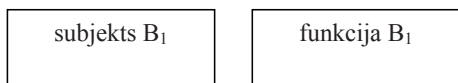
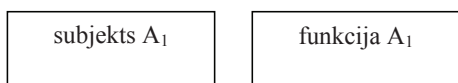
2. attēls *Avota₁ un komponentāras intertekstēmas₂ freimi*

Picture 2: *The Frames of Source₁ and Componentary Intertexteme₂*

Par spilgtu šī tipa piemēru var minēt komunistiem veltītu metaforu komponentāras intertekstēmas formā Pītera Apšīnīka lugā „Pi fotografa”: *Tod jau tim dažaidim žaidu kolpim, sūleituojim gon paruodeis ceļu, kur sorkonais Markss telus gona* (Apšīnīks 1995: 78) Avota freima subjekts (Svēto Rakstu līdzības pazudušais dēls (Lk 15: 15)) intertekstēmas freimā aizstāts ar *sorkonais Markss*, savukārt avota freima objekts (Svētajos Rakstos – cūkas) aizstāts ar *telim*, lai akcentētu Kārļa Marksa komunisma ideju piekritēju pūļa neprognozējamību, viņu fizisko aktivitāti iepretim vājām prāta spējām. Minētā mājlopa atraktivitāte rada arī komisku efektu. Pēc vienādās funkcijas abos freimos noprotams, ka autors K. Marksu pielīdzina Kristus līdzības pazudušajam dēlam, reizē ar to lugas lasītājam/skatītājam jānojaus arī viss pazudušā dēla stāvokļa traģisms.

Funkcija atzīstama par galveno avota semantikas nesēju intertekstēmā. Šī tipa semantika realizējas, it kā intertekstēmas subjektu „pārnesot” avota teksta situācijā. To, ka funkcijas komponents ir galvenais semantikas uzturētājs, pierāda „neizdevusies” intertekstēma *Aizareisi, Judaš* no Pītera Līpiņa lugas „Waci un Jauni” (Līpiņš 1995: 11). Nedz *aizareit*, nedz lugas konteksts par Dona Žuana tēmu nav sasaistāms ar Svēto Rakstu *Judašu* (Mt 27: 5), kurš nodeva Jēzu par trīsdesmit grašiem un pakārās. Ja autors *aizareisi* vietā būtu rakstījis *pasakuorsi*, tad potenciālā intertekstēma kļūtu funkcionāla. To, ka apziņā *Judašs* saistās ar pašnāvību un pakāršanos, pierāda *Judas* tēmas apspēlēšana daudzās intertekstēmās P. Apšīnīka lugā „Pazudušais dāls” (Ūdre 2010: 145).

Komponentāri komutatīva intertekstēma – tāda intertekstēma, kurā avota un intertekstēmas atbilstīgie mainīgie komponenti savstarpēji apmainās vietām (avota un intertekstēmas freimā katrā ir vismaz divi subjekti), bet intertekstēma saglabā avota pamatsemantiku (sk. 3. attēlu).

3. attēls *Avota₁ un komponentāri*

komutatīvas intertekstēmas₂ freimi

(objekts integrēts funkcijā)

Picture 3: *The Frames of Source₁ and*

Componentary Comutative Intertexteme₂

(the Object Integrated in the Function)

Franča Trasuna drāmā „Nūgrymušō pile” ideju atklāsmei izmantots populārais evaņģēlija sižets par Jāņa Kristītāja galvas nociršanu (Mk 6: 17–28, Mt 14: 3–11), ko kultūras un mākslas vēsturē vairāk pazīst kā Salomes motīvu. *Dzylna* ir Bībeles Hērodijas un viņas meitas līdziniece, kas alkst nocirst tikumības iemiesojuma *Bolvys* galvu un pati ir nogalināt spējīga, uzņemoties vīriešu funkcijas:

Viļaks:

Mums vajdzeiga ir Bolvys golva.

Lai sovu golvu gluobt.

Dzylna:

Un kaida nūlykta par Bolvys golvu olga?

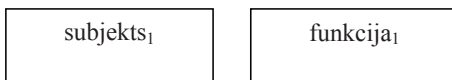
Voi sirds, voi zalts, — tim obim doba loba.

(Trasuns 1998: 301)

Šāda intertekstēmā iekodētā subjektu savstarpējā apmainīšanās funkcijām atklāj vēl vienu lugas zemteksta aspektu – sievietes (*Dzylna*) un vīrieša (*Viļaks*) apmainīšanās lomām attiecināma uz plašāku kontekstu. Pēc lugas autora ieskatiem *Viļaka* un *Dzylnas* paustā ideoloģija var iznīcināt tradicionālos priekšstatus par vīrieša un sievietes lomu sabiedrībā vispār.

Vēl viens spilgts komponentāri komutatīvas intertekstēmas izmantojuma paraugs atrodams P. Apšīnīka lugā „Pazudušais dāls” (Apšīnīks 1995b). No Vecās Derības zināms, ka Rebeka bija Sāras vedekla (Rad 24: 68), bet P. Apšīnīka minētajā lugā *Sara* ir *Rebekas* vedekla. Ar to autors trāpīgāk spēj parādīt abu sieviešu vājības (abas Rebekas vairāk mīl jaunāko dēlu, bet gan Bībeles Sāra, gan lugas *Sara* necieš „lieko” ģimenes locekli) lugā risinātā situācijā. Intertekstēmas semantika lugas kontekstā plašāk jau iztirzāta (sk. Ūdre 2010: 144–145).

Semantiski modificēta intertekstēma – tāda intertekstēma, kurā, saglabājot avota freima subjekta komponentu, semantika jeb avota subjekta funkcija intertekstēmā tiek papildināta, modificēta, bet ne iznīcināta (sk. 4. attēlu).

4. attēls *Avota₁ un semantiski modificētas intertekstēmas₂ freimi*

Picture 4: *The Frames of Source₁ and Semantically Modified Intertexteme₂*

Viens no semantiski modificētas intertekstēmas gadījumiem ir atpazīstams tēls, ko latgaliešu lugās pārstāv konkrēts personāžs, piemēram, *Akiba*, *Daniēls*, *Sets* Jezupa Kazlasa lugā „Pazudušais dāls” (Kazlass 1995); *Misaeļs*, *Rubens*, *Seti* P. Apšīnīka lugā „Pazudušais dāls” (Apšīnīks 1995b); *Īva*, *Katre*, *Ane* Konstances Daugules drāmā „Guņšgrāks” (Daugule 1977); *Trejšpāks Samsons* Jezupa Bōleņa lugā „Vacais dokters” (Boleņš 1995). Neiznīcinot šo atpazīstamību, konkrētais tēls „pielāgots” lugas situācijai tikai ar atbilstošām papildfunkcijām.

Piemēram, interesants semantiski modificētu intertekstēmu izmantojums ir K. Daugules drāmā „Guņšgrāks” (Daugule 1977). Lugā trīs paaudžu sievietes veido tēlu kopu: *Īva* (pagātne) → *Katre* (tagadne) → *Ane* (nākotne). Vecākās paaudzes pārstāvei *Īva* nes cilvēces pirmās sievietes vārdu (Rad 3: 20), tas padara viņu drāmas sieviešu trijotnē par *Katres* realizētās precību politikas tradīcijas aizsācēju (funkcijas papildinājums). *Katre* atgādina Krievijas valdonīgāko imperatori Katrīnu II un ir šībrīža situācijas noteicēja ģimenē. *Anes* tēla būtība un vārds kā intertekstēma norāda uz vairākiem avotiem. Krievu literatūrā pazīstamākā Anna, kuras nespēja atrisināt savas sievišķības realizācijas problēmas noved pie katastrofas, ir Anna Kareņina (Толстой 1985), par spilgtāko bērna iemiesojumu sievietes tēlā atzīstama Aņa Raņevska no Antona Čehova komēdijas „Ķiršu dārzs” (Чехов 2005), arī līdzīgi neizlēmīga ir Ichoka Leibūša Pereca viencēliena „Deg” varone Hanne Reiza (Пеpec 1976: 375). *Anes* traģisms K. Daugules lugā tiek kāpināts vēl vairāk: viņas neizlēmības dēļ bojāeja draud viņas mīļotajam – vīrišķības apliecinātājam.

Semantiski modificētas intertekstēmas var būt arī tekstu fragmenti, t. i., avota teksta pārveidojumi intertekstēmā. Dramaturģijā plašāk izmantotas tautasdziesmas vai Svēto Rakstu fragmenti.

Visvairāk tautasdziesmas ir izmantotas Pītera Stroda lugā „Aizdzereibas” (Strods 1995) un F. Trasuna drāmā „Nūgrymušō pile” (Trasuns 1998). Jau tika minēts, ka tautasdziesmas funkcija ir tautasdziesmas īpašā forma, lugās lielākoties saglabāts četrindes pieraksts un trohaja pantmērs. P. Stroda lugā „Aizdzereibas” daudz dziedātajās bāreņu dziesmās autors aizstājis tradicionālos vārdus ar tautasdziesmai kliezsoši netipiskiem, lai akcentētu to, ko *Brigeite* nevar pateikt tieši (intertekstēma salīdzinājumā ar tautasdziesmu), piemēram:

*Dziedot dzimu, dziedot augu,
Dziedot mūžu nodzīvoju,
Dziedot mani ievadīja
Paradīzes dārziņā.*

(27557*)

*Raužūt dzymu, raužūt augu,
Raužūt man(i) tautōs ī`;
Celīs augšā, mōmuleņa,
Nūslauk munas asareņ!..*

(Strods 1995: 3)

F. Trasuna drāmā „Nūgrymušō pile” bāreņu statuss attiecināts uz sabiedrības apspiestāko slāni. Tautasdziesmas pirmās rindas pierakstā autors atkāpjas no tradīcijas, taču grafiska „laušana” nav tautasdziesmas funkcijas degradācija, bet pacelšana augstākā līmenī. Kā varonis *Bolva* tiek salīdzināts ar ērgli, kā latviešu kunigaiša „galma” skan uzruna *dāmas un kungi*, tā tiek atklāta latviešu nacionālās kultūras iespēja modificēties, nezaudējot saturu, piemēram:

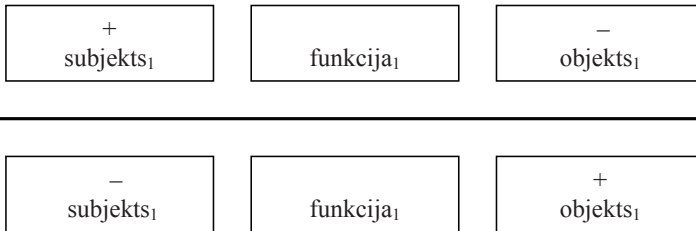
*Kas tie tādi, kas dziedāja
Bez saulītes vakarā?
Tie ir visi bāra bērni,
Bārgu kungu klausitaji.*

(133)

*Kas tī taidi,
Kas dzīdōja
Bez sauleites vokorā?
Tī ir myusu bōru bārni,
Borgu kungu kolpōtōji.*

(Trasuns 1998: 278)

Semantiski polāra intertekstēma – tāda intertekstēma, kurā intertekstēmas semantika ir polāri pretēja avota semantikai, bet komponenti saglabājas tie paši. Freimu shēmā (sk. 5. attēlu) tas atspoguļots kā „+” un „-” (var būt antonīmi) maiņa.

5. attēls *Avota₁ subjekta un objekta polaritātes (+/-) maiņa semantiski polārā intertekstēmā₂*

Picture 5: *The Polarity (+/-) Change of Subject and Object of Source₁ in the Semantically Polar Intertexteme*

* Sk. literatūras sarakstā: *Krišjāņa Barona dainu skapis*.

Naaizmērstules drāmā „Aicinājums” Svēto Rakstu līdzībā tiek nosodīta dēla rīcība. Drāmā katoļu garīdznieka aicinājumu izvēlējušos dēlu egoistiskais tēvs nosauc par pazudušu: *Ak, nalaimeigais tāvs, pazaudēju savu dālu!* (Naaizmērstule 1995: 17) Kristiešu uztverē dēla izvēle vērtējama kā augtākais Svētā Gara piepildījums. Nosodāmā tēva rīcība Jēzus teiktās līdzības (Lk 5: 11–32) kontekstā iegūst vēl lielāku nosodījumu.

Vēl spilgta funkcijas „apgriešana kājām gaisā” ir Ontona Rupaiņa komēdijā „Dzimtā zemē” (Rupaiņš 1995). Ar šādas intertekstēmas palīdzību *Anna* kaitina savu izredzēto *Gabri*, liekot viņam uzminēt zemtekstu, ka viss ir otrādi un viņa grib *Gabri*. Ne tikai *Annas* dziedātā tautasdziesmas divrinde *Es naītu tū celiņu, kur bojara dēleņš gōja*. (Rupaiņš 1995: 24) izsaka spēles zemtekstu, bet visa precību situācija, viņas rīcība kopumā.

Formāla intertekstēma – defektīva intertekstēma, kuras forma rada nojausmu par intertekstualitāti un asociācijas, taču intertekstuāla semantika nav konstatējama.

Iespējams, autori paši nemaz nenojauš par šādu formālu intertekstēmu klātbūtni savā tekstā, piemēram, P. Apšiniķa viencēliena „Īvys puorprotums” (Apšiniķs 1995a) nosaukums rada asociāciju par Vecās Derības Ievu, pie kam galvenais semantikas paudējs ir funkciju nosaucošais komponents *pōrprotums*. Tas rada asociācijas par attiecību sfēru ar Ādamu vai ar sātanu, paradīzes dārza kārdinātājas čūskas veidolā, vai citādām sievišķības izpausmēm. Taču lugas saturs sagrauj iespējamo asociāciju virkni. *Īva*, „veco tikumu” lauku sieviete, ir apjukusi modernā pilsētas bankas telpā.

Bezavota intertekstēma – defektīva intertekstēma, kuras formai nav sakara ar avota tekstu, bet tā raisa intertekstuālas asociācijas par konkrētu avotu.

Šo tipu pārstāv tikai dažas intertekstēmas. Piemēram, Jezups Kazlass lugā „Pazudušais dēls”, lai radītu iespaidu par klātesošo Svēto Rakstu fonu ir izmantota vesela izdomātu personvārdu virkne, lai lugas lasītājs/skatītājs domātu, ka tie ir autentiski, no Bībeles ņemti personāži, piemēram, *Digs, Barzacs, Romars, Rogaļs un Janjrs* (Kazlass 1995: 3).

Izvērtējot konkrētā pētījuma rezultātus, jāsecina, ka, pirmkārt, pats intertekstualitātes fakts 20. gs. pirmās puses latgaliski sarakstītos tekstos, liecina par latgaliešu dramaturgu radošām idejām un plašiem meklējumiem; otrkārt, intertekstualitātes fenomena izpētē iegūtā pieredze un atklātais tipoloģijas modelis kā efektīvs metodoloģisks instruments izmantojams arī turpmākajos pētījumos un piedāvājams citiem pētniekiem.

AVOTI

Apšiniķs, Pīters (1995a). Īvas pōrprotums. *Sešas komēdijas*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs. 9–13.

- Apšiniķis, Pīters (1995b). *Pazudušais dāls*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Apšiniķis, Pīters (1995c). Pi fotografa. *Deveni vēji*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs. 74–88.
- Boleņš, Jezups (1995). *Vacais dokters*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Daugule, Konstance (1977). Guņsgrāks. Lōcis, Vladislavs (sak.) *Dramas*. Mīnhene: Vl. Lōča izdevnīceiba. 17–32.
- Kazlass, Jezups (1995). *Pazudušais dāls*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Līpiņš, Pīters (1995). *Waci un Jauni*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Naaizmērstule [Rozalija Tabine] (1995). *Aicynōjums*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Rupaiņš, Ontons (1995a). *Dzzyntā zemē*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Strods, Pīters (1995). *Aizdzereibas*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs.
- Trasuns, Francis (1998). Nūgrymušō pile. *Dzīve un darbi*. II sēj. Rēzekne: LKC izdevniecība. 259–311.

LITERATŪRA

- Aliūkaitē, Daiva, Amankevičiūtē, Simona (2009). Precedentiņū tekstū sklaida reklamose. *Lietuvių kalba*. Nr. 3. <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=135>. Resurss aprakstīts 14.04.2010.
- Krišjāņa Barona dainu skapis. <http://www.dainuskapis.lv/>. Resurss aprakstīts 14.04.2010.
- Fillmore, Charles (2006). Frame semantics. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin: Walter de Gruyter. 373–400. <http://www.scribd.com/doc/20995101/Cognitive-Linguistics-Basic-Readings>. Resurss aprakstīts 10.08.2009.
- Koženiauskienē, Regina (2007). Intertekstualumas: referencija, tariamas dialogas ir kitos stilistinės raiškos formas. *Lietuvių kalba*. Nr. 1. <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=68>. Resurss aprakstīts 12.03.2009.
- Melnikova, Irina (2003). *Intertekstualumas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Svētie Raksti. <http://www.catholic.lv/main.php?parent=38>. Resurss aprakstīts 01. 03.2009.
- Ūdre, Sandra (2010). Intertekstualitāte Pītera Apšiniķa un Jezupa Kazlasa vienāda nosaukuma lugās „Pazudušais dāls”. *Mēs laikā, telpā un attīstībā: studentu zinātniskās konferences materiāli 2009. gada 15. maijā*. Rēzekne: RA izdevniecība. 141–151.
- Žurienē, Svetlana (2005). Виды интертекстем, их функции и роль в создании когерентности дискурса Г. Толстой (на материале сборника рассказов «Изюм»). *Man and the Word (Žmogus ir žodis)*. 52–57. www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id. Resurss aprakstīts 12.03.2010.
- Козицкая, Е., А. (1999). Цитата, “чужое” слово, интертекст: материалы к библиографии. *Литературный текст: проблемы и методы исследования. “Свое” и “чужое” слово в художественном тексте*. Сборник научных трудов. Выпуск V. http://uchcom.botik.ru/az/lit/coll/litext5/23_koz_b.htm. Resurss aprakstīts 23.03.2010.
- Кузьмина, Н., А. (2007). *Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка*. Москва: URSS.
- Перец, Ицхок Лейбуш (1976). Горит. *Избранное*. Москва: Художественная литература. 375–380.
- Пропп, В. Я. (1998). *Морфология <волиебной> сказки. Исторические корни волиебной сказки*. Москва: Лабиринт.
- Толстой, Лев (1985). *Анна Каренина*. Москва: Художественная литература.
- Чехов, Антон П. (2005). Вишневы сад. *CD:Русская драматургия от Сумарокова до Хармса*. Москва: DirectMedia. 29367–29464.

Inga Belasova

BINĀRISMS LATGALIEŠU ZOOMORFO ANEKDOŠU TĒLU SISTĒMĀ

Pētījuma ietvaros uzmanība pievērsta latgaliešu zoomorfo anekdošu tēlu sistēmas bināriskam raksturojumam, kas saistās ar universālā pasauleskatījuma specifikas atklāšanu un iedzīvināšanu anekdotes tekstā. Izmantojot strukturālās semiotikas metodi, aktualizēta bināro opozīciju saikne ar mitoloģisko metaforismu un bināro opozīciju pāriem. Mērķis – raksturot binārismu kā pamatprincipu latgaliešu zoomorfās anekdotes žanriskās specifikas atklāšanai tēlu līmenī.

Binārajām opozīcijām latgaliešu zoomorfojās anekdotēs piemīt savdabīga specifika, kas skaidrojama ar dzīvnieku tēlu dominantu. Tieši tāpēc binārajām opozīcijām latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem, atšķirībā no citiem anekdošu žanriem, piemīt vairāk arhaisks raksturs, kas tiek papildināts ar lielāku vispārinājumu un zināmu mitoloģisku dziļslāni.

BINARISM IN THE SYSTEM OF CHARACTERS OF THE LATGALIAN ZOOMORPHIC ANECDOTES

Character profile and the system of images as a whole demonstrates the binary structure based on the mythological tradition. Double character of the nature motif pervades the folklore tradition, which is the most demonstratively revealed by the twin motif, where two brothers at the same time are both opposites and complement each other. The paper has applied the structural semiotic method, using opinions of the Russian philologist and culture historian Eliza Meletinskii (Елизавета Мелетинская) on the connection of binary oppositions with the mythological metaphorism and pairs of binary opposition. Purpose – to describe the binarism as an underlying principle for revealing the genre specifics of the Latgalian zoomorphic anecdote at the level of images.

Struggle of opposites has a special sense in mythological consciousness. Diversity of social roles in a real life can create one character, as well as features that functions as a contrast, by becoming embodied in evil or consistently positive characters, within an anecdote can impersonate a whole ambivalent image. The mythical twin rivalry theme is very topical in the folklore tradition, since existence of pair of twins depicts a situation when two beings create one spiritual body, but at the same time the mysterious twin pair exists in separate contradictory categories.

In the context of binary opposition, personal identity problem of the hero of zoomorphic anecdotes does not stem from the world outlook, philosophy or culture, but everyday life, it is a practical problem, so to speak, choice of everyday role, place and behavior. A combination of the cliché features in a particular character serves as one of the stereotype-forming directions. Characters of the Latgalian zoomorphic anecdotes have no clearly defined understanding of their place in society, because they represent stereotypical roles of the modern world. Characters' inherent ability to change their traditional, ideological and functional load, as justified by the progressive principle of mediation, is considered to be one of the most important features in Latgalian anecdotes about animals.

Specific research reflects also the fact that tricksterism in Latgalian zoomorphic anecdotes is a universal component of typical characters. Orientation of a trickster towards opposites and the destruction of the opposition reflects ambivalence of characters and describes them as promulgators of revolutionary ideas. Significantly enough, the particularity of a trickster can be depicted in two ways – explicitly: the character displayed in the text, and implicitly: the anecdote teller and the listener, who immanently identifies themselves with the character. This can be explained by hidden or open desire inherent in the tellers of anecdotes and the recipients to express the desires existing in subconsciousness.

Upon inquiry into the impact of trickster on the characters and its place in the system of images as a whole, binary structure based on a mythological tradition is unfold, where features of the mythical twin pair in characters of the Latgalian anecdotes is depicting their controversial nature. This has to do with the personal identity problem of images, which has to be searched for in choice of familiar role and behavior. Each situation played in anecdotes compactly illustrates the collision of opinions, notions or values, providing for the winner and loser positions, contributing to a possible change in the conventional concepts. In Latgalian anecdotes about animals, the place of a character in the system of images is often based on a binary opposition relationship the strongest – the weakest, where the physically strongest image of the anecdote do not always owns the anecdote teller's – the listener's sympathy.

Binary oppositions in Latgalian zoomorphic anecdotes have peculiar specifics, which is due to the fact that mainly animal characters are active in the zoomorphic anecdotes. Consequently, the binary oppositions in anecdotes about animals are of more archaic and expanded nature, which is accompanied by greater generalization and certain mythological deeper layer as in other genres of anecdotes.

Personāžu raksturojumā un tēlu sistēmā kopumā uzskatāmi atklājas mitoloģiskajā tradīcijā balstīta binārā struktūra. Dubultās personāžu dabas motīvs caurauž folkloras tradīciju, kas visuzskatāmāk atklājas dvīņu motīvā, kur divi brāļi vienlaikus ir gan pretstati, gan papildina viens otru. Darbā ir izmantota strukturālās semiotikas metode, kuras pamatā krievu filologa un kultūrvēsturnieka Elisāra Meļetinska (*Елеазар Мелетинский*) atzinumi par bināro opozīciju saikni ar mitoloģisko metaforismu un bināro opozīciju pāriem. Mērķis – raksturot binārismu kā pamatprincipu latgaliešu zoomorfās anekdotes žanriskās specifikas atklāšanai tēlu līmenī.

Folkloras tekstos dramatiskā spriedze tiek panākta ar īpašu personāžu atlasī – varoņi un antivaroņi. Tie ir tēlu tipi, kuriem piemīt zināms īpašību daudzums. Šis īpašību kopums var raksturot kādu noteiktu dzīvnieku tēlu grupu, piemēram, vieniem piemītošais staltums, iznesība, saimnieciskā vērtība un spēks, bet citus var izcelt ar glēvulību vai, piemēram, ar dzeguzes

sindromu jeb mātes instinkta trūkumu u. tml. Varoņu raksturojumā ir manāms pretstatu, krasu atšķirību atspoguļojums. Reālos novērojumos balstīti, vispārināti tēlu tipi latgaliešu zoomorfajās anekdotēs atklāj ļaunā un labā cīņu, kuras rezultātā pēc smagām un šķietami nepārvaramām kolīzijām uzvara tiek panākta ar smieklu palīdzību.

Pretstatu cīņai mitoloģiskajā apziņā piemīt īpaša nozīme. Reālās dzīves sociālo lomu daudzveidība var veidot vienu personāžu, kā arī īpašības, kas funkcionē kā kontrasts, iemiesojoties ļaunos vai visnotaļ pozitīvos personāžos, anekdotes ietvaros var atveidoties veselā ambivalentā tēlā. Mītisko dvīņu sāncensības motīvs ir ļoti aktuāls folkloras tradīcijā, jo dvīņu pāra pastāvēšana ataino situāciju, kad divas būtnes rada vienu dvēselisku struktūru, bet tanī pašā laikā mistiskais dvīņu pāris eksistē atsevišķās pretrunīgās kategorijās. Dvīņu pāra ietvaros šo kategoriju attiecības būtu atainojamas kā $2=1$ (divi pretstati veido vienu būtni) jeb $1=2$ (būtne, kuras daba sašķelta divās pretējās daļās). Šim fenomenam piemīt arhetipisks zemteksts. Mūsdienās dvīņi tiek uztverti kā dabas brīnums, bet senatnē attieksme pret tiem bija noraidoša, pat naidīga. Dvīņu pāra fenomens tiek traktēts kā noslēpumaina un absurda situācija, t. i., dvīņu būtība tiek interpretēta kā duālas, bināras opozīcijas izteiksme – pilnīgā pretrunā ar šķietamo vienotību dvīņu pāra iekšpusē. Bināro opozīciju kontekstā zoomorfo anekdošu varoņa personības identitātes problēma nesakņojas pasauleskatījumā, filozofijā vai kultūrā, bet gan ikdienā, tā ir praktiska problēma, tā teikt, ikdienišķās lomas, vietas un uzvedības izvēle. Klišejistu īpašību apvienojums konkrētā varonī kalpo par kādu no stereotipu veidošanās virzieniem. Latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžiem nav skaidri definētas izpratnes par savu vietu sabiedrībā, jo viņi atveido mūsdienu pasaulei stereotipiskas lomas. Tieši tāpēc ikviens folkloras varonis ietilpst jebkurā folkloras personāžu vērtējuma sistēmā gan kā labākais, gan kā mazvērtīgākais tās elements, līdz ar to latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžiem piemīt zināms tipveida raksturs. Pamatojoties uz zīmīgākajām attieksmes pāra (viens no mitoloģiskajā loģikā pastāvošajiem universālajiem bināro opozīciju pāriem - attieksmes pāris: *savs – svešs, mēs – viņi*) binārajām opozīcijām, var izšķirt 3 zoomorfo anekdošu tēlu tipāžus. Jāatzīst, ka personāža tips nav skatāms kā arhetips, kas rada noteiktus tēlus, bet gan kā abstrakcija, ko izmanto, lai sistematizētu un izprastu anekdotes materiālu. Tādējādi var izšķirt šādus latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžu tipus:

1. Varonis (V).
2. Varoņa Palīgs (VP).
3. Pretinieks (P):
 - 3.1. Veiksminieks (PV).
 - 3.2. Neveiksminieks (PN).

Latgaliešu anekdošu par dzīvniekiem personāžu sistematizācija saistīta ar to rakstura psiholoģisko vienkāršību, kas veidojas, pamatojoties uz divām galvenajām attieksmes pāra opozīcijām: *savs – svešs* un *uzvarētājs – zaudētājs*. Vienkāršākā latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžu sistēma ir trijstūris, kur izkārtojas Varonis, Varoņa Palīgs, Pretinieks Veiksminieks/Neveiksminieks (sk. 1. attēlu raksta beigās). Studentu vidū labi pazīstamā anekdote šo sistēmu uzskatāmi ataino:

Začēits tīt barā i nyknai uzsauc:

– *Kurš gryb pa purnu, izīt uorā!*

Nu kū, izīt vylks. BLEIKŠ BLUOKŠ!!! I vylks atpakaļ vaira nanuok. Začēits otkon tīt barā i draudīgā balsā vaicoj:

– *Kurš gryb dabuot pa muti!?*

Šūreiz izīt lopsa. BLEIKŠ BLUOKŠ!!! Lopsa tīt atpakaļ ar sadauzeitu seju! Vysi jai vaicoj:

– *Kas beja, kas nūtyka?!*

Lopsa atbiļd:

– *Nikuo naredzieju, vyss zyls gar acim.*

Začēits otkon tīt barā i klīdz:

– *Kurš gryb kautīs?*

Šūreiz izīt iezeļs. BLEIKŠ BLUOKŠ. Iezeļs knapi īsavalkās atpakaļ borā ar nūdauzeitu seju. Vysi vaicoj:

– *Kas tī beja?*

Iezeļs soka:

– *Nikuo naredzieju, vyss tymss gar acim.*

Začēits otkon attaisa durvovys i soka:

– *Kurš gryb kautīs?*

Nu kū, tīt luocs. Izīt uorā i stuov pret začēiti. Pieški nu jumta ezeits klusi sauc začēišam:

– *Začēit, Začēit, mums beigušīs cegļy!*

Minētais piemērs bināro opozīciju attieksmes pāra *savs – svešs* un *uzvarētājs – zaudētājs* ietvaros atklāj personāžu pozīciju kombinācijas latgaliešu zoomorfajā anekdotē (sk. 1. tabulu).

1. tabula *Personāžu pozīciju kombinācijas latgaliešu zoomorfajā anekdotē*

Table 1: *The Characters' Combination Line in Latgalian Zoomorphic Anecdotes*

N.p.k.	Personāžs	Personāža tips	B/O* attieksmes pāris <i>savs – svešs</i>	B/O* attieksmes pāris <i>uzvarētājs – zaudētājs</i>
1.	Začēits	Varonis	Savs	Uzvarētājs un zaudētājs
2.	Ezeits	Varoņa Palīgs	Savs	Uzvarētājs un zaudētājs
3.	Luocs	Pretinieks Veiksminieks	Svešs	Uzvarētājs
4.	Vylks, Lopsa, Iezeļs	Pretinieks Neveiksminieks	Svešs	Zaudētājs

*B/O – binārā opozīcija

Zaķītis visas anekdotes garumā pozicionē sevi kā *savu* un *uzvarētāju*. Šķietamais fiziskā spēka pārsvars liek justies viņam kā Varonim, un kopējā tēlu sistēmā viņš tāds arī ir, līdz brīdim, kad kļūst zināma anekdotes puante. Negaidīta apstākļu sakritība vai arī slikti pārdomāts rīcības plāns zaķīti atmet zaudētāja pozīcijā. Tādējādi var redzēt, ka Varonis kā personāža tips var ietvert sevī ne tikai prognozējamo uzvarētāja statusu, bet arī tā opozīciju. Tas, ka viņš patur *sava* personāža tiesības un izpilda galvenā tēla lomu šinī anekdotē, nepārprotami saista viņu ar Varoņa kategoriju.

Jāatzīst, ka latgaliešu zoomorfajās anekdotēs nav iespējams saskatīt visus personāžu opozicionālos tipus vienlaicīgi, jo anekdote izslēdz laikā un telpā sazarotāku tēmas apskatu, līdz ar to arī tēlu daudzumu tajās. Tā, piemēram, var neparādīties Varoņa Palīgs vai Pretinieks Neveiksminieks. Toties konkrētajā piemērā ezītis, lai arī identificējams kā *savs* un Varoņa Palīgs, beigu beigās var tikt kronēts kā zaudētājs. Tas ir atkarīgs no recipienta turpmākās ezīša tēla interpretācijas – ja ezītim izdodas paglābties no lāča vai vienkārši palikt neatmaskotam, respektīvi, saglabāt inkognito pozīciju visas turpmākās interpretējamās situācijas robežās, tad viņš iegūst absolūtā uzvarētāja statusu.

Lācis nepārprotami ir saistāms ar Pretinieku Veiksminieku, jo šī personāža nozīme anekdotē, kaut arī ir saistāma ar opozīciju *svešs*, tomēr nepievienojas Neveiksminieku sarakstam, bet gan laimīgas sakritības dēļ plūc uzvarētāja laurus. Dotajā piemērā ir saskatāma viena no iespējamajām idejas tipu tekstu kombinācijām (teksti, kur neuzvar neviens vai uzvar

katrs savā veidā, vai anekdotes, no kurām skaidri neizriet, kurš sacensību dalībnieks guvis virsroku), proti, kad fiziski spēcīgākais iegūst uzvarētāja semantisko traktējumu.

Pretinieki Neveiksmenieki – vilks, lapsa un ēzelis – šinī gadījumā ir nepieciešami kā starpnieki, kas kāpina anekdotes emocionālo spriedzi. Viņi ir pielīdzināmi *svešiem* un *zaudētājiem*, jo būtisku lomu komiskā patosa izveidē un tēlu sistēmā kopumā praktiski nespēlē.

Skaidri redzams, ka vienas anekdotes ietvaros ne tikai zaķītis ar ezīti var izrādīties viltīgāki par citiem personāžiem, bet arī viņi paši var tikt pieveikti. Latgaliešu zoomorfajās anekdotēs iekodētajām binārajām opozīcijām piemīt arī visai būtisks idejisks dziļslānis, proti, visas šīs darbības, būdamas saistītas ar rituāliem uzvedības modeļiem, kalpo par smieklu radīšanas līdzekli, proti, cilvēkos izraisa smieklus lomu vai masku maiņa, viņus ielīkumo iespēja nepakļauties vispārējam tradicionālam uzvedības modelim, parādīt un apliecināt šķietami neiespējamo, izdzēst striktās robežas bināro opozīciju ietvaros. Tādējādi personāžiem piemītošā spēja mainīt savu tradicionālo, idejisko un funkcionālo slodzi, kā to pamato progresējošās mediācijas princips, uzskatāma par vienu no būtiskākajām latgaliešu anekdošu par dzīvniekiem pazīmēm. Ja varonis šķiet smieklīgs, tad viņš ir zaudētājs. Toties gadījumos, kad tas izmanto trikus vai apzināti nostāda sevi komiskā situācijā, tad tas tikai palīdz gūt virsroku. Un te ir saskatāmas trikstera iezīmes.

Triksteriāde ir pasaules vēstītājas folkloras neatņemama un būtiska daļa, kas ģenētiski saistās ne tikai ar mītiem, bet pastarpināti ar dažādiem vēstītājas folkloras žanriem – leģendām, fabulām, pasakām (brīnumpasakām, sadzīves un dzīvnieku pasakām) un, protams, anekdotēm. Tādējādi triksteriāde ir viens no šos žanrus vienojošajiem ķēdes posmiem, kas ļauj anekdošu personāžos saskatīt vienu no senākajiem mitoloģiskajiem personāžiem – triksteru – iezīmes.

Triksteriādei ir veltīti daudzi darbi, kas papildina un izslēdz viens otru. Un tas nav pārsteidzoši, ja ņem vērā triksteru pretrunīgo dabu. Vieni zinātnieki pārlietu universalizē triksteru tēlu, citi, iedziļinoties sīkumos, atsaucās redzēt vienotu tēlu. Karls Gustavs Jungs (*Carl Gustav Jung*) triksteru saprot kā cilvēka ēnas arhetipa variantu. Tāpat triksteru tēla izzināšanai ir pievērsušies arī krievu zinātnieki Vladimirs Toporovs (*Владимир Топоров*) un E. Meļetinskis. Abu zinātnieku mērķis ir pievērst uzmanību triksteru tēla izzināšanas intensīvajam aspektam – izcelt tā sākotnējo plašāka konteksta semantiku, kuras ietvaros ir iespējams saprast tēlu kopumā, nevis atsevišķas tā iezīmes. Pēc autoru domām gatavība un prasme piešķirt sev īpašu uzvedības motivāciju nosaka aktīvais triksteru darbības pols. Sevis atdeve likteņa varai – pasīvais pols, kur pats triksters kļūst par marioneti likteņa rokās, ja vien nākamajā mirklī viņš nespēj izlīdzināt līderopozīcijas ar liktenim nezināmu stratēģisku gājieni, piemēram:

Īt začeits pa mežu. Atrūn pistūli: pif, paf – prīceigs šauda. Sateik lōci un soka:

- Ei, lōceit, redzi tū brīžu kaku! Pif, paf! Ja tu tū tyuleņ naapēssi, tod... knikt! Beidzēs patronas – nikō, nikō, lōča kungs, es pats vēl naasu brūkaškōjis...

(Lōcs b.g.: 129)

Galvenā varoņa nokļūšana neparastā situācijā nelaupa tam spēku, viltību un apņemšanos. Kaut arī zaķītis top par izsmieklā objektu un zaudē cieņu visu acīs, toties spēj paglābt savu dzīvību, lai jau nākamreiz kļūtu par to, kurš smejas, nevis otrādi.

Parasti par triksteru dēvē *folkloras varoni jeb kultūrvaroņa komisko dubultnieku; tas nojauc tradīcijas, palīdzot atrast ceļu jaunai tradīcijai, arī noņem sociālo spriedzi* (Kursīte 2002: 418). Triksters var būt jebkurš personāžs, kuram ir raksturīga triku, absurdu vai komisku situāciju veidošana. Skaidrs, ka bez trikiem triksters nemaz nevar pastāvēt, bet latgaliešu zoomorfajās anekdotēs par triksteru ir iespējams saukt ne kuru katru jokdari, bet gan to, kura tēlā ir apkopotas pretrunīgas īpašības. Triksters savu izdarību rezultātā gan vinnē, gan zaudē, dara te labu, te ļaunu. Viņš pielieto savu neapšaubāmi aso prātu bez jebkādas atbildības sajūtas un apvieno mītisko dvīņu īpašības.

Lielāko daļu no latgaliešu zoomorfo anekdošu tēliem ar triksteru apvieno tas, ka tie ir revolucionāri, tie nāk klajā ar jaunām un neparastām idejām un sarežģītu situāciju risinājumiem, viņi ir pasaules mainītāji. Turklāt jaunā pasaule tiek veidota, balstoties uz viltību un trikiem.

Apvedceļš un neparasta ceļa izvēle – viena no tipiskākajām triksteru uzvedības pazīmēm. Anekdošu personāži un mitoloģiskais triksters, kā to norāda krievu literatūrzinātnieks V. Toporovs (*.. vienmēr meklē savu vienīgo iespēju ceļos, kas nav kopēji visiem* (Гаврилов northernwind.ru/project/mif/gav/igg13.pdf). Šinī kontekstā ceļš ir saprotams kā negaidītības, neparedzamības, untumainības ideju iemiesojums un fundamentāls triksteru uzvedības apzīmējums, ideja par triksteru orientāciju uz pretmetiem, uz opozīciju iznīcināšanu vai mehānisku to pārvarēšanu. Triksteru spēja saplūst ar latgaliešu zoomorfo anekdošu varoņiem tiek uztverta kā asa prāta pazīme un pat ģenialitāte. Kā jau ierasts, zoomorfo anekdošu personāžu rīcībai ir raksturīgi negaidīti pavērsieni un prasme „iziet sausam no ūdens” jebkurā situācijā, piemēram:

Skrīn dybyns, pēc jō dzanās žogors. Dybyns redz: kūkā pyuce:

– Pyuceit, pyuceit, paleidzi, žogors dzanās!

Pyuce pōrvērš dybynu par putneņu.

Žogors prosa:

– Kas tu taid esi?

- *Putneņš.*
 – *Nu tod padzīdi!*
 – *Prrr...*

(Lōcs b.g.: 132)

Brīnumainu transformāciju ceļā iegūtais jaunais izskats palīdz *dibenam* „izbēgt likteni”, jo, neskatoties uz to, ka dīvainais putniņš rada jocīgas un ērmodas skaņas, tā ārējais izskats spēj piemulķot pretinieku un izvairīties no soda.

Ja triksteru aplūko no pastāvošās ētiskās sistēmas viedokļa, tad tas ir amorāls. Un tieši tāpēc viņš šķiet smieklīgs, neprātīgs vai bezapzinīgs. Tāpat triksteru raksturo mūžīgā vēlme seksuālajā jomā. Sarežģītā komisko personāžu radīšanas procesā piedalās anekdotes veidotājs, t. i., cilvēks, kas, akcentējot tēlos dzīvniecisko hiperseksualitāti, neapzināti atklāj arī savas pastiprinātās seksuālās vēlmes. Triksiera tēls ir gan eksplīcīts (tāds, kas parādās tekstā), gan implicīts – anekdotes teicējs un arī klausītājs, kas imanenti identificē sevi ar varoni. Šādu anekdotisku tēlu radīšana saistās ar cilvēku slēptu vai atklātu vēlmi paust zemapziņā mītošās dziņas.

Pakļaujoties saviem instinktiem, tas bieži vien provocē ētisko normu stabilitāti, nepievēršot uzmanību aizliegumiem, un ir līdz šim neredzēta rīcības plāna iniciators. Seksuālo vēlmju apmierināšanai personāži nešķiro nedz seksuālos partnerus, nedz laiku un telpu, kur realizēt dzimumsakarus, piemēram:

Sasateik ezeļs un lōcs. Obejim pa butelei kabatā.

Izdersim? Izdersim. Sēd un dzer, zvērej vīns ūtram mīlesteibā. Izder vīnu, izder ūtru, jau galeīgi troki palīk: nūlem paspēlēt mīlesteibas spēles. Sōk sprīst, kuris pyrmīs. Lōcs kai styprōks jem vērsrūku:

– Stōjīs, ezeļ! – Jys nūkomandej. Ezeļs stōjās: lōcs vērsā, sovu dorbu dareidams, soka: „Pagrīz golvu, nūzasumynōsim!”

Ezeļs pagrīz golvu – čmok – nūzasumynoj un lōcs turpynoj sovu dorbu. Pēc tam pīnōk kōrta ezeļam. Lōcs nūzastōj, ezeļs lāc vērsā. Tagad jys soka: „Miška, pagrīz golvu, sumynōsimēs!”

– Oi, ezeleit, navaru kokla pagrīzt, izveļc drusku ōrā!

(Lōcs b.g.: 114)

Pamatojums anekdotes personāžu hiperseksualitātei ir jāmeklē nevis konkrētos latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžos, bet gan izplatītajā triksteru portretēšanas piederībā, kad konkrēts varonis tiek atainots ar kādu noteiktu divdomību, ar tendenci uz to, ka viņš var būt

citāds un tāpēc smieklīgs. Nereti vien pārspīlēta un neticamā zoomorfo anekdošu personāžu seksuālā uzvedība un ķermeņa proporcijas neatbilst ierastajam dzīvnieku izskatam. Tāpēc latgaliešu folkloras tekstos nereti satopami triksteri giganti. Parasti folklorā milzīm (pēc tā apmēriem salīdzinotā aspektā) līdzīgie tēli ir pastulbi, neskatoties uz to, ka tiem piemīt liels fiziskais spēks. Tos uzvar, piemulķo vai pārsteidz nesagatavotus maziņš, vājš, bet viltīgs personāžs.

Cita svarīga trikstera atpazīšanas īpatnība – viņa attieksme pret ēdienu, kas parādās groteskas veidā, akcentējot bada situācijas vai ēšanas paradumus. Parasti triksters vienmēr ir izsalcis un apveltīts ar lielu ēstgribu, taču atsevišķās latgaliešu zoomorfajās anekdotēs tiek fiksēta tikai daļa no ēšanas vai rīšanas procesa, un ar to ir pietiekami, lai panāktu nepieciešamo – komisko efektu. Piemēram:

Kai pīdabōt kači, lai jys breivprōteigi āstu sinepes? Taidš vaicōjums bejis dīnas kōrteibā kaidā nu konferencem. Konferencs daleibnīki trejs vyslelōkī veiri sprīduši un gudrōjuši dīnom ilgi. Čerčils ar Ruzveļtu pīdōvōjuši kačam vysaidus gordumus, bet kai tik pīlykuši klōt sinepes, tai kačš i nūst. Stalinam tei kača līgšonōs apnykuse un jys sacējis:

– Vot es jyusim parōdeišu, kai kačš ēss sinepes!

Jys pagivs kači, pacēlis jam asti un pīzīdis attīceigā vītā. Nu kačš sēdējis un laizējis sinepes ōrā tai, ka nabogam osoras byrušas...

(Lōcs b.g.: 108)

Jākonstatē, ka šādu fizioloģisku īpatnību fiksēšana spēj izcelt bināro opozīciju nozīmību tēlu atveidojumā. Triksters parādās, lai lauztu pastāvošās tradīcijas un kanonus, viņš ievieš haosa elementu eksistējošā kārtībā un veicina deidealizāciju, pārvēršot ideālu pasauli reālajā. Triksters personāžos darbojas kā nekontrolējams fundamentāls pasaules spēks, kura darbības rezultāts ir neparedzams pat pašam triksteram. Apvienojot pretnostatīto mitoloģisko dvīņu pāri vienotā tēlā, var parodēt pretrunīgo triksteru dabu.

Anekdotēm attīstoties, tās bieži zaudē ģenētisko saikni ar mītiem, jo mūsdienās to specifiku spēcīgi ietekmē visdažādākie apstākļi. Tāpēc triksteru iezīmes varoņos vairs nav tik izteiktas, tomēr pamatā tie saglabā mītiskā triksteru kā bezformīgas, instinktu vadītas un viengabalainību zaudējušas būtnes izpausmes. Latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem triksteru rudimenti galvenokārt nosaka personāža uzvedību. Triksteru tēla būtība ir tendēta uz viltīgām izjokošanām un ļaunām izdarībām. Tas spēj mainīt savu divējādo dabu, ko K. G. Jungs skaidro ar ēnas principa teoriju – triksters darbojas kā kolektīvās ēnas tēls, visu zemāko cilvēka instinktu apvienojums jeb indivīda Id (IOHR <http://www.jungland.ru/node/1594>). Tas liek personāžiem darīt un runāt to, ko cilvēks parasti neatklāj vai cenšas noslēpt. Personāžus, kas alegoriskā formā rāda

cilvēka būtību, patiesībā iespējams uztvert kā mītisko dvīņu pāri ar tradicionālajām kultūras varoņa un trikstera funkcijām. Dzīvnieki ir ne tikai cilvēku spoguļattēli, viņi parodē, ironizē par cilvēkiem, tādā veidā pietuvojoties trikstera kā ēnas vai dvīņa būtībai.

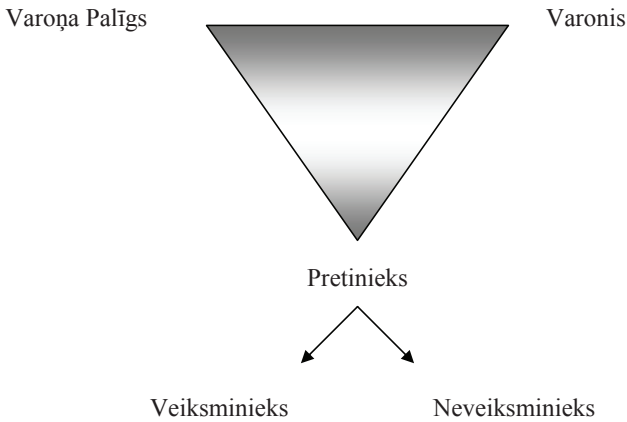
Atšķirībā no Varoņa, Varoņa Palīga, Pretinieka Veiksminieka/Neveiksminieka triksters izvietojas zoomorfo anekdošu personāžu tipoloģiskā trijstūra vidū (sk. 2. attēlu raksta beigās), jo tā izdarības un triki spēj pārklāties ar varoņu rīcības stratēģiju un atainot dzīvē pastāvošo reāliju daudzveidību, tām piemītošo specifiku, kas rezultātā konstruē komiskus latgaliešu zoomorfo anekdošu tēlus.

Nākas secināt, ka latgaliešu zoomorfajās anekdotēs:

1. Personāžos un tēlu sistēmā atklājas mitoloģiskajā tradīcijā balstīta binārā struktūra, kur mītiskā dvīņu pāra iezīmes anekdotes varoņos ataino to pretrunīgo dabu. Tas saistās ar tēlu personības identitātes problēmu, kura meklējama ikdienišķās lomas un uzvedības izvēlē.
2. Katra no anekdotēs izspēlētajām situācijām kompakti ilustrē viedokļu, priekšstatu vai vērtību sadursmi, paredzot uzvarētāja un zaudētāja pozīcijas, kas sekmē iespējamo tradicionālo priekšstatu maiņu.
3. Latgaliešu anekdotēs par dzīvniekiem personāža vieta tēlu sistēmā nereti balstās uz binārās opozīcijas *stiprākais – vājākais* attiecībām, kur fiziski spēcīgākais anekdotes tēls ne vienmēr ir tas, kam pieder anekdotes stāstītāja – klausītāja simpātijas.
4. Ikviens folkloras varonis var ietilpt jebkurā folkloras personāžu vērtējuma sistēmā kā labākais un kā mazvērtīgākais tās elements, jo tas ir saistīts ar mākslinieciskās idejas iedzīvināšanas īpatnībām folkloras tekstos.
5. Progresējošās mediācijas likumsakarības, kas orientētas uz mitoloģiskajos un folkloras tekstos pastāvošo bināro opozīciju izlīdzināšanu, sagrupē tēlus noteiktā hierarhijas sistēmā. Tas strukturē anekdotes materiālu, padara to vieglāk uztveramu un iedala anekdošu personāžus trīs tipos.
6. Triksteriāde zoomorfajās anekdotēs ir universāla tipisku personāžu sastāvdaļa, tā orientācija uz pretmetiem un opozīciju iznīcināšanu atspoguļo varoņu ambivalenci un raksturo tos kā revolucionāru ideju paudējus.
7. Triksterā savdabība var atainoties divos veidos – eksplīcītā: tekstā atainotais personāžs, un implicītā: anekdotes teicējs un arī klausītājs, kas imanenti identificē sevi ar varoni. Tas skaidrojams ar anekdošu stāstniekiem un recipientiem piemītošo slēpto vai atklāto vēlmi paust zemapziņā mītošās tieksmes.
8. Triksterā izdarības un triki pārklājas ar varoņu rīcības stratēģiju un izvietojas latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžu tipoloģiskā trijstūra vidū.

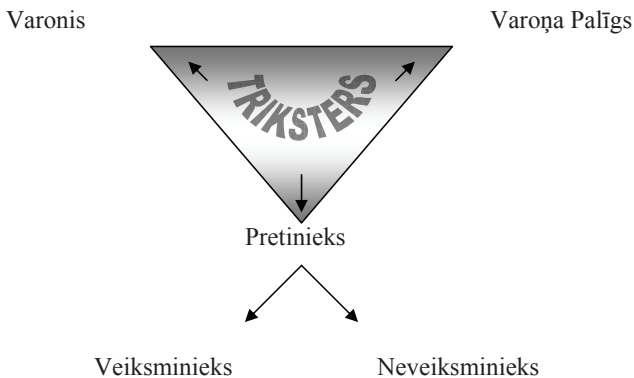
LITERATŪRA

- Juško-Štekele, Angelika (2007). *Mutvārdu folkloras žanri*.
http://www.ru.lv/res/materiali/files/hum/Angelika_Jusko_Stekele/anedkotes.pdf. Resurss aprakstīts 12.11.2010.
- Stašulāne, Anita (galv. red., 2010). *Kultūras studijas. Dzīvnieki literatūrā un kultūrā. Zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”.
- Kursīte, Janīna (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Kursīte, Janīna (1999). *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne.
- Lōcs, Pīters; Širins, Leons (sast., b.g.) *Dzeivē kai anekdotē, anekdotē kai dzeivē*. Rēzekne: b.i.
- Амроян, Ирина. *Типология целевидных структур* <http://www.ruthenia.ru/folklore/amrovan1.htm>. Resurss aprakstīts 24.11.2010.
- Афанасьев, Антон (1986). *Народ – художник: миф, фольклор, литература*. Москва: Советская Россия.
- Гаврилов, Дмитрий (2010). *О функциональной роли триктера*. northernwind.ru/project/mif/gav/igg13.pdf
 Resurss aprakstīts 10.11.2010.
- Конаева, Анна. *Анекдот как феномен социального воображения*.
http://anthropology.ru/ru/texts/koneva/anedcote_10.html. Resurss aprakstīts 28.10.2010.
- Леви-Строс, Клод. *Структурная антропология*. yanko.lib.ru/books/cultur/stross_struktur_antrop.htm. Resurss aprakstīts 25.11.2010.
- Романенко, Юрий. *Зооморфные анекдоты* <http://anthropology.ru/ru/texts/romanenko/anedkot.html>. Resurss aprakstīts 16.11.2010.
- Стоянова, Елена. *О некоторых свойствах сознания в контексте мифа* <http://www.fantclubcrimea.info/2-stojan-mif.html>. Resurss aprakstīts 17.11.2010.
- Троицкий, Сергей. *Трикстер: у истоков смеховой культуры*
www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/doksa/2008_13/101-108.pdf. Resurss aprakstīts 26.10.2010.
- Фрейд, Зигмунд (1998). *Остроумие и его отношение к бессознательному: Страх; Тотем и табу*. Минск: Попурри.
- Юнг, Карл Густав. *О психологии образа триктера* <http://www.jungland.ru/node/1594>. Resurss aprakstīts 19.11.2010.

1. attēls *Latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžu opozicionāli tipoloģiskais dalījums*

Picture 1: *The Oppositional Typological Distribution of Characters' of Latgalian Zoomorphic Anecdotes*

2. attēls *Trikstera pozīcija latgaliešu zoomorfo anekdošu personāžu opozicionāli tipoloģiskajā dalījumā*

Picture 2: *The Emplacement of Trickster in Characters' Oppositional Typological Distribution of Latgalian Zoomorphic Anecdotes*

Iveta Dukaļska

GADSKĀRTU RITUĀLU SINKRĒTISMS LATGALES PIEROBEŽĀ

Raksta mērķis ir analizēt divas ziemas saulgriežu cikla tradīcijas (īšona gradzēs un удму коледовать) un divas pavasara saulgriežu cikla tradīcijas (ходить по алею unīt laluoti). Šo tradīciju pārmantošana ir notikusi ģimenē un tās ir bijušas raksturīgas lauku kultūrvidē Latgales pierobežā līdz 20. gadsimta 60.-70. gadiem. Pētījuma gaitā ir pievērsta uzmanība tradīciju (īšona gradzēs, удму коледовать, ходить по алею un laluoti) izcelsmei, rituāliem un sociālajai nozīmei. Tiek atklāts kopīgais un atšķirīgais tradīciju rituālajās norisēs. Pētījuma avoti ir Latviešu folkloras krātuves materiāli un lauka pētījumu intervijas, ko veikusi raksta autore Ludzas un Krāslavas rajonos 2005.-2008. gadā (šobrīd Ludzas, Kārsavas, Ciblas, Zilupes un Krāslavas novadi). Informācijas analīzei tiek izmantota salīdzinošā metode, lauka pētījumos iegūto informāciju salīdzinot ar publicēto avotu un literatūras materiāliem. Analizējot minētās tradīcijas, tiek raksturotas sinkrētisma pazīmes, kas izpaužas divējādi: 1) kristīgās baznīcas un tautas (pagānisko) tradīciju sinkrētisms, 2) dažādu etnisko grupu tradīciju sinkrētisms.

SYNCRETISM OF THE SEASONAL RITUALS IN THE LATGALIAN BORDERLAND

German written sources are representing information on masquerade traditions in Latvia already in the 17th century - Latvian mask parades in 1636 are described by the Kurzeme and Zemgale Superintendent, P. Einhorn. (Jansons 2010: 49). Information about the Latvian masquerade traditions from the Christian Church sources in the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century have been negative, which is analyzed in 30-ties of the 20th century by ethnologist Jānis Alberts Jansons in his work "The Latvian mask parades", but through a field study at the beginning of 21st century conclusion can be drawn that these traditions have been explicitly significant within the rural cultural environment up to 60-70-ies of the 20th century. Research of traditions does not lose its importance also in today's multicultural society, as it helps to understand the human philosophy of life and relationship with nature of the rural cultural environment.

This article aims to describe the two Christmas masquerade traditions 'īšonu gradzēs' and 'удму коледовать' ('īt kaladnikūs' - to go mummery), where in Latvia, as elsewhere in the world, "mask parades are associated with celebrations and public holidays" (Rancāne 2008: 217). The paper is also dealing with two Easter traditions - 'ходить по алею'

(walk *alehujah*), and 'īt laluoiti' in several aspects related to the Christian church traditions, but inheritance of them has been performed in family, by transfer of the knowledge and skills from generation to generation. In course of the research attention focuses on origin, rites and social sense of the tradition: 'īšona gradzēs, удму коледовать, ходить по алелуя' and 'īt laluoiti'. Similarities and dissimilarities are revealed in ritual processes of the said traditions.

Research hypothesis: upon analysis of winter and spring cycle anniversary celebration rituals of the ethnic groups residing in Latgale, it is possible to discover features of syncretism of these traditions. Features of syncretism of the traditions become apparent in two ways. First, through interaction between the Christian church and folk traditions, which is characterized by: adjustment of the ritual traditions to calendar of the Christian Church holidays, not the natural cycle of solstice; music repertoire, where the narrators do not distinguish between folk songs and the chants, calling then God's songs, and functionality, where the performers of rituals, as narrators indicate, are the first carriers of Christ's message.

Second, syncretism emerges in traditions of various ethnic groups, affected both by ethnic groups living in the Latgale borderland, the cultural environment developed by them and usage of languages. as well as interaction between the lyrics and musical repertoire and personal experience, grounded on the tradition inherited in the family.

The study is based on materials of the Latvian Folklore Depository and field research interviews conducted by author of the article in Ludza 2005-2008 (currently Ludza, Kārsava, Cibla, Krāslava and Zilupe municipalities), which covers informatively dense time period: 30-70-ties of the 20th century. The comparative method is used for analysis, where information derived in the field studies is compared to materials from published sources and literature with regard to the rituals of Christmas masquerade tradition and Easter tradition. Theoretical basis of research comprises publications of Latvian (Jānis Alberts Jansons, Aīda Rancāne, Anda Beitāne, etc.) and Polish ethnomusicologist (Gustav Juzala) and other folklore specialists.

Expressions of syncretism in seasonal rituals in the Latgale borderland are not specifically studied, therefore the author's research is considered to be innovative, but it is not completed and represents only early stages of more serious study.

Pirmās rakstītās ziņas par latviešu masku gājieniem ir negatīvas, jo šī tradīcija tiek uzskatīta par izlaidīgu un pagānisku, kurai nav vietas kristīgā un racionāla cilvēka dzīvē (Jansons 2010: 27). Tā par maskošanās tradīciju raksta etnoloģis Jānis Alberts Jansons 20. gadsimta 30. gados, analizējot 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma liecības par tradīcijām Latgalē. Arī 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā ir atrodamas mutiskas liecības par šīm tradīcijām, kas pierāda, ka tām ir bijusi īpaša vieta latviešu tautas kultūrā. Tradīciju pētniecība nezaudē savu nozīmi arī mūsdienu multikulturālajā sabiedrībā, jo tā palīdz izprast lauku kultūrvides cilvēku dzīves filozofiju un saistību ar dabu.

Šī raksta mērķis ir analizēt divas Ziemassvētku maskošanās tradīcijas – *īšonu gradzēs* un *удму коледовать* [īt kaladnīkūs - tulk. I. D.]; kur Latvijā, tāpat kā citur pasaulē, *masku gājieni ir saistīti ar svētku un svinamām dienām* (Rancāne 2008: 217). Rakstā salīdzinošā aspektā tiek skatītas arī divas Lieldienu tradīcijas – *ходить по алелуя* [staigāt pa aleluja – tulk. I. D.] un *īt laluoiti*, kas vairākos aspektos ir saistītas ar kristīgās baznīcas tradīcijām, bet to pārmantošana ir notikusi ģimenē, zināšanas un prasmes nododot no paaudzes paaudzē.

Pētījuma gaitā ir skatīta tradīciju – *īšona gradzēs, идти коледовать, ходить по алелюя un it laluoti* – izcelsme, rituāli un sociālā nozīme. Tiek atklāts kopīgais un atšķirīgais tradīciju rituālajās norisēs.

Pētījuma hipotēze: analizējot Latgalē dzīvojošo etnisko grupu ziemas un pavasara cikla gadskārtu svētku rituālus, ir iespējams atklāt šo tradīciju sinkrētisma pazīmes, kas izpaužas divējādi: 1) kristīgās baznīcas un tautas (pagānisko) tradīciju sinkrētisms, 2) dažādu etnisko grupu tradīciju sinkrētisms.

Pētījuma pamatā ir Latviešu folkloras krātuves materiāli, kas iegūti 1940. gadā lauka pētījumos Kārsavā, un lauka pētījumu intervijas, ko veikusi raksta autore Ludzas un Krāslavas rajonos 2005.-2008. gadā (šobrīd Ludzas, Kārsavas, Ciblas, Zilupes un Krāslavas novadi). Teicēju atmiņas par minēto tradīciju sociālo nozīmi aptver informatīvi blīvu laika periodu: 20. gadsimta 30.-70. gadi. Iegūtās informācijas analīzei tiek izmantota salīdzinošā metode, kur lauka pētījumos iegūtie dati tiek salīdzināti ar publicēto avotu un literatūras materiāliem par Ziemassvētku maskošānās tradīcijas rituāliem un Lieldienu rituāliem. Pētījumā atsaucis uz nepublicētajiem avotiem ir dotas kā zemsvītras atsaucis lapas beigās, norādot teicējas uzvārdu, vārdu, dzimšanas gadu, intervijas vietu un laiku. Lauka pētījumu nepublicētie materiāli glabājas raksta autores personīgajā arhīvā.

Pētījuma teorētisko bāzi veido latviešu un poļu etnomuzikologu un folkloristu publikācijas. Nozīmīgu pētījumu par Lieldienu tradīcijām Polijā, Lietuvā un Baltkrievijā ir veicis etnomuzikologs Gustavs Juzala (*Gustaw Juzala*), kas savā publikācijā „Of Research into Easter Well-Wishing Carols in Poland and Lithuania” [„*No pētījuma par Lieldienu lūgšanu korāļiem Polijā un Lietuvā*” – tulk. I. D.] izmanto lauka pētījuma materiālus, Lietuvas, Polijas arhīvu materiālus un publicēto avotu (1933., 1937. g.) piemērus.

Latvijā plašāko pētījumu par maskām „Latviešu masku gājieni” 1933. gadā izstrādājis Jānis Alberts Jansons. 2010. gadā tas atkārtoti tiek izdots apgādā „Zinātne” (sast. Gatis Ozoliņš). Nozīmīgus pētījumus par ziemas un pavasara saulgriežu tradīcijām Latvijā ir izstrādājušas folkloriste Aīda Rancāne, etnomuzikoloģe Anda Beitāne, latviešu svētkus un svinamās dienas pētījuši ir Osvalds Līdeks, Edīte Olupe, Janīna Kursīte, Māra un Marģers Grīni u. c. folkloristi. Plašāku ieskatu par maskošānās rituālu sociālo nozīmi var skatīt raksta autores publikācijā „*Īšona gradzēs*” – sociālo aspektu izpausmes maskošānās rituālos Latgalē” (*VIA Latgalica*, 2008. Nr. 1, 174.–182. lpp.).

Lieldienu tradīciju izpēti Latgales pierobežā līdz šim nav veikta, arī iepriekš minētajos publicētajos avotos šādi tradīciju apraksti nav atrodami, tāpēc autores pētījums ir inovatīvs, bet tas nav pabeigts un ir tikai nopietnākas izpētes sākumstadijā.

Analizējot pieteiktās tradīcijas, nevar runāt par tiešu sinkrētismu (*Sinkrētisms (grieķu synkrētismos 'savienojums' (sākotnēji – divu naidīgu partiju apvienošanās pret trešo Krētas salā)), antropoloģijā – kultūru saskarsmes rezultātā radies atšķirīgu reliģisko tradīciju elementu savienojums; kristietības un dažādu vietējo ticējumu un paražu savijums (Baldunčiks 1999: 725)), bet gan tikai par tā pazīmēm, kas, galvenokārt, vērojamas tradīciju hronoloģijā, rituālos un to dalībnieku etniskajā sastāvā.*

Ziņas par tradīciju *udmu колодовать (īt kaladnīkūs, kaļaduos)* ir iegūtas lauka pētījumos Pasienes, Indras, Robežnieku pagastos. *Kaladnieku* rituālās darbības ir analogas *gradzēm* (Dukalska 2008: 177). Tā ir ziemas saulgriežu cikla tradīcija, kuras rituālus veica Ziemassvētku vakarā - 24. decembrī, kad kristīgās baznīcas tradīcijās ir klusākais vakars pirms Ziemassvētkiem.

Šo tradīciju rituālā un sociālā nozīme ir sgrabājusies līdz 20. gadsimta 60. gadiem, bet vēlāk tā vairs nav bijusi aktuāla lauku kultūrvidē vai tai bijušas tikai izklaides funkcijas. Teicējas (Helēna Kazinika, Valentīna Ulase u. c.) nemācēja izskaidrot, kāpēc pēc 60. gadiem šie rituāli vairs netika veikti, taču uzvēra, ka iešana čigānos ir saglabājusies arī „padomju gados”.

Latgales pierobežā 20. gadsimta 30. gados šo tradīciju ir aprakstījis etnologs un folklorists Jānis Alberts Jansons. Viņš raksta: *Veco ļaužu atmiņā, un arī tad tikai Latvijas pierobežas novados, kur bija jūtama liela poļu un krievu kultūras ietekme, vēl ir saglabājies apzīmējums „kaļedošana” (Jansons 2010: 59). J. A. Jansons min arī avotus, kuros par šo tradīciju ir atrodamas ziņas: „Grāfiene C. fon Plātere Krāslavā ir pierakstījusi piecas interesantas dziesmas, kas tika dziedātas Ziemassvētku masku gājienos. (..) savāktās tautasdziesmas pēc viņas nāves ir publicējis G. fon Manteifelis-Ščoge žurnāla „Magazīna” 14. sējumā 1869. gadā.*

Piemēram:

Diwiancz braucia por' azaru,

Koļadu, Koļadu!

Boltus ļadus ļauziejdam;

Koļadu, koļadu!

Piec Diwienia Swata Mora,

Koļadu, koļadu!

Lipa ļopas kļostiejdama,

Koļadu, koļadu! (Jansons 2010: 50).

J. A. Jansona savāktajos materiālos ir ziņas, ka šīs dziesmas (..) tiek dziedātas ap Ziemassvētkiem un „koļada” nozīmē Jaungada vai Ziemassvētku dāvanu. Te tā ir vērsšanās pie

klātesošajiem mājas saimniekiem ar lūgumu pēc Ziemassvētku dāvanām (Jansons 2010: 50). Pēc J. A. Jansona publicētajiem materiāliem nevar noteikt, vai šī tradīcija ir bijusi raksturīga tikai latgaliešiem vai arī pierobežā dzīvojošajiem krieviem, poļiem un baltkrieviem. Taču 2008. gadā iegūtie lauka pētījuma materiāli liecina, ka šī tradīcija vairāk raksturīga ir Latgales pierobežā dzīvojošajiem baltkrieviem un poļiem. Teicēja Viktorija Krivenoka, stāstot par šo tradīciju, uzsver, ka (...) *te uz Ziemassvētkiem iet kaladniekos. (...) nāca, te kā robeža, nāca arī no turienes. (...) dzied pie loga (...) bez maskām, vienkārši atnāca. (...) dziedāja Dieva dziesmas, kad staigāja tikai pie loga dziedāja.* Jautāta, ko dziedāja, teicēja saka, ka paši izdomāja. Uz jautājumu, kad varēja iet kaladniekos, teicēja atbildēja, ka pirms pašiem Ziemassvētkiem 24. decembrī, tikai vienu dienu pirms Ziemassvētkiem (Krivenoka 2008).¹

Etnomuzikoloģe Anda Beitāne savos pētījumos atzīmē, ka *kaladuošana ir plaši izplatīta ne tikai Šķilbēnu, Baltinavas vai Viļakas pagasta teritorijā, bet vairāk vai mazāk atšķirīgās versijās un variantos arī citur Latgalē* (Beitāne 2009: 125). Tieši šajā tradīcijā *udmu коледовать* Latgales pierobežā parādās sinkrētisma pazīmes, kur kopā ir sajaukušās: 1) kristīgās katoļu baznīcas tradīcijas ar tautas tradīcijām, par ko liecina darbības laiks – 24. decembris, kas ir Ziemassvētku laiks pēc kristīgās baznīcas tradīcijas (Ziemas saulgrieži – 21. decembris); 2) dažādu etnisko grupu (latgaliešu, baltkrievu, poļu, krievu) Ziemassvētku tradīcijas.

Jau 20. gadsimta 30. gados J. A. Jansons savos pētījumos izteica šaubas par šīs tradīcijas izcelsmi: (...) *daži uzskata, ka šeit masku gājienos šis tas ir pārņemts no krieviem, jo šajā Latvijas daļā dzīvo daudz krievu. (...) Mūsu materiālu sniedzējs N. Ķaune saka, ka krievi šādus masku gājienu nemaz nepazīst: Ziemassvētku vakarā viņi gan iet „slavēt Kristu”, bet viņi neejot istabā, bet dziedot pie logiem ārā* (Jansons 2010: 135).

Pēc lauka pētījumu interviju materiāliem, var secināt, ka Ciblas, Pušmucovas, Mērdzenes un Blontu pagastos, bet pēc Latviešu folkloras krātuves materiālos atrodamajām ziņām arī Kārsavā un tās apkārtnē, piemēram, Salnavas pagastā, Ziemassvētkos tika iets *gradzēs*:

¹ *No intervijas Krivenoku Viktoriju (dz. 1913. gadā), Zilupes novada Pasienes pagasts, 2008. gada jūlijs*

Хозяюшка, добрый вечер

Колида, Колида!

Кишку с печи, колбасу с клети

Колида, Колида!

Пирог с плиты

Бутьлык с божницы

Колида, Колида!

Ранче сами выдумовали, это только сейчас по научному. Выносили колбасу и кровяную колбасу.

– А когда можно было ходить коледовать?

– Перед самим Рождеством на каляду, 24 декабря, только один день перед Рождеством.

Ziemassvētku vakorā pi lūgim dzīduoja nabadzeigi dzīduotuoji – gradzi. Tī dzīdūt, lyudzuos svātku duovonas: dasu, kilbasu, dasu, kilbasu, gradzin, gradzin (LFK 5 677).

Īšona gradzēs notikusi klusajā Ziemassvētku vakarā 24. decembrī, bet citas maskoto ļaužu grupas varējušas darboties, sākot tikai ar 25. decembri. *Gradzis* uzskatīja par pirmajiem Ziemassvētku vēstnešiem jeb Kristus dzimšanas vēstnešiem:

– *Kod guoja gradzēs?*

Zam svātkim, zam Zīmassvātkim. (..) Gradzis guoja pa vokoram, čīguoni pa dīnu varē it (Kazinika 2007).

Gradzēs iet tikai vidējās un vecākās paaudzes sievietes, apmēram no 40 gadu vecuma: *Kod gradzim īdeva svātku iedīņus – dasas, sīru, olu, boltmaizi, tod tī guoja otkon toluok, gradzis beja tikai sīvītes (LFK 5677).* Teicējas, galvenokārt, atceras bērnībā un jaunībā piedzīvoto, arī pašu dalību šajā rituālā 20. gadsimta 50.-60. gados. *Gradzēs* iet tikai sava pagasta vai vienas sādžas robežās.

Gradzēs, kā jau iepriekš minēts, sāk iet 24. decembra vakarā, kad satumst. Skrandainu ļaužu grupa netīrām sejām un kulēm pār plecu ierodas pie mājas loga vai durvīm, trokšņo un dzied dziesmas, lai pievērstu māju saimnieku uzmanību. Raksta autore pieļauj, ka līdz 20. gadsimta 60. gadiem tiek dziedātas Dieva dziesmas, bet vēlāk, tradīcijai transformējoties, tiek dziedātas dažādas dziesmas, arī *kaladnīku dzīsmis*, kur galvenais teksts ir:

Dasu, dasu,

Kilbasu, kilbasu,

Kaladō, kaladō (Ulase 2006).

Teicējas uzsver, ka *(..) gradzuo kilbasys, dasys (..) pi lūga, juos ustobā nago. Pīt pi lūga i suok raspevats [dziedāt – I. D.], nu saimnīks tod i starajetsja [cenšas – I. D.]. (..) gaidiem muoti, ka atīs i vysa kuo pīness. I tai i beja – ašņa dasys i vyss kas. Nivīns napalaide gradzis ar tukšom rūkom.*

– *Tod izīt, ka gradzis gaidie?*

– *Gaidie, tys taidš kai privyčejs [paraža, tradīcija – I. D.] (Kazinika 2007)*

No lauka pētījumu materiāliem var secināt, ka 20. gadsimta sākumā *īšonai gradzēs* vairāk ir sociāls raksturs un šo rituālu veica nabagmāju iedzīvotāji pārtikas iegūšanai Ziemassvētku galdam. Vēlāk, šai tradīcijai transformējoties un sajaucoties ar čigānos iešanas tradīciju, tā kļūst vairāk kā izklaides veids, bet saglabā rituāla pamatelementus, dalībnieku izskatu un rituālu veikšanas datumu-24. decembri.

Dziedāšanu pavada lēna dejošana, kas vairāk atgādina “mīcīšanos uz vietas”. 20. gadsimta 70. gados gradzu grupai dažkārt pievienojās arī kāds sādžas muzikants, kurš

spēlēja ermoņikas vai vijoli. Gradzes netiek aicinātas un neiet istabā, cienasts (desas, pīrāgi utt.) tiek iedots pa logu vai durvīm. Kā stāsta teicējas, tad rituāla ilgums ir atkarīgs no māju saimniekiem – pēc cik ilga laika tiek iznests Ziemassvētku cienasts (Dukalska 2008: 179).

Kā norāda teicēja Valentīna Ulase no Ciblas pagasta, tad gradzes podīt pi lūga i dzīd. Beja i latviskuos, i krīviskuos dzīdō, i vieļ ar garmani. Cyti dzīd Dīva dzīsmis, cyti častuškys. Saimiņiki tod nas, ka ir dūt galeiti tī voi dasu kai iz svātuku:

Dasu rastresom,

Kylbasu ponesom.

Dzīd lai vairuok dūt nu galis (Ulase 2006).

Arī šajā piemērā parādās sinkrētisma pazīmes, kur kristīgās baznīcas tradīcija mijiedarbojas ar tautas un pārklājas dažādu etnisko grupu tradīcijas.

Ziemassvētku tradīcijām (*īt gradzēs un udmi коледовать*) ir bijušas analogas funkcijas un rituāli, bet tajos piedalījušās dažādas etniskās grupas, līdz ar to atšķirīgi ir dziesmu teksti un rituālos lietotā valoda. Lai gan visos minētajos Latgales pierobežas pagastos dominē katoļticība, tieši valodas lietojums nosaka minēto tradīciju sinkrētisma pazīmes un to ietekmēšanos no citām (poļu, baltkrievu, krievu) etniskajām grupām, jo *kaladnieku* dziesmas var tikt izpildītas gan poļu, gan baltkrievu, gan latgaliešu valodā.

Līdzīgas sinkrētisma pazīmes ir vērojamas arī pavasara saulgriežu cikla tradīcijās – *ходить по алелюя* un *īt laluoti*. Veicot lauka pētījumus Latgales pierobežā – Pasienes, Indras, Robežnieku pagastos, ir konstatēts, ka specifiska ir bijusi tradīcija *ходить по алелюя*. Minētās tradīcijas rituālā un sociālā nozīme ir saglabājusies līdz pat 20. gadsimta 60. gadiem. Pēc 60. gadiem tradīcija vairs nav aktuāla, jo nav vairs aktīvu rituāla veicēju. Šobrīd par šo tradīciju ir saglabājušās tikai ziņas teicēju atmiņu stāstījumos, kas vēsta par teicēju piedzīvoto bērnības un jaunības gados.

Tradīcijas *ходить по алелюя* rituālajās darbībās var izšķirt trīs posmus: pulcēšanās un iešana no mājas uz māju, dziedāšana, kuru pavada neliela dejošana, kas atgādina vairāk „mīcīšanos uz vietas”, un cienasta saņemšana. Minētais rituāls tiek veikts Lielās piektdienas vakarā, kad katoļu baznīcas tradīcijās ir visklusākais laiks pirms kristīgo Lieldienu svētkiem. Tautas tradīcijās rituāla veicēji tiek uzskatīti par Lieldienu vēstnešiem, kas atnes Kristus augšāmcelšanās vēsti.

Tradīcijas nosaukums radies no dziedāto dziesmu piedziedājuma *aleluja* (Juzala 2009 125). Latgales pierobežā teicējas neatceras vairs dziesmu tekstus, kas tika izpildīti, bet atceras piedziedājumu, ar ko arī skaidro šīs tradīcijas nosaukumu.

Ходить по аллею dziedāšana tiek pavadīta ar dažādiem mūzikas instrumentiem: līdz 20. gadsimta 40. gadiem pie dziedājuma ir spēlēta vijole, pēc 40. gadiem – ir spēlētas ermoņikas. Izskaidrojums mūzikas instrumentu maiņai ir meklējams lauku muzicēšanas tradīcijas izmaiņās pēc 20. gadsimta 40. gadiem, kad laukos muzikantu grupās sāk pietrūkt vijolnieku.

Rituālā piedalījušas pārsvarā sievietes, vīrietis ir bijis muzikants. Sapulcējušās sākumā vienā mājā 3-4 sievietes un gājušas no mājas uz māju līdz pievienojušas citas dalībnieces un muzikants. Parasti ir piedalījušies 7-8 dalībnieki. Dalībniekiem līdzi ir bijušas kules un grozi, iegūtā cienasta salikšanai. Dalībniekus aicinājuši istabā un dziedāts ticis tikai istabā. Rituāla dalībnieki tika cienāti ar Lieldienām raksturīgiem ēdieniem, līdzi cienastam devuši olas (Mosejonoka 2008).

Pasienes pagastā tiek pieminēta vēl viena pavasara saulgriežu cikla tradīcija: *īt laluoiti*, kas domājams ir analoga tradīcijai *ходить по аллею*. Ziņas par šo tradīciju ir atrodamas arī Latviešu folkloras krātuves materiālos, ko, veicot pētījumus par maskošānās tradīcijām, piemin Aīda Rancāne (...) *laulobņiki jeb laulovņiki gājuši Lieldienās (masku grupa Asūnes pagastā, laulobņiki pārģērbušies staigājot apkārt Lieldienas svētkos (LFK 1640, 5498, Rancāne 2008: 217)*.

Minētās tradīcijas Latgalē praktiski nav pētītas, tāpēc no iegūtajiem materiāliem ir grūti izdarīt aptverošus secinājumus par kristīgo un tautas tradīciju sinkrētismu, jo liecības ir iegūtas nevis no rituālu tiešajiem dalībniekiem, bet tikai pasīvajiem vērotājiem. Salīdzinot Folkloras krātuves materiālu par *laulobņikim* un lauka pētījuma materiālu par tradīciju *īt laluoiti*, var secināt, ka tās ir analogas tradīcijas, tikai Folkloras krātuves materiāls atspoguļo senāku tradīcijas slāni, bet teicējas atmiņas fiksē 20. gadsimta vidus tradīciju jeb senākā slāņa tradīcijas paliekas.

Poļu etnomuzikologs Gustavs Juzala analogas tradīcijas ir fiksējis Baltkrievijā, Pielahijas (*Podlachia*) reģionā Polijā un Viļņas reģionā, kur Lieldienu korāļus dzied, staigājot no mājas uz māju no kristīgo Lieldienu svētdienas vakara līdz nākamajai dienai. Viļņas reģionā šīs dziesmas poļi dēvē par *lalymki* vai *alalymki*, lietuvieši – par *lalinkos*, bet Baltkrievijā šīs žanra dziesmas sauc par *valachobniye pyesni*, savukārt Pielahijas reģionā tās dēvē par *piesni wloczbnie*. Pašu staigāšanas rituālu no mājas uz māju sauca par *chodzenie z lalymko, chozdenie po woloczebnemu*, bet Lietuvā šo rituālu apzīmē ar vārdu *laluoti*.

G. Juzala norāda, ka Lieldienu korāļu dziesmas ir viens no nedaudzajiem žanriem, ko izpilda neprecētu vīriešu grupas. Šo grupu nosaukumi dažādās vietās ir atšķirīgi: *lalykowniki, olowniki, alaūniki, woczebniki, walaūniki i lalownicy* baltkrievu un poļu valodā, un Lietuvā *lalauninkai* (Juzala 2009: 135).

Salīdzinot Latgales pierobežā fiksēto tradīciju rituālus, var tikai nojaust par šo rituālu pirmavotiem, kas meklējami poļu, baltkrievu vai lietuviešu tradicionālajā kultūrā.

Analizējot pētījumā minētās ziemas un pavasara saulgriežu cikla tradīcijas, var izšķirt piecas kopīgas pazīmes rituālajās darbībās: pulcēšanās grupā pa 7-8 cilvēkiem, staigāšana „no mājas uz māju”, dziedāšana, kur dziesmām raksturīgi refrēni (piedziedājumi), lēna dejošana jeb „mīcīšanās uz vietas” un cienasta saņemšana. Līdzība saskatāma arī rituālu izpildītājos: tradicionāli tās ir bijušas gados vecākas sievietes un muzikants vīrietis. Līdz 20. gadsimta 50.-60. gadiem rituālos piedalījušies pārsvarā trūcīgie lauku kultūrvides iedzīvotāji. Pēc 60. gadiem šīm tradīcijām piemīt vairāk izklaides funkcijas. Mūzikas (dziesmu teksti un melodijas) repertuārs tiek pārmantots ģimenē mutvārdu ceļā.

Sinkrētisma pazīmes parādās, pirmkārt, kristīgās baznīcas un tautas tradīciju mijiedarbībā. Tās raksturo:

- 1) tradīciju rituālu izpildes laiks, kas pakārtots kristīgās baznīcas svētku kalendāram, nevis dabas saulgriežu ciklam;
- 2) mūzikas repertuārs, kad teicēji nešķir tautsdziesmas no kristīgās baznīcas dziesmām, saucot tās par Dieva dziesmām;
- 3) funkcionalitāte, kur rituālu veicēji ir Kristus dzimšanas (Ziemassvētkos) un augšāmcelšanās (Lieldienās) vēsts pirmie nesāji.

Izteiktas ir arī dažādu etnisko grupu tradīciju sinkrētisma pazīmes, ko nosaka:

- 1) Latgales pierobežā dzīvojošās etniskās grupas un to izveidotā kultūrvide;
- 2) valodas lietojums, līdz ar to dziesmu tekstu un mūzikas repertuāra mijiedarbība;
- 3) personīgā pieredze un ģimenē mantotā tradīcija.

AVOTI

Teicējas :

Krivenoka Viktorija (dz. 1913). Intervija Zilupes novada Pasienes pagasts, 2008. gada jūlijs.

Kazinika Helēna (dz. 1928). Intervija Ludzas rajona Pušmucova, 2007. gada septembris.

Mosejonoka Ludmila (dz. 1940). Zilupes novads Pasiene, 2008. gada jūlijs.

Ulase Valentīna (dz. 1927). Intervija Ludzas rajona Cibla, 2006. gada decembris.

Latviešu folkloras krātuves materiāli 1940, 5677.

LITERATŪRA

Baldunčiks, Juris (red., 1999). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.

Beitāne, Anda (2009). *Vēlīnās izcelsmes vokālā daudz balsība latviešu tradicionālajā mūzikā*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Dukaļska, Iveta (2008). „Īšona gradzēs” – sociālo aspektu izpausmes maskošanās rituālos Latgalē. *VIA Latgalica. Humanitāro zinātņu žurnāls*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 174–182.

Rancāne, Aīda (2008). Latviešu tradicionālās maskas – laika atjaunotājas pārejas ritos. *Letonica*. Rīga: LFMI. 215–231.

Jansons, Jānis Alberts (2010). *Latviešu masku gājieni*. Rīga: Zinātne.

Juzala, Gustaw (2009). Of Research into Easter Well-wishing Carols in Poland and Lithuania. *Traditional Musical Cultures in Central-Eastren Europe. Ecclesiastical and Folk Transmission*. Warsaw: University of Warsaw, Polish Academy of Sciences. <http://books.google.lv/books>. Resurss aprakstīts 22.01.2011.

Olga Senkāne

EBREJU, KRIEVU, LATVIEŠU UN LATGALIEŠU PIEMIŅAS PLĀKŠŅU UZRAKSTU NARATĪVI: ATMIŅAS KULTŪRAS DISKURSS

Pētījuma mērķis ir analizēt Rēzeknes pilsētā uzstādīto piemiņas plākšņu naratīvu struktūru un valodu lietojumu tajos atmiņas kultūras diskursā. Pētījumā ar diskursa metodi tiek atklāti un izvērtēti argumenti šādas hipotēzes apstiprinājumam: Rēzeknes pilsētas piemiņas plākšņu naratīvi demonstrē noteikta laikmeta ideoloģiju, vērtības, valodu lietojuma tendences

etnodemogrāfiski daudzveidīgā vidē. Pētījumā mēģināts atklāt lingvistiskās ainavas izmaiņas, dinamiku tās vēsturisko pārmaiņu kontekstā, ko spilgti parāda dažāda veida un dažādos laikos uzstādīto piemiņas plākšņu uzrakstu valoda, saturs un struktūra.

NARRATIVES OF INSCRIPTIONS ON MEMORIAL PLATES OF JEWS, RUSSIANS, LATVIANS AND LATGALIANS: MEMORY CULTURE DISCOURSE

Linguistic execution and narrative structure of the memorial plaques demonstrates not only ideology, axiology etc. of certain ages, culture of memory as such, but also trends in linguistic applications, with respect/without respect to the state language policy representing the respective historical stage (period of the first Latvian independent state, Soviet times, years of the third awakening and independence). The language/languages used in narratives of memorial plaques in the Rēzekne City, structure and content of the narratives depends on 1) location of the memorial plaque (cemetery, city sights, downtown or outskirts, etc.) 2) time period for installation of the memorial plaque (periods of independence/Soviet times), 3) national/religious affiliation of the dead/killed, 4) the pathos to be achieved (patriotic, heroic, philosophical, ritual, etc.).

Monolingual memorial plaques in Latvian or bilingual memorial plaques (in Latvian and Russian) constitute the largest quantity in Rēzekne. During the independence periods these are mostly devoted to: 1) politicians, public and culture figures, clergy (8), 2) Latvian/Latgalian freedom fighters, warriors (3), 3) victims of the Holocaust and the communist terror (3). During the Soviet period a special focus is on the World War II fighters against fascism and the victims of fascism, as well as some prominent cultural figures of socialist era – directors, specialists in literature, artists (11).

Memorial plaques installed before June 1940 are monolingual; plaques installed from WWII to 1989 are bilingual; plaques installed or renovated during the period when Latvia regained national independence are monolingual (in Latvian or Latgalian) or multilingual (in Russian, Latvian, English and German).

Inscriptions of the Soviet-era memorial plaques (predominantly in Russian and Latvian) are dominated by heroic pathos, which is based in the respective ideology; in inscriptions of the independence time a tone of patriotism and religious rituals is topical, as well as there is also

considerable use of the language diversity (utilization of Latgalian and English). Jewish memorial plaques installed during recent years of independence to the Holocaust victims, usually are in 3-4 languages (in Latvian, Yiddish, Russian and English). Text of memorial plaques in multiple languages may be slightly different (choice of lexemes) while maintaining the overall low-key pathos.

The Jewish Holocaust memorial plaques are one of the few multilingual signs in Rēzekne. Order of inscriptions in 3 or 4 languages enables to reason about the hierarchy of languages during the Soviet era and the years of independence, at the beginning of 21st century. In trilingual signs of the Soviet-era plaques Latvian language is featured as the last one – after Yiddish and Russian, while the plaque installed in 2006 already represents different layout hierarchy indicating the prevailing role of Latvian as the official language where the victims' mother tongue moves to the second position, but Russian in memorial plaques is still more important than English. Layout and stylistics of the narrative in this memorial plaque inscription is seemingly neutrally informative (where, when, who, did what), but contains moderate dramatic qualities, modest reminder of active participation of the locals in extermination of Jews. The inscription can represent the direction of narration in the memory culture of the Holocaust victims: inscriptions have a reminiscent, recapturing function (so the recipient needs preliminary knowledge), therefore they lack emotionality and the dramatic qualities, evaluative style resources, unlike the Jewish tombstone inscriptions.

Latgalian memorial plaques in Rēzekne are still rare, total number of them are five and they are falling mainly within the religious (Catholic identity) discourse, largely devoted to prominent Latgalian clergy, the clergy patrons, the victims of communist terror. These memorial plaques in terms of narrative expansion of the inscriptions are not focused on reminder or reconstruction as it is, for example, in the inscriptions on plaques of the Holocaust victims, and are performing another important function of narrative – creating memory (knowledge) for those who lack it, providing a ready-made, educational, observational, emotional assessment – this is a very important feature of the Latgalian memorial plaques. Inscription narratives show respect to an addressee without knowledge, therefore subtexts are not intended there.

National and territorial identity of Latgale in the historical and contemporary perspective is featured by the syncretism of cultures. Use of languages on the inscriptions of Rēzekne memorial plaques is indicative of the existence of multilingual environment the least respect for which is shown during the first Latvian independence (1818–1940) and also during the restoration of independence period, as most of the Soviet-era plaques renovated in 90ies of the 20th century and early 21st century now are monolingual (in Latvian), but at the time of installation (50–70ies of the 20th century) they have been mostly bilingual (in Latvian, in Russian) or made only in Russian. Today, after regaining independence, the Latvian prevails in the multilingual urban landscape, the Russian still is quite enduring (especially in the outskirts of town), Latgalian is gradually moving away from formal constraints, and revived, but the Jewish is irretrievably withering away. Unfortunately, culture of memories in format of Hebrew memorial plaques and tombstone inscriptions will soon be the only lingual evidence of the existence of this historically so important element of the regional identity.

Pētījums izstrādāts, pamatojoties uz Rēzeknes Augstskolas projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071 (<http://tilra.ru.lv>) aktivitātē “Lingvistiskā ainava” 2010. gadā iegūtajiem datiem – valodas zīmēm – Rēzeknes pilsētā.

Pētījuma mērķis ir analizēt Rēzeknē uzstādīto piemiņas plāksņu naratīva struktūru un valodu lietojumu tajos atmiņas kultūras diskursā. Pētījumā ar diskursa metodi tiek atklāti un izvērtēti argumenti šādas hipotēzes apstiprinājumam: Latgales pilsētas Rēzeknes piemiņas plāksņu naratīvi demonstrē noteikta laikmeta ideoloģiju, vērtības, valodu lietojuma tendences multilingvālajā vidē.

Rēzekne vienmēr ir bijusi etnodemogrāfiski daudzveidīga pilsēta. Iedzīvotāju nacionālais sastāvs 2010. gada vidū ir bijis šāds: 47,2% krievi, 44,2% latvieši, 2,5% poļi, 1,6% baltkrievi, 1,3% ukraiņi, 1,9% lietuvieši, 1,3 citas tautības (<http://www.rezekne.lv/index.php?id=134>). Piemiņas plāksnes iekļaujas pilsētas lingvistiskajā ainavā, tās funkcionē publiskajā telpā un no citām publiskajā telpā sastopamajām, piemēram, privātā sektora lingvistiskajām zīmēm, atšķiras ar savu pastāvīgumu.

Piemiņas plāksne var tikt uz laiku noņemta no ēkas remontdarbu dēļ, piemēram, 1995. gadā atjaunotā piemiņas plāksne gleznotājam Arvīdam Eglem (1905–1977) Latgales ielā 82 ir noņemta fasādes remonta dēļ; piemiņas plāksne var tikt atjaunota, un atbilstoši valsts valodas politikai plāksnes uzrakstā var mainīties valodas/valodu lietojums, piemēram, literatūrzinātniekam Jurijam Tiņanovam (1894–1943) veltītā bilingvālā padomju laika zīme Atbrīvošanas alejā 94 neatkarības gados plāksnes atjaunošanas procesā tiek pārveidota par monolingvālu zīmi valsts valodā; piemiņas plāksnē var mainīties dažas naratīva nianse – saskaņā ar laikmeta ideoloģiju, bet pati plāksne var pastāvēt gadsimtiem ilgi (sk. tālāk rakstā 2., 3. attēlu). Rēzeknes pilsētā 2005. gadā atradās 38 piemiņas plāksnes (http://www.rezekne.lv/uploads/media/2005_Nr.7_Par_Rezeknes_pilsetas_kulturvestures_objektu_saglabasanu_atklasanu_un_likvidesanu.doc), līdz 2010. gadam to skaits ir pieaudzis vismaz līdz 41 (sk. 1. tabulā *Piemiņas plāksnes Rēzeknē (2010)* 24., 25., 26. vienību raksta beigās).

Konkrētajā pētījumā analīzei izvēlētas piemiņas plāksnes, pieminekļi, kapakmeņi, kuru uzraksti satur naratīvu un kuru uzrakstos ir vērojams multilingvālu vidi raksturojošs valodu lietojums. Plāksnes sakārtotas pēc hronoloģiskā (uzstādīšanas gada) principa, lai būtu pārskatāms valodu lietojums uzrakstos noteiktos laika posmos – Latvijas neatkarības periodi un padomju laiks (sk. 1. tabulu *Piemiņas plāksnes Rēzeknē (2010)*).

Pētījuma teorētisko bāzi veido diskursa analīzes un naratoloģijas teorētiku Viljama Labova (*William Labov*), Žana Fransuā Liotāra (*Jean-François Lyotard*), Volfa Šmida (*Wolf Schmid*), Žannas Puzanovas, Irinas Trocukas u. c. darbi. Naratīva analīze ir sociolingvistisku pētījumu „blakusprodukts”, vērsta uz tāda valodas līdzekļu kopuma izpēti, kas „jēlu” pagātnes materiālu pārvērs hronoloģiski sakārtotā, emocionāli un sociāli noformētā notikumā (Пузанова, Троцук 2003: 57). Naratīvs ir pagātnes pieredzes reprezentācijas paņēmiens, vēsturisko

zināšanu forma, kas izslēdz izskaidrojuma un izpratnes dihotomiju, veidojot un sakārtojot teikumus noteiktā cēloņsakarības atklājošā secībā. Pagātnes pieredzes materiāla izkārtojums dod iespēju rekonstruēt adresātu grupas zināšanas noteiktā naratīva tapšanas periodā, tāpēc naratīva analīze ļoti piemērota piemiņas plākšņu uzrakstu pētniecībai atmiņas kultūras diskursā. Piemiņas plākšņu uzraksti pēc savām funkcijām var būt divu veidu: 1) atsauc atmiņā to, ko sabiedrība pāržina un nedrīkst aizmirst (priekšzināšanu respekts – kompakts, lakonisks, stilistiski neitrāls naratīva izvērsums); 2) rada atmiņu (zināšanas) – skaidrojošs, izglītojošs, vērtējošs naratīva pasniegums. Naratīva veids var būt atkarīgs no uzraksta tapšanas laika (ideoloģiju u. c. faktoru ietekmē) un orientēšanās uz noteiktu adresātu grupu (ar zināšanām, bez zināšanām).

Naratīva analīzei ir vairākas pieejas, šajā pētījuma lielākoties tiek izmantota strukturālā naratīva analīze, noskaidrojot naratīva komponentu invariantus (atkārtojošos posmus – ievada, fināla formulas; noteiktu valodas, retorisko u. c. līdzekļu atlase un izmaiņas attiecīgā laikposmā). Kopumā naratīva analīze paredz divu nozīmīgu aspektu – valodas un laika izpēti to savstarpējās mijattiecībās. Piemiņas plākšņu uzraksti vienā vai vairākās svešvalodās, monolingvālu, bilingvālu vai multilingvālu uzrakstu īpatsvars, valodu izvēle un hierarhija lielā mērā izriet no paredzamā lasītāja jeb adresāta respekta atbilstoši laikmeta ideoloģiskajām u. c. veida tendencēm.

Naratīvam jāsaturs notikuma vietas, laika un personāža deskripcija, tam jābūt: 1) informatīvi nozīmīgam (lai attaisnotu sava rašanos); 2) ticamam (jārada pārliecība, ka noticis tieši tā, kā aprakstīts; subjektīvās versijas izslēgšana); 3) kauzālam (cēloņu un seku atlase notikumu plūsmā); 4) emocijas vai novērojumus atklājošam (Labov 1997). Tādējādi naratīva analīze pēta ne tikai pieredzes saturu, bet arī tās pastāvēšanas formas, tās lingvistiskos un kultūras resursus, kas tiek izmantoti, lai sakārtotu šo pieredzes (vēstures) materiālu un pārlicinātu adresātu par tā objektivitāti, patiesumu (Пызанова, Трощук 2003: 61), lai konstruētu tā jēgu. Piemiņas plākšņu uzrakstu naratīvi funkcionē galvenokārt atmiņas vai atmiņas kultūras diskursā (sabiedrība noteiktos laika posmos veic vēsturiskā materiāla atlasī – kas būtu jāatceras nākamajām paaudzēm atbilstoši valdošajai ideoloģijai, kultūras politikai u. c.), bet to pastāvēšana gandrīz pilnībā izslēgta autora diskursā (autora bezpersoniskums, atskaitot varbūt tiešos daiļliteratūras u. c. tekstu citējumus). Konkrētajā pētījumā analizējamo piemiņas plākšņu sarakstā ir iekļautas galvenokārt naratīvu saturošas vienības, kas sniedz priekšstatu par multikulturālas pierobežas reģiona pilsētas iedzīvotāju atmiņas kultūras īpatnībām noteiktos laika periodos (sk. 1. tabulu *Piemiņas plāksnes Rēzeknē (2010)*).

Mūsdienu Rēzeknes daudznacionālo vidi spilgti raksturo tieši ebreju multilingvālās zīmes, kas veltītas holokausta upuriem. Iepriekšējos gadsimtos Rēzeknē ir bijis ievērojams

ebreju tautības cilvēku īpatsvars. *1815. gadā Rēzeknē dzīvoja 1072 ebreji (90% no pilsētas iedzīvotājiem), 1897. g. – 6478. 19. gs. daudzi ebreji izceļoja uz ASV un Dienvidāfriku, ar 1915. g. bija spiesti pārcelties uz Krievijas guberņām (kā politiski neuzticami ebreji tika deportēti no piefrontes joslas – O. S.). 1920.–1930. gados no Rēzeknes ebreji izceļoja uz Palestīnu vai arī pārcēlās uz Rīgu. 1935. g. ebreju skaits pilsētā bija 3342 cilvēki – 25,4%. Līdz Otrajam pasaules karam Rēzeknes ebreju kopiena bija viena no nozīmīgākajām ebreju kopienām Latvijā.* (Melers 2006: 80). Tā atsākusi darbību 20. gadsimta 90. gadu sākumā, pirmsākumos tā vienoja ap 200 biedru, darbojās Svētdienas skola un bērnu ansamblis. Pašlaik kopienā ir ap 50 biedru, kuru vidū ir arī latvieši, krievi un poļi (Baltace 2006). Rēzeknē piedzimis un dzīvojis ebreju izcelsmes dzejnieks Nahmans Dimenšteins, rakstnieks un literatūrzinātnieks Jurijs Tiņanovs, kinorežisors Frīdrihs Ermlers. Šobrīd pilsētā atrodas trīs holokausta upuru piemiņas plāksnes (sk. 1. tabulu *Piemiņas plāksnes Rēzeknē (2010)*).

Nacistiskā režīma masu upuru piemiņas akmens pirmo reizi uzstādīts 1980. gadā krievu valodā un jidišā, atjaunots 1990. gadā un atrodas Ebreju kapos, A. Upīša ielā 91. Tas ir veidots 3 valodās ar līdzīgu tekstu jidišā, krievu un latviešu valodā. Plāksne rāda valodu hierarhiju atmodas sākumos: pirmā ir fašisma upuru, kam veltīta plāksne, dzimtā valoda (Latvijas ebreju savstarpējās komunikācijas valoda bija jidišs (Barkahans 2008: 7)), bet latviešu valoda ir tikai trešajā pozīcijā pēc krievu valodas. Šādai krievu un latviešu valodu secībai var būt vairāki iemesli, piemēram, padomju ideoloģijas joprojām spēcīgā ietekme, zināma inerce vai arī uzstādītāju vēlme paust cieņu Rēzeknes atbrīvotājiem (Sarkanās Armijas karavīriem) no vācu okupācijas. Plāksnes uzraksta naratīvu raksturo uzstādītāju apņemšanās mūžīgi atcerēties no fašisma terora bojā gājušos. Īpaša uzmanība veltīta upuru uzskaitījumam, akcentējot radniecības saites, kas ir ļoti būtiska ebreju kapakmeņu uzrakstu naratīva pazīme: nākamās paaudzes sēros par bojā gājušajiem vecākiem, bērniem, brāļiem un māsām.

Otra plāksne atrodas Krasta un Dzirnavu ielu krustojumā un veidota ar identisku tekstu 4 valodās – latviešu valodā, jidišā, krievu un angļu valodā. Piemiņas plāksne uzstādīta 2006. gadā vietā, kur pirms kara atradās liela korāļu mūra sinagoga, tā bija galvenā starp 12 pilsētas sinagogām, pie tās 1941. gada 15. jūlijā tika nošauti un aprakti 120 dievlūdņēji, sinagoga tika nolīdzināta ar zemi (Meirāne 2006). Abas minētās piemiņas plāksnes ir vienas no nedaudzajām multilingvālajām zīmēm Rēzeknē. 2006. gadā uzstādītajā plāksnē vērojama jau citāda, uz latviešu valodas kā valsts valodas prioritāro lomu norādoša izkārtojuma hierarhija, kur upuru dzimtā valoda pārvietojas otrajā pozīcijā, bet krievu valoda piemiņas plāksnēs joprojām ir nozīmīgāka par angļu valodu. Naratīva izkārtojums un stilistika šajā piemiņas plāksnes uzrakstā ir šķietami neitrāla (kur; kad; kas; ko izdarīja), taču satur apvaldītu dramatismu, neuzkrītošu

atgādinājumu par vietējo iedzīvotāju aktīvu dalību holokaustā: *Šajā vietā 1941. gada 15. jūlijā vietējie nacisti nošāva 120 Rēzeknes ebrejus*. Šajā uzrakstā var saskatīt narācijas ievirzi holokausta upuru atmiņas kultūrā: uzrakstiem ir atgādināšana, atmiņā atsaucīga funkcija (tātad adresātam nepieciešamas priekšzināšanas), tāpēc tiem pietrūkst emocionalitātes un dramatisma, vērtējošo stila līdzekļu atšķirībā no ebreju kapakmeņu uzrakstiem.

Trešā piemiņas plāksne atrodas Vīpingas ielā 2a, tā veltīta 1943. gadā vācu okupantu Vīpingas mežā noslepkavotajiem Kaunatas, Stoļerovas, Riebiņu pagrīdniekiem un 34 notvertajiem un nošautajiem ebrejiem. Uzstādīta 1974. gadā krievu valodā, 1989. gadā atjaunota ar tekstu latviešu valodā „Mūžīgā slava fašisma upuriem”. 2000. gadā uzlikta jauna plāksne, v. slava nomainot pret v. piemiņa. Šī uzraksta naratīva saturs un maiņa spilgti parāda uzstādītāju apziņā dziļi iegūlušo, Lielajam Tēvijai karam (1941–1945) veltītajiem padomju laika pieminekļiem raksturīgo heroisko patosu, kas 1989. gada uzrakstā attiecināts nevis uz cīnītājiem, bet kara upuriem.

Naratīva struktūras un valodu lietojuma ziņā īpaša uzmanība pievēršama ebreju kapakmeņiem, kas saglabājušies Rēzeknes Ebreju kapos kopš 18. gadsimta. Ebreju kapsēta Rēzeknē izveidota 1786. gadā, tajā tika apbedīti arī ebreji no pilsētas apkaimes – Maltas u. c. (Melers 2006: 80). Apbedījumi šeit tiek veikti arī mūsdienās. Ebreju kapos atrodami kapakmeņi, uz kuriem uzraksti ir veidoti nevis jidišā, bet ivritā, retāk līdzās ivritam ir uzraksti krievu vai vācu valodā. Ivrita dominējošā loma 19.–20. gadsimta kapakmeņu uzrakstos saistīta ar ebreju reliģisko apbedīšanas rituālu norisi šajā valodā, gandrīz visas lūgšanas jūdaismā ir ivritā. Ar 1933. gadu uz kapakmeņiem parādās uzraksti ivritā un paralēli latviešu valodā, šī bilingvālā tendence nostiprinās Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma periodā, letonizācijas laikā. Padomju varas periodos (ar 1940. gadu līdz vācu okupācijai un ar 1944. gadu), rusifikācijas iespaidā ebreju kapakmeņi veidoti pārsvarā divās valodās – ivritā un krievu valodā, bet ar 20. un 21. gadsimtu miju – tikai un vienīgi krievu valodā, kas liecina par strauju jidiša un ivrita valodu pratēju skaita samazināšanos. Pēc Rēzeknes ebreju reliģiskās draudzes vadītājas Rašeles Kukļas liecības (videofīlma „Izdzīvošanas sindroms”, 2009) Rēzeknē šobrīd ir divi ebreji, kas prot lasīt jidišā, tādējādi kādreiz viena no lielākajām minoritātēm šobrīd atrodas krieviski runājošo statusā – ar nacionālo identitāti bez valodas.

Ebreju kapakmeņu uzrakstu naratīvā saskatāma viena formula, kuras atsevišķie elementi var tikt mainīti vietām, taču to klātbūtne ir diezgan pastāvīga: kas (nereti precizēta arī radniecība ar kapakmens uzstādītājiem), kā (kādā veidā) ir nomiris; kādā vecumā. Uz 20. gadsimta 20. gadu kapakmeņiem aprakstīti apglabāto nāves dramatiskie apstākļi, piemēram, ebreju *pogroma* sekas Rēzeknē 1922. gada 7. marta naktī. Līdz šim ir zināms par 1920. gada 6. jūnija *pogromu*

Rēzeknes pilsētā (Stranga 2008: 419). Traģiskais/dramatiskais patoss krasi izteikts naratīvos, kas satur aizgājēja vai veselas ģimenes, vecāku un bērnu – *pogroma* (grautiņa) upuru nāves apstākļu aprakstu (sk. 1. attēlu). Par *pogromu* tiek dēvēti jebkuri uzbrukumi ebrejiem ar mērķi nogalināt, aplaupīt, iznīcināt mantu, nodedzināt īpašumu (Stranga 2010: 2).

1. attēls *Edelšteinu ģimenes kapakmens Rēzeknes Ebreju kapos*

Picture 1: *Gravestone of Edelstein Family in Rēzekne Jewish Cemetery*

20. gadsimta 20. gadu sākumā Eiropu pārņēma lielākoties ekonomiskā antisemitisma izraisīts grautiņu vilnis, īpaši Polijā, Ungārijā, Rumānijā, galvenokārt Austrumu un Centrāleiropas valstīs, un turpinājās arī 30. gadu otrajā pusē (Etingers 2007: 438). Ebreju kapakmeņu uzrakstu tulkošana un izpēte ļautu atklāt virkni līdz šim mazāk zināmu vai nezināmu reģiona vēsturisko notikumu konkrētās aprises.

Monolingvālu piemiņas plāksņu latviešu valodā vai bilingvālu piemiņas plāksņu (latviešu un krievu valodā) Rēzeknē kvantitatīvi ir visvairāk (sk. 1. tabulu). Neatkarības periodos tās lielākoties velktas: 1) politiķiem, sabiedriskajiem un kultūras darbiniekiem, garīdzniekiem (8); 2) Latvijas/Latgales brīvības cīnītājiem, karavīriem (3); 3) holokausta un komunistiskā terora upuriem (3). Padomju laikā īpaša uzmanība pievērsta Otrā pasaules kara cīnītājiem pret fašismu un fašisma upuriem, kā arī atsevišķiem ievērojamiem sociālisma laikmeta kultūras darbiniekiem – režisoriem, literatūrzinātniekiem, māksliniekiem (11).

Līdz 1940. gada jūnijam uzstādītās piemiņas plāksnes ir monolingvālas (3); no Otrā pasaules kara laika līdz 1989. gadam uzstādītās plāksnes ir bijušas/ir bilingvālas (5), vai monolingvālas (6); Latvijas valsts neatkarības atgūšanas laikā izveidotās vai atjaunotās plāksnes ir monolingvālas (latviešu vai latgalešu valodā – 6) vai bi-, tri- un multilingvālas (5).

Latvijas pirmās brīvvalsts periodā Rēzeknē uzstādīto plākšņu uzrakstu naratīvi satur galvenokārt pozitīvisma tendenci raksturīgo patriotisko un heroisko patosu, piemēram, uzraksts uz Latvijas brīvības cīņās kritušo 115 karavīru obeliska (1925) Miera ielā 35 (autors – E. Laube) un piemiņas plāksne Rēzeknes atbrīvotājiem no lielinieku varas (1935) pie pilsētas domes ēkas (Atbrīvošanas alejā 93). Naratīvu struktūra šeit liecina par valsts atbrīvošanas prioritāro nozīmi, uzraksta naratīvu ievada teritorijas atbrīvošanas fakts, tad seko valsts militāro spēku un tikai finālā varoņu/varonības akcents. Atšķiras vienīgi laika fiksējums komponentu secībā, bet tam acīmredzami ir sekundāra loma.

Uzraksti uz obeliska[izcēlumi mani – O. S.]: *Latgales atbrīvošanas cīņās/ kritušo/ Latvijas nacionālās armijas/ 115/ karavīru-varoņu/ neaizmirstamai piemiņai 1919.–1920./*

Brīvu Latviju/ radīja vienots Latvijas/ dēlu-varoņu gars.

Uzraksts uz piemiņas plāksnes: *1920. gada 21. janvārī/ Rēzeknes pilsētu atbrīvoja/ Latvijas/ varonīgais karaspēks.*

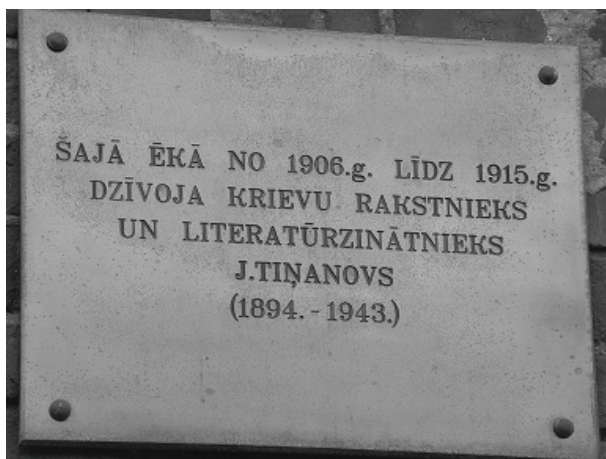
Garīdzniekam Nikodemam Rancānam (1870–1933) Miera ielas kapos atrodamās piemiņas plāksnes (1933) uzraksta naratīvs arī lielā mērā iederas Latvijas pirmās brīvvalsts pozitīvisma rāmjos (ieguldījums jaunākās paaudzes audzināšanā un sabiedrības harmonizēšanā): *Jaunatnes un tautas audzinātājs./ Mīlestības un saskaņas paudējs/ dzīvē, darbos un vārdos.*

Ievērojamiem sabiedriskajiem, kultūras, politiskajiem darbiniekiem veltīto un pārsvarā padomju laikā uzstādīto plākšņu uzrakstos tiek izmantota samērā unificēta formula: kur (šajā ēkā u. tml.) darbojies/dzīvojis; kas; kad. Šāds naratīvs raksturo vēsturiskās atmiņas diskursu un orientēts uz uzziņas informācijas sniegšanu adresātam ar/bez priekšzināšanām par attiecīgo personu un viņa dzīves/darbības laikosmu. Daļa no bilingvālajām, padomju laikā pilsētas centrā uzstādītajām plāksnēm ievērojamiem kultūras darbiniekiem un fašisma upuriem neatkarības atgūšanas periodā atjaunotas kā monolingvālas, precizēta atsevišķu personvārdu rakstība latviešu valodā, kā arī ievērojamās personas ieguldījuma apraksts, izņemot no teksta padomju atribūtiķu, piemēram, goda nosaukumus (sk. 2. ,3. attēlu). Bet daļa plākšņu pilsētas nomalēs tomēr palikušas divvalodīgas – latviešu un krievu valodā (F. Ermleram, F. Varoslavānam, Audriņu ģilniekiem u. c.).

2. attēls *Piemīņas plāksne Jurijam Tiņanovam (1963)*

Picture 2: *Memorial Plate to Jurij Tinjanov (1963)*

3. attēls *Piemīņas plāksne Jurijam Tiņanovam (1990)*

Picture 3: *Memorial Plate to Jurij Tinjanov (1990)*

Rēzeknes centrā, Dārza ielā, parkā pie Pareizticīgo katedrāles atrodas obelisks un 2 piemiņas plāksnes krievu valodā Otrajā pasaules karā kritušajiem Sarkanās Armijas karavīriem „Вечная Слава” (*Mūžīgā Slava*), kas uzstādītas 1948. gadā. Tās ir vienīgās pilsētas centrā saglabājušās monolingvālas plāksnes krievu valodā, uzrakstu naratīva struktūra šeit kalpo heroiskā patosa uzturēšanai, atšķirībā no Latvijas brīvības cīnītāju piemiņas plāksņu naratīva šeit priekšplānā ir varonis, brīvības cīnītājs, nevis cīņas rezultāts (teritorijas atbrīvošana), un, ja

pirmās plāksnes uzrakstā minēts konkrēts noteikta varoņdarba veicējs, tad otrajā – vispārināta ierindas karavīru un oficiēru masa (*Sarkanā Armija*) un tās atbrīvotā *mūsu dzimtene*. Konteksts atklāj abstrahēto padomju laika dzimtenes traktējumu, jēdziena izpratni (Padomju Savienība), tādējādi obelisks un uz tā izvietoto plākšņu naratīvi ir spilgta padomju laikmeta vēsturiskās atmiņas diskursa liecība [izcēlumi mani – O. S.]:

Герой Советского Союза/ майор Черников/ Сергей Федорович/ род. 12 VI 1914 г. погиб 26 VII 1944 г. в бою за освобождение/ города Резекне от немецко/ фашистских захватчиков.

Вечная слава героям/ солдатам и офицерам Советской/ Армии, павшим в боях за свободу/ и независимость нашей родины/ в Великой Отечественной войне/ 1941–1945 г. г.

Piemiņas plāksnes latgaliešu valodā Rēzeknē joprojām ir reti sastopamas (sk. 1. tabulu), tās kopumā ir piecas un iekļaujas galvenokārt reliģiskajā (katoliskās identitātes) diskursā, veltītas lielākoties ievērojamiem Latgales garīdzniekiem, garīdzniecības labvēļiem, komunistiskā terora upuriem.

Rēzeknē atrodas trīs piemiņas plāksnes Latgales sabiedriskajam darbiniekam, rakstniekam, publicistam, garīdzniekam un valstsvīram Francim Trasunam (1864–1926), divas no tām ir latgaliešu valodā: 1) uzraksts uz 1975. gadā slepeni uzstādītā kapakmens Miera ielas kapos; 2) uzraksts uz 2004. gada uzstādītās piemiņas plāksnes par godu viņa 140 gadu jubilejai pie Vissvētākās Jēzus Sirds katedrāles centrālās ieejas (Latgales ielā 88b), kur viņš ir bijis prāvests un Rēzeknes dekanāta dekāns (1906–1907). Minētajiem piemiņas plākšņu uzrakstiem latgaliešu valodā raksturīgs ievērojamo personu cildinošs patoss, par ko liecina epitetu izvēle [izcēlumi mani – O. S.]:

Šeit dus/ **diženais Latgolas dāls/ tautas aizstōvis** un **vodūns** Francis Trasuns 4. X. 1864.–6. IV. 1926.

Vyssv. Jezus Sirds / katedrālē (1906–1907) / par prāvestu un Rēzeknes / dekanata dekanu kolpōja/ **izcylais goreidznīks,/ sabīdryskais darbinīks/** MG. TH./ Francis Trasuns (1864–1926).

Minētās piemiņas plāksnes uzrakstu naratīva izvērsuma ziņā nav orientētas uz atgādinājumu vai atsaukšanu atmiņā, kā tas ir, piemēram, holokausta upuru plākšņu uzrakstos, bet pilda otru svarīgu naratīva funkciju – rada atmiņu (zināšanas) tiem, kam tās nav, sniedz jau gatavu, izglītojošu novērojumu, emocionālu vērtējumu – tā ir ļoti būtiska latgaliešu piemiņas plākšņu iezīme. Uzrakstu naratīvos respektēts adresāts bez zināšanām, tāpēc zemteksti tajos nav paredzēti. To pašu varētu sacīt par lielas daļas latgaliešu vēsturiskās daiļprozas naratīvu (J. Kindzuļs, N. Neikšānīts, A. Rupainis u. c.).

Latviešu valodā ir veidota viena no jaunākajām Rēzeknē uzstādītajām piemiņas plāksnēm (2009) pie Rēzeknes Jāņa Ivanova Mūzikas vidusskolas (Atbrīvošanas alejā 56) atklātā F. Trasuna pieminekļa. Šajā vietā 1917. gadā notika Latgales kongress, kurā tika lemts par novada vienotību ar pārējiem Latvijas novadiem. F. Trasuns bija šī kongresa iniciators un organizators. Zīmīgi, ka pirms pieminekļa uzstādīšanas šajā vietā tika uzlikts akmens, kura uzraksts vēstīja par pieminekļa veidošanas ieceri, un tas bija latgaliešu valodā.

V. Purviša un Grāvju ielas stūra vecajos luterāņu kapos atrodas piemineklis (2006), kas veltīts Rēzeknes iedzīvotājam, labdarei Ludvigai Voicehovskai (1856–1944) pateicībā par ēku un zemes ziedojumu mariāņu priesteru kongregācijai. Uz šīs zemes 1933. gadā uzsākta un 1938. gadā pabeigta Sāpju Dievmātes baznīcas būve (Atbrīvošanas alejā 89). Ziedotājam L. Voicehovskai tika celebrētas vairākas Sv. Mises, pēc baznīcas uzcelšanas viņa regulāri piedalījies dievkalpojumos un nav vēlējusies īpašu vietu baznīcā. Mariāņi rūpējās par viņu līdz pat ziedotājas nāves gadam. Tā kā viņas kapa vietu nav bijis iespējams atrast, Latgales kultūras biedrība uzstādījusi kapakmeni viņas brāļa, priestera Jāzepa Voicehovska apbedījuma vietā (Rēzeknes Vēstis 2006). Minētā kapa pieminekļa uzraksts vēsta par ziedojuma nozīmi, baznīcas celtniecības faktiem un ir unikāls bilingvālās kombinācijas ziņā: uzraksts ir veidots poļu un latgaliešu valodā, acīmredzot poļu valodas prioritāro lomu noteica ziedotājas un kongregācijas dibinātāju tautība (Jonāne 2005).

Bilingvāls uzraksts – latviešu un latgaliešu valodā, ar atšķirīga lieluma burtiem un ar atšķirīgu saturu iegravēts uz komunistiskā terora upuru piemiņas akmens Atbrīvošanas alejā 69 (atklāts 1990. gada 14. jūnijā, pieminot 1941. gadā spīdzinātos un represētos rēzekniešus). Uzraksta sākumā latviešu valodā (sīkākā šriftā) minēts, kādu upuru piemiņai veltīts akmens, zem krusta, kas izvietots ap plāksnes vidu, iegravēts katoļu aizlūguma fragments par mirušajiem: *...un myžeigō gaisma lai speid viņim.*

Latgaliski veidots arī kapakmens Latgales revolucionāram Jānim Zvīdram (1895–1920), uzstādīts Dārza ielas parka teritorijā 1974. gadā blakus obeliskam Otrajā pasaules karā kritušajiem Sarkanās armijas karavīriem. J. Zvīdrs ir bijis žurnālists, nelegālās tipogrāfijas organizētājs Makašānos, viens no revolucionārās latgaliešu žurnālistikas pamatlicējiem, vairāku Latgales jauniešu kreiso organizāciju biedrs un periodisko izdevumu redkolēģiju loceklis. Pārsteidzoši, ka padomju laikā 20. gadsimta 70. gados uz revolucionāra kapakmens pilsētas centrā bija iespējams iegravēt personvārdu „dialektā”. Latgales nacionālo un teritoriālo identitāti vēsturiskā un mūsdienu skatījumā raksturo kultūru sinkrētisms. Valodu lietojums Rēzeknes pilsētas piemiņas plāksņu uzrakstos liecina par multilingvālas vides pastāvēšanu, kas vismazāk tiek respektēta Latvijas pirmās brīvvalsts (1818–1940) un arī neatkarības atjaunošanas periodā,

jo lielākā daļa 20. gadsimta 90. gados un 21. gadsimtā sākumā atjaunoto padomju laika plākšņu tagad ir monolingvālas (latviešu valodā), bet uzstādīšanas laikā (20. gadsimta 50.–70.gadi) tās lielākoties ir bijušas bilingvālas (latviešu, krievu valodā) vai tikai krievu valodā veidotas. Pēc neatkarības atgūšanas latviskais multilingvālajā pilsētas ainavā prevalē, krieviskais joprojām ir gana noturīgs (īpaši pilsētas nomalēs), latgaliskais pamazām atbrīvojas no oficiālajiem ierobežojumiem un atdzimst, bet ebrejiskais neglābjami atmirst. Diemžēl atmiņas kultūra ebreju piemiņas plākšņu un kapakmeņu uzrakstu formātā drīz būs vienīgā lingvālā liecība par šīs reģionālajai identitātei vēsturiski tik nozīmīgas sastāvdaļas eksistenci.

LITERATŪRA

- Barkahans, Menahems (sak., 2008). *Ebreju iznīcināšana Latvijā 1941.–1945.* Rīga: Šamir.
- Bobe, Mendels (2006). *Ebreji Latvijā*. Rīga: Šamir.
- Etingers, Š. (2007). *Ebreju tautas vēsture*. Rīga: Nordik.
- Ezergailis, Andrievs (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā (1941–1944)*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
- Baltace, Skaidrīte (red., 2006) *Rēzekne un tās ļaudis*. Rēzekne: Latgales Druka.
- Groce, Ināra (2006). Ebreji un Rēzekne. *Rēzeknes Vēstnesis*. Nr. 13.
- Jonāne, Egita T. *Marijas dēli – mariāņi – Latgalē*. <http://latgaleslaiks.lv/lv/2005/12/9/26707>. Resurss aprakstīts 12.12.2010.
- Labov, William (1997). *Some Further Steps in Narrative Analysis*. <http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/sfs.html>. Resurss aprakstīts 02.01.2011.
- Meirāne, Olga (2006). Neaizmirst un nepiedot. *Rēzeknes Vēstis*. 14. jūlijs.
- Melers, Meijers (2006). *Ebreju kapsētas Latvijā*. Rīga: Šamir.
- Par Rēzeknes pilsētas kultūrvēstures objektu saglabāšanu, atklāšanu un likvidēšanu*. http://www.likumi.lv/body_print.php?id=112758. Resurss aprakstīts 30.12.2010.
- Rēzeknes pilsētas kultūrvēsturiskie objekti*. http://www.likumi.lv/body_print.php?id=112758. Resurss aprakstīts 30.12.2010.
- Schmid, Wolf (2005). *Elemente der Narratologie*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Stranga, Aivars (2008). *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads*. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture“ fonds.
- Stranga, Aivars (2010). *Ebreji un latvieši neatkarīgās Latvijas izcīnīšanas laikā: 1918.–1920.* <http://www.lu.lv/jsc/pilsetas/vidzeme/1918-1929/>. Resurss aprakstīts 29.12.2010.
- Пузанова, Жанна, Троцук, Ирина (2003). Нарративный анализ понятие или метафора. *Социология*. 4М . №17.
- Лиотар, Жан Ф. Прагматика нарративного знания. *Состояние постмодерна*. <http://lib.web-malina.com/getbook.php?bid=2891&page=1>. Resurss aprakstīts 07.12.2010.

1. tabula *Piemīņas plāksnes Rēzeknē (2010)*

Table 1: *Memorial Plates in Rēzekne (2010)*

Nr. p.k.	Piemīņas plāksne	Adrese	Uzstādīšanas/atjaunošanas gads	Valodas lietojuma secībā
1.	Piemineklis Latvijas brīvības cīņās kritušajiem 115 karavīriem.	Miera iela 35	1925; 2005	Latviešu
2.	Piemīņas plāksne monsinjoram Nikodemam Rancānam (1870–1933).	Miera iela 35	1933; 2006	Latviešu
3.	Piemīņas plāksne Rēzeknes atbrīvotājiem no lielnieku varas pie pilsētas domes.	Atbrīvošanas aleja 93	1935; 1995	Latviešu
4.	2 piemīņas plāksnes Otrajā pasaules karā kritušajiem Sarkanās armijas karavīriem „Večnaja Slava”.	Pareizticīgo katedrāles parks, Dārzu iela	1948	Krievu
5.	Piemīņas plāksne nacistiskā režīma koncentrācijas nometnes piemīņas vietā.	Atmodas ielā pie Rēzeknes 5. vidusskolas	1959; 2001; 2006	Latviešu, krievu, angļu, vācu
6.	Piemīņas plāksne gleznotāja Franciska Varšlavāna (1898–1949) dzīvesvietā.	Bukmuižas iela 78	1963	Latviešu, krievu
7.	Piemīņas plāksne Jurija Tiņanova (1894–1943) dzīvesvietā (1906–1915).	Atbrīvošanas aleja 94	1963; 2000	Latviešu
8.	Piemīņas plāksne Audriņu sādžas iedzīvotājiem, nacistiskā režīma upuriem.	Latgales iela 87	1965	Latviešu, krievu
9.	Postaments Otrajā pasaules karā kritušajiem Sarkanās armijas karavīriem padomju karavīru kapos.	Miera iela 35	1968; 2006	Latviešu
10.	Piemīņas plāksne fašisma upuriem.	Miera iela 35	1069; 2005	Latviešu
11.	Piemīņas plāksne nacistiskā režīma upuriem.	Vīpingas iela 2a	1974; 1989	Latviešu
12.	Kapakmens revolucionāram Jānim Zvīdrām (1895–1920).	Pareizticīgo katedrāles parks, Dārzu iela	1974	Latgaliešu
13.	Kapakmens Francim Trasunam (1864–1926).	Miera iela 35	1975; 1996	Latgaliešu
14.	Piemīņas plāksne kinorežisoram Frīdriham Elmleram (1898–1967).	Purvīša iela 10	1978	Latviešu, krievu
15.	Nacistiskā režīma masu upuru piemīņas akmens.	Ebreju kapi, A. Upīša iela 91	1990	Jidišs, krievu, latviešu
16.	Piemīņas akmens komunistiskā terora upuriem.	Atbrīvošanas aleja 67	1990; 2006	Latviešu, latgaliešu
17.	Piemīņas akmens represētājiem Rēzeknes apriņķa iedzīvotājiem (1940–1949).	Stacijas iela 2	1991	Latviešu
18.	Piemīņas plāksne pedagoģes, latgaliešu publicistes Valērijas Seiles (1891–1970) dzīvesvietā.	Seiles iela 38	1991	Latviešu
19.	Piemīņas plāksne aktiera un režisora Antona Varšlavāna (1904–1990) darba vietā.	Brāļu Skrindu iela 3	1994	Latviešu
20.	Piemīņas plāksne ārstiem Valdim Gavaram (1896–1941) un Paulam Strūvem (1881–1941) darba vietā.	18. Novembra iela 41/2	1996	Latviešu

22.	Piemīņas plāksne sabiedriskajam darbiniekam un garīdzniekam Francim Trasunam (1864–1926) pie Vissvētākā Jēzus Sirds katedrāles.	Latgales iela 88b	2004	Latgaliešu
23.	Piemineklis 120 nošautajiem ebrejiem.	Krasta/Dzirnavu ielas krustojums	2006	Latviešu, jidišs, krievu, angļu
24.	Kapa piemineklis labdarei Ludvigai Voicehovskai (1858–1944).	V. Purvīša un Grāvju ielas stūris; vecajos luterāņu kapos (V. Purvīša ielas kapos)	2006	Poļu, latgaliešu
25.	Piemineklis Afganistānā kritušajiem Latgales karavīriem.	Pareizticīgo katedrāles parks, Dārzu iela	2009	Latviešu, krievu

Sulev Iva

DIVERSE MINORITIES WITH ONE LANGUAGE: THE CASE OF SOUTH ESTONIAN

The paper focuses on comparison of the minorities which speak South Estonian – a Balto-Finnic regional language (language/dialect group) with long tradition of literature and public use in southern Estonia.

ATŠKIRĪGAS MINORITĀTES AR VIENU VALODU (DIENVIDIGAUŅU VALODAS SITUĀCIJA)

Rakstā galvenā vērība pievērsta to minoritāšu salīdzinājumam, kuras runā dienvidigauņu valodā – Baltijas somu reģionālajā valodā (valodā/dialektu grupā) ar senu literatūras un publiskā lietojuma tradīciju Dienvidigaunijā.

Dienvidigauņijas autohtonās minoritātes var tikt iedalītas trijās (vai drīzāk četrās) dažādās grupās:

1. Setu ir vistālāk austrumos dzīvojošā un visatšķirīgākā Dienvidigauņijas minoritāte. To var uzskatīt par etnisko, reliģisko un lingvistisko minoritāti. Atšķirībā no citiem dienvidigauņiem, kas ir luterāņi, setu ir pareizticīgie (Grieķijas Pareizticīgā Baznīca). Setu ir ļoti nopietnas sociālās un politiskās problēmas tāpēc, ka viņu galveno izplatības areālu sadala robeža starp Igauniju un Krieviju. Setu valodu nopietni apdraud igauņu literārā un krievu valoda.

2. Veru ir vislielākā un visnoturīgākā dienvidigauņu daļa. Taču viņus var uzskatīt tikai par lingvistisko (ne etnisko vai reliģisko) minoritāti. Veru dzīvo Dienvidigauņijas centrālajā un austrumu daļā. Veru valoda ir dienvidigauņu visvairāk izplatītais, visvairāk atbalstītais un standartizētais variants. Joprojām to nopietni apdraud igauņu literārā valoda.

3. Mulgi un Tartu izloksnē runājošie dzīvo Dienvidigauņijas rietumu un ziemeļu daļā. Šajās daļās dienvidigauņu valoda ir gandrīz izmirusi. Taču pavisam nesen Mulgi novadā ir uzsākti atsevišķi valodas atdzīvināšanas pasākumi.

Raksts atklāj, kā dažādā etniskā identitāte un valodas lietojuma vēsturiskie apstākļi ir radījuši triju dažādu reģionālo standartu izveidošanu.

1 Introduction

The paper focuses on comparison of the minorities which speak South Estonian – a Balto-Finnic regional language (language/dialect group) with long tradition of literature and public use in southern Estonia.

South Estonian is a Finnic regional language (or language/dialect group) with a long tradition of literature and public use in southern Estonia. The term South Estonian can be used as an

umbrella notion for all South Estonian autochthonous minorities (Iva, Pajusalu 2004: 59). South Estonians can be divided into three or four rather different groups: Setos, Võros, Mulgi and Tartu people (see map 1).

The place and status of the Võro language in Estonia and among Finnic languages, is quite similar to the same aspects of the Latgalian language in Latvia and in the whole Baltic linguistic space.

Map 1: *South Estonian autochthonous minorities Setos, Võros, Mulgi and Tartu people*

1. karte *Dienvidiigaunijas autohtonās minoritātes: setu, veru, Mulgi un Tartu izloksnes*

2 The Setos

The Setos are the easternmost and the most distinctive South Estonian minority. They can be regarded as an ethnic, religious and linguistic minority. Unlike other South Estonians who have traditionally belonged to the Lutheran Protestant Church, Setos are (Greek) Orthodox believers (Eller 1999).

There are about 5.000 Seto speakers (Pajusalu, etc. 2000) but only one or two books per year are published in Seto language. There are neither Seto-language schools nor a kindergarten. There are only some facultative Seto culture and language classes in some schools of the Seto area. Once a month comes out a newspaper “Setomaa”, which discusses Seto political and cultural

problems (see figure 1). About 50% of its texts are in the Seto language, rest of them in Estonian. One can hear very seldom Seto language in TV, but from autumn 2009 one can hear once a week a short news program in Seto from Estonian national radio Vikerraadio. Seto language is seriously endangered by Estonian and Russian.

Figure 1: Newspaper Setomaa (May 2005)

1. attēls *Laikraksts „Setomaa” (2005. gada maijs)*

Setos have serious social and political problems because their main living areas are divided by state borders of Estonia and Russia. Before the Second World War all the Seto areas belonged to the Petseri county which was under the jurisdiction of Estonia. Even shortly after the Soviet occupation in 1941 all Seto areas were left under the Estonian Soviet Socialist Republic. However, after the Second World War, in 1945 Stalin made a new border between Soviet Estonia and Soviet Russia and the main Seto areas went to Russia. The Seto areas were splitted into three administrative units: Petseri county in Soviet Russia and Võro and Põlva counties in Soviet Estonia.

In 1991 Estonia regained its independence, but only in the borders of Soviet Estonia. The Soviet Estonia's border which splitted the Seto area became the real state border between Estonia and Russia. This caused collapse of Setos' traditional life, serious social and economic problems. Normal everyday communication between relatives, parents and children was often impeded. Most Setos moved from Russia to Estonian towns, where the Seto societies were founded.

The Setos very strongly demonstrated against signing and ratification of the border treaty which split Seto area. And they were supported by thousands of Estonians. Nevertheless Estonian government has decided to legitimate the loss of the Seto areas.

The Seto people have stressed their political and cultural self-existence. Their identity is based mostly on their old cultural traditions and religion and less on the language. Very small part of Seto activists have taken part of the creation of a new regional standard for the Võro and Seto language.

The Seto areas are divided between two countries and three counties. However, Setos have their own representative body Seto Congress. Once a year they declare that the Seto area is an independent Seto Kingdom — for one day only. Of course this is not a real independent state. As a matter of fact it is a big ceremonial festival for Seto people and for their friends. However, it is clear that many Setos have ethnic, cultural, religious and linguistic identity different from Estonians.

3 The Võros

The Võros are the biggest and strongest part of South Estonians. However, they may be regarded only as a linguistic, not ethnic or religious minority. Võros live in the central and southern parts of the South Estonian area. There are about 70.000 Võro speakers, but probably only half of them speak the Võro language every day (Pajusalu, etc. 2000).

Võro is not yet officially recognized as a regional language of Estonia by Estonian authorities but there is quite active discussion over that in Estonian society. From 2009 Võro is recognised by International Standard Organization (ISO) as an individual language marked by ISO 639-3 language code *vro*. Võro and Seto languages are also recognized as independent regional languages by Estonian Bureau for Lesser Used Languages (EstBLUL) and as endangered languages by UNESCO. Võro is still spoken also in the Latvian territory bordering with Võro linguistic area in Estonia, mainly in Veclaicene commune. That is the reason why Võro belongs also to the Latvian Bureau for Lesser Used Languages (LatBLUL).

There are neither schools nor kindergarten with Võro as a teaching medium. 26 schools have Võro language as a facultative subject. Only in some schools Võro is taught as a subject included to curriculum. There are rather good Võro teaching materials for children (see figure 2). Võro is taught also in Tartu University (beginners' and advanced course) (Koreinik 2007).

From autumn 2009 there is working a small Võro language playgroup called „Keelepesä” (Language nest) for preschool children in the building of Võro Institute. There is used the

language nest method which means that during the whole day only Võro language is used with children. This playgroup with ten children and two teachers is a private initiative of interested parents and works one whole day a week. There are plans to develop the playgroup to a real language nest which would work five days a week as a small Võro-language kindergarten.

Figure 2: *Võro teaching materials for children:*

ABC-book (Jüvä, etc 1998), reader (VL 1995), song book (TVL 1999) and local history book (Reimann 2004)

2. attēls *Mācību materiāli bērniem veru valodā: ābece (Iva u. c. 1998), lasāmgrāmata (VL 1995), dziesmu grāmata (TVL 1999) un reģiona vēstures grāmata (Reimans 2004)*

A newspaper 100% in Võro “Uma Leht” (see figure 3) is published fortnightly in 10.000 copies and has about 32.000 readers. One can hear fortnightly also a short news program in Võro from Estonian national radio Vikerraadio. About five books are published per year in the Võro language. There are also some computer programs (Opera, Avant Browser, Total Commander) and international web-sites (Eurominority) translated to Võro by activists, without the state support. From 2005 free online encyclopedia Wikipedia (fiu-vro.wikipedia.org) was started in Võro and has reached to 4000 articles to the end of year 2009.

Lehekuu
25. päiv
2004
Nummör
10 (51)
Leht mass erälde
ostõn 5 kruuni

UMƏ LEHT

VÖROMAA RAHVVA UMAN KEELĒN LEHT

**Kelbä Raivo: Vöromaalõ
om nuuri vaial!**

Kae lk 2

**Kobras paugut' ja
palot' mõtsa**

Kae lk 3

**Kuis pronksist
vörökõnõ Hoppa sai**

Kae lk 4

Üükülmä jakkusõ Ilm

Suvistõpühhi-aigu ja tuust edesi massa-i väega lämmind ilma uuta. Om jaihõvõitu ja mõnõl puul või vilha sata. Sammanuudu või pimäkuu (jaanikuu) algus olla jaih ja ka täiskust edesi või tulla üükülmi. Mõnõl puul või siski

BERGMANNI KARL

Külm tek' marjulõ kurja

«Seo aasta kannatas luudus inämb ku inne!» ennustas keh-vä saagiaastat Uma Lehe ilma-vana Bergmanni Karl, kinka aast Rõugõ vallan Lääkkä külän vöõ ütsakraadinõ üükülm paari nädälil rist piä kõik elivä är. «Sitigä ja hõraga, rabar-ri, ploomi, vislapuu (kirs) – kõik omma mustal» seletäs Bergmann. Külm-vöõõ är ka

Vana-ao laat uut laadulisi

HARJU ÜLLE
põlvkonnast

Tulovadsõl pühapäävõl (30.05) uut käsitüü-ütis-tü «Esi» kõiki huviliidsi Vörolõ Katarina kerigu että tõsõõ Keriguplat-si laadulõ vanaaolist kauplõmist kaoma, käsitüüd, aia- ja põllukraami ostma.

«Seo keväjä tahassi veidokõsõ miilde tulõta, mä-ne oif Vöromaa elo 1950-ndil» kõnõlõs Suurmanni Aino, kii kõraldas Keriguplat-si laata tõist aastat. Tä ütles, et plaanin om tetä

Figure 3: “Uma Leht”, a newspaper in Võro

3. attēls „Uma Leht”, laikraksts veru valodā

In recent years the Võro language has been quite widely used in theatre and popular music. Some of Estonia’s best known playwrights and poets write in Võro as well. In 2002 a song in Võro represented Estonia in Eurovision song contest in Istanbul. In 2008 Võros started with their own big singing festival Uma Pido. In this festival tens of choirs with thousands of singers are singing only in Võro. Moreover, there are no songs translated from other languages in Uma Pido, all the songs are originally in Võro.

One can conclude that Võro language is the most widespread, supported and standardized form of South Estonian. Revitalization of the Võro language has had quite remarkable success. Still the language is seriously endangered by Standard Estonian because there are no Võro-medium schools nor kindergartens and parents rarely speak Võro to their children.

123

4 The Mulgi and Tartu people

The Mulgi and Tartu people live in the western and northern parts of southern Estonia. In these areas the South Estonian language is almost extinct mainly because of very hard Soviet repressions after Second World War. Then most of the local population of Mulgi area was deported to Siberia. However, right now there is some evidence of language revitalization in Mulgi region. The text book for children was published in Mulgi and some attempts of teaching Mulgi language and culture were made in a little village school. A newspaper in Mulgi (“Üitsainus Mulgimaa”) comes out irregularly and one can hear fortnightly a short news program in Mulgi from Estonian national radio Vikerraadio.

In Tartu area there is no activity of language revitalization.

5 State support and recognition

The Estonian state supports financially all South Estonian autochthonous minorities from year 2000 through State Program for South Estonian Language and Culture (About 160.000 € per year). Big part of the state support goes to the Center for South Estonian Studies (University of Tartu). However, the main support goes to the Võro language and culture: Võro Institute, newspaper “Uma Leht”, but other minorities are supported as well. In addition a special State program was founded for the Setos. However, despite of active discussion in Estonian society about status of the regional languages Estonia has not recognized the South Estonian language(s) as autochthonous regional language(s). The official point of view is still that local languages are dialects of Estonian language. The state supports these languages to a small extent without a serious strategy for protection and revitalization.

6 Conclusion

It may be said as conclusion that despite the fact that all South Estonian languages have the some roots and are linguistically very close, the very different ethnic identity and historical conditions of the language use have caused the making of three different regional standards: Võro, Seto and Mulgi. The fourth South Estonian standard – old South Estonian literary language based mainly on South Tartu and North Võro, has fallen into disuse.

Nowadays the Võro language is the most developed and standardized form of South Estonian while Seto and Mulgi people are doing just their first attempts to develop their languages.

The term South Estonian can be used as an umbrella notion for all South Estonian languages (like the term Saami covers all the Saami languages). However, South Estonian people don't identify themselves as South Estonians. They feel themselves being the Võros, Setos and Mulgis

with the Võro, Seto and Mulgi language. On the level of State identity they all are Estonians but on the level of linguistic identity they are three different groups that can be observed as autochthonic (or indigeneous) regional linguistic minorities. Only the Setos can be regarded also as an ethnic and religious minority.

REFERENCES

- Eller, Kalle (1999). *Võro-Seto Language*. Võro.
- Iva, Sulev & Pajusalu, Karl (2004). The Võro Language: Historical Development and Present Situation. — Ilga Šuplinska (ed., 2004). *Valodas politika un sociolingvistiskie jautājumi I. Language Policy and Sociolinguistics I*. “Regional Languages in the New Europe” Proceedings of the International Scientific Conference 20–23 May 2004. Rēzekne. 58–63.
- Jüvä, Sullõv, Kauksi, Ülle etc. (1998). *ABC kiräoppus*. Võro.
- Koreinik, Kadri (2007). *The Võro Language in Education in Estonia*. Regional dossiers series. Mercator. European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.
http://www1.fä.knaw.nl/mercator/regionale_dossiers/PDFs/vo%CC%83ro_in_estonia.pdf.
- Pajusalu, Karl, Koreinik, Kadri, Rahman, Jan, etc. (2000). Lõunaeestlaste keele kasutusest Kagu-Eestis. Eds. Kadri Koreinik, Jan Rahman. *A kiilt rahvas kynõlõs*. Publications of Võro Institute 8. Võro. 13–37.
- Reimann, Nele (2004). *Võromaa kodolugu*. Võro.
- Riiklik programm “Lõunaeesti keel ja kultuur” (State program “South Estonian Language and Culture”).
<http://www.kul.ee/index.php?path=407#kultuur>.
- Setomaa (Seto newspaper). <http://www.estpak.ee/~setomaa/>.
- Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus (Center for South Estonian Studies. Tartu University).
<http://www.ut.ee/lekeskus>.
- TVL 1999 = *Tsirr-virr lõokõnõ*. Composed by M. Kõivupuu, Võro.
- Uma Leht (newspaper in Võro). <http://www.umaleht.ee>.
- VL 1995 = *Võrokiilne lugõmik*. Composed by T. Avarmaa, etc., Võro.
- Võro Instituut' (Võro Institute). <http://www.wi.ee>.

Ilga Šuplinska

LATGALES LINGVOTERRITORIĀLĀS VĀRDNĪCAS KONCEPTI

Konkrētā raksta mērķis – analizēt aptaujas „Latgola ir...” datus, sniedzot ieskatu topošās Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas izvēlētajās kultūras zīmēs, konceptos. Aptauja ir veikta 2010. gada aprīlī – jūlijā, aptaujājot 1959 Latgales plānošanas reģiona iedzīvotājus, kas vismaz 20 gadus dzīvo Latgalē. Kopumā var izdalīt 214 zīmes, ko vairāk par pusi respondentu izceļ kā Latgalei raksturīgus (aptaujā to atzīmējuši vismaz 980 respondenti) konceptus.

CONCEPTS IN THE LINGUO-TERRITORIAL DICTIONARY OF LATGALE

Particular article is aimed at analysis of data from the questionnaire "Latgola is ...", providing insight into the selected cultural symbols, concepts of the future linguo-territorial dictionary of Latgale. The questionnaire is carried out in April – July 2010, by surveying 1959 inhabitants of the Latgale planning region, at least for 20 years residing in Latgale. Respondents in four age groups (12–25, 26–44, 45–63, 64–80) participated in the poll, among participants of the questionnaire 42.4% were men and 56.9% were women, a relatively high is number of respondents with higher education: 30.3%. Respondents from 20 municipalities of the Latgale planning region and 2 cities of republican significance were interviewed. Size of the general group at 2010 was 339,783 inhabitants.

Top tokens of Latgale are related to ethnicity (latgalīti, čangaļi, lobs cylvāks, vasals), religion (Aglyuna, kopusvātki). Characteristic Catholic signs are no longer clearly perceptible and attributable to the formula: if Latgalian, then a Catholic, and vice versa, since both tokens, on the one hand, become secularized, on the other hand, become a symbol of Catholic unity (Aglona) or the family unity (kapusvētki). In the field of Latgale concepts an increasingly important role is devoted to Latgalian language as representative token of recognition of their own and other Latvians.

In total 214 tokens can be highlighted, which more than half of the respondents highlighted as concepts being characteristic for Latgale (and therefore in the questionnaire marked by at least 980 respondents). On these tokens also entries in the Latgale linguo-territorial dictionary are based:

- *Names and name combinations to designate historical, cultural or natural facts and phenomena of the Latgale: sādža, šifers, buoba, buorineite, Leivuona stykls, buļvis, Andrejdīna, abādys, zemņiks, muols.*
- *Personal names: place-names, anthroponyms: Aglyuna, Daugava, Pīters, Boņuks, Visvaļds, Jersika, Grebļa kolns, Dagda, Mūks Roberts, Manteifēls, Jūrdzs.*

- *Titles of artistic works, periodicals, groups: “Cylvāka bērns”, “Bez PVN”, “Deds ar buobu”, “Tauta grib dzeivuoit”, “Dzīga”, “Gaīsmā”, “LaKuGa”, “Tik skaidra volūda”.*
- *Non-equivalent vocabulary (one that is internationalized or (as the reality designation)) is characteristic to a defined area: šmakovka, gryuslis, cupka, cymuss, sipisnīks, šaļteņa.*

At the same time one of key purposes of the dictionary is awareness raising of the Latgale Latvians, which means that researchers of the ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale” (Nr.2009/0227/IDP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) in the dictionary concept have left also such signs, which are perhaps not as popular and known to most inhabitants of Latgale, but are important for understanding of the Latgale traits, its originality.

Writers of the dictionary hope that the said edition will not only permit to start a new publication series in Latvia, but also to help people from another district to understand and to adopt the differences and for the Latvian from Latgale to find in multicultural environment the most important values generating the Latgale traits.

„Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca”¹ ir viens no ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” darbības rezultātiem. Kā jau ir norādīts lingvoteritoriālās vārdnīcas koncepcijā, šāda izdevuma pamatuzdevums ir apkopot un lingvokulturoloģiskā aspektā atklāt Latgales latvietim svarīgākos konceptus. Raksta mērķis – analizēt aptaujas „Latgola ir...” datus, sniedzot ieskatu topošās vārdnīcas izvēlētajos kultūras zīmēs, konceptos (300 šķirkļu pamatvārdos).

Aptauja „Latgola ir...” tika veikta samērā īsā laika periodā (2010. gada aprīlis – jūlijs) Latgales plānošanas reģionā, aptaujājot 1959 respondentus četrās vecuma grupās: 12–25, 26–44, 45–63, 64–80. Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem (<http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>) 2010. gada sākumā Latgales reģionā bija 339 783 iedzīvotāji. Izlases kopas lielums tika noteikts 1924 respondentu, kas atbilstu optimāli pieļaujamai kļūdai 3% robežās (Сондерс, Льюис, Торнхилл 2006: 231). Respondentu izvēlē svarīgi bija 3 kritēriji:

- 1) respondenta piederība noteiktam novadam (līdz 5 000 iedzīvotāju – 65 respondenti, no 5 000 līdz 10 000 – 80, no 10 000 līdz 16 000 – 100, virs 20 000 – 150. sk. 1. diagrammu raksta beigās),
- 2) dzīves laiks Latgalē vismaz 20 gadi, Latvijas neatkarības laiks kā atskaites lielums; pirmās vecuma grupas respondentiem atbilstoši vecumam nodzīvotie gadi Latgalē,
- 3) dzimuma proporcijas ievērošana atbilstoši statistikai.

¹ Sīkāk par vārdnīcas veida un tās koncepcijas izvēli skatīt 3. latgalistikas konferences materiālus

Sākotnēji anketa tika sagatavota latgaliešu literārajā un krievu valodā, taču, veicot anketēšanu Ilūkstes novadā, radās nepieciešamība pēc latviešu literārās valodas varianta. Tēgan jāpiebilst, ka latgaliešu literārajā valodā sagatavotajai anketai bija vēl viens papilduzdevums – noteikt plašāk lietoto vārda variantu. Tādējādi no 1959 aizpildītajām anketām 1571 ir latgaliešu literārajā valodā, 152 – latviešu literārajā valodā un 236 – krievu valodā.

Anketai ir trīsdaļīga struktūra:

- 1) vispārīgās ziņas par respondentu (dzimuma, vecuma, izglītības (sk. 1. tabulu raksta beigās), nodarbošanās, reliģiskās un tautības piederības jautājumi),
- 2) kultūras zīmju, konceptu (potenciālo vārdnīcas šķirķļu pamatvārdu) saraksts (466 vienības),
- 3) brīva vieta kultūras zīmju, konceptu saraksta papildināšanai.

Turpmākajā raksta gaitā anketas dati ir analizēti, izvēršot tās saturisko analīzi: populārākās, mazāk populārās zīmes, respondentu ierakstīto papildinājumu raksturojums.

Ņemot vērā teorētisko atzinumu, ka kultūrainavas, lingvoteritoriālās vārdnīcas veidošana ir iespējama divējādi:

- 1) skatot iepriekšējo vārdnīcu materiālu un izvēloties valodas vienības, kas biežāk atkārtojas un kurām ir nacionāls, atbilstošas etniskas grupas marķējums, papildsemantiska vai asociatīva konotācija (Фелицына, Прохоров 1988: 15),
- 2) aptaujājot konkrētā reģiona (var būt etniska, nacionāla, ģeogrāfiska, administratīvi teritoriāla robeža) iedzīvotājus (Красных 2003: 161),

Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas šķirķļu pamatvārdu atlasei pamatā izmantots anketēšanas princips. Anketā ir 11 kultūras zīmes, ko respondenti izvēlējušies vairāk nekā 1600 reizes, kas norāda uz to popularitāti un milzīgo nozīmi Latgales stereotipu radīšanā (sk. 2. tabulu).

2. tabula *Populārākās kultūras zīmes Latgalē*

Table 2: *The Most Popular Cultural Signs in Latgale*

Nr.p.k.	Zīme	Копējais skaits	Latgaliešu anketu skaits	Latviešu anketu skaits	Krievu anketu skaits
1.	Aglyuna	1803	1458	139	206
2.	Latgalīšu volūda	1763	1429	133	201
3.	Latgalīts	1732	411	134	187
4.	Kopusvātki	1704	1409	124	171
5.	Dīvs paleidz! – Paļdis Dīvam!	1682	1374	121	187
6.	Vasals!	166	135	10	17

7.	Rēzekne, Rēsne, Rēksne, Režiča	1650	1324	124	202
8.	Čangaļs	1641	1349	122	170
9.	Lobs cylvāks	1627	1341	116	170
10.	Ols	1622	1309	129	184
11.	Paļdis	1608	1315	110	183

Viens no šādiem stereotipiem ir saistīts ar Latgales katolicismu. Pēc 2004. gada LR Tieslietu ministrijas Reliģisko lietu pārvaldes datiem (Latviešu reliģiskās organizācijas 2004: 8) 58% iedzīvotāju uzrāda savu reliģisko piederību, no tiem 21% Romas katoļi, 20% evaņģēliskie luterāņi, 15% pareizticīgie, 2% pārējās reliģiskās konfesijas (Latgales raksturojumam ir svarīgs vecticībnieku skaits 0,6% no pārējām reliģiskajām konfesijām). Ja 1935. gadā Latvijas iedzīvotāju kopskaits bija 1,9 miljoni, Latgalē dzīvoja 500 tūkstošu, no kuriem 61,3% latviešu (<http://www.csb.gov.lv/dati/rezultati-28294.html>), tad pieņēmums, ka vismaz 70% no viņiem runāja *latgaliešu valodā* un bija *katoļi*, bija patiess. Šobrīd šī situācija nav tik viennozīmīga, kaut gan stereotips, ka, ja jau ir latgalietis, tad – katolis un otrādi, noteikti pastāv arī mūsdienās un tam ir zināms pamats. Kaut gan nedrīkst aizmirst arī tādu faktu, ka Aglona pēdējos desmit gadus ir ne vien katoliskuma zīme Latgalē, bet Latvijas atpazīstamības simbols un katolicisma centrs Eiropā. Savukārt koncepts *kopusvātki* vairāk ir saistīts ar dzimtas mājās sabraukšanas, kopā būšanas sēmām, nevis viennozīmīgi traktēts kā katolicismam piederīgas zīmes apliecinājums. *Kopusvātku* fenomens pēdējos piecos gados ir piesaistījis Latvijas mākslinieku (kino, mūzikas, teātra) uzmanību, piešķirot kādreiz tikai reliģijas, literārajā jomā raksturīgajam diskursam jaunas nozīmes un izpausmes.

Tai pašā laikā etniskās piederības zīmes (*latgalīts, čangaļs, lobs cylvāks, vasals*) veiktās aptaujas populārāko zīmju sarakstā ir pārsvarā un apliecina, ka gadu gaitā mainās pieņēmums par to, ka tieši katoliskais elements ir spēcīgākais vienotājfaktors latgaliešiem. Etnisko elementu apzināšanās un valodas piederība demonstrē pieaugošu interesi par latgaliskuma izpratni, funkcionalitāti, iespējamo attīstību mūsdienu sabiedrībā kopumā.

Kultūras zīme *ols* bez plašāka konteksta respektēšanas varētu būt apliecinājums drūmajai sociālās dzīves statistikai par alkoholisma sērgu Latgalē, taču, apskatot arī citas zīmes un atceroties tradicionālās kultūras izplatību Latgalē arī mūsdienās, veidojas atšķirīgs zīmes konteksts:

- 1) pašbrūvētā alus receptes vēl joprojām lauku pētījumos, folkloras ekspedīcijās Latgalē tiek pierakstītas katrā ciemā, alus brūvēšanas noslēpumi tiek nodoti no paaudzes paaudzē,
- 2) *ols* joprojām ir neatņemama godu, gadskārtu ieražu sastāvdaļa.

Populārākajās aptaujas zīmēs parādās arī *Rēzeknes* koncepts. Var teikt, ka visa 20. gadsimta garumā nerimst strīdi par to, kas ir Latgales „galvaspilsēta”, Latgales sirds. 20. gadsimta sākumā, N. Rancānam, citiem pirmās atmodas darbiniekiem pārbraucot uz Rēzekni un uzsākot aktīvu kultūras un sabiedrisko darbību, šis jautājums tika atrisināts par labu Rēzeknei. To pastiprināja arī pieminekļa „Vienoti Latvijai” atklāšana Rēzeknē pirmās Latvijas brīvvalsts laikā. 20. un 21. gadsimtu mijas notikumi priekšplānā sāka izvirzīt statistikas rādītājus, sociālekonomiskais paātrinājums, valsts spēcīgāka atbalsta politika bija nepieciešama vairāk Daugavpilij, kas jautājumu par Latgales galvaspilsētu aktualizējis atkārtoti. Mūsdienās sāk šķirt sākotnēji saistītās nozīmes (Latgales „galvaspilsēta”, Latgales sirds): ar „galvaspilsētu” biežāk apzīmējot Daugavpili (kā svarīgu stratēģisku, ekonomisku punktu), bet Rēzeknei atvēlot gara un kultūras attīstības centra lomu, apzīmējot to ar Latgales sirds vārdu.

Kopumā var izdalīt 214 zīmes, ko vairāk par pusi respondentu izceļ kā Latgalei raksturīgus konceptus. Tas nozīmē, ka vismaz 980 respondentu ir pievērsuši uzmanību minētajam konceptam. Šīs zīmes arī ir Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas šķirķļu pamatā. Pēc J. Prohorova (Прохоров 2007: 5.–7.) koncepcijas šāda tipa vārdnīcā tiek iekļauti:

- Vārdi un vārdsavienojumi, kas nosauc Latgales vēstures, kultūras vai dabas faktus un parādības: *sādža, šifers, buoba, buorineite, Leivuona stykls, buļvis, Andrejdāna, abādys, zemņiks, muols*.
- Īpašvārdi: toponīmi, antroponīmi: *Aglyuna, Daugava, Pīters, Boņuks, Visvalds, Jersika, Grebļa kolns, Dagda, Mūks Roberts, Manteifēls, Jūrdžs*.
- Mākslas darbu, periodikas, grupu nosaukumi: “*Cylvāka bārns*”, “Bez PVN”, “Deds ar buobu”, “Tauta grib dzeivuo”, “Dzīga”, “Gaisma”, “LaKuGa”, “Tik skaidra volūda”.
- Bezekvivalentā leksika (tāda, kas internacionalizējas vai ir raksturīga (kā reālījas apzīmējums)) noteiktam areālam: *šmakovka, gryuslis, cupka, cymuss, sipisņiks, šaļteņa*.

Tai pašā laikā viens no vārdnīcas pamatuzdevumiem ir Latgales latvieša pašapziņas celšana, kas nozīmē, ka ESF projekta pētnieki ir atstājuši vārdnīcas koncepcijā arī tādas zīmes, kas varbūt nav tik populāras un nav zināmas lielākajai daļai Latgales iedzīvotāju, bet ir svarīgas latgaliskuma, tā savdabības izpratnei.

Piedāvātajā tabulā (sk. 3. tabulu) ir apkopotas zīmes, kas anketā minētas mazāk kā 300 respondentu atbildēs. Starp šīm zīmēm ir divi latgaliešu literatūrai būtiski izdevumi: pirmā atrastā latgaliešu grāmata „*Evangelia toto anno*” (1753) un jauno dzejnieku antoloģija „*Pagrauda*” (1999), divas Latgales kultūras vēsturei būtiskas poļu izcelsmes muižnieku dzimtas (*Buinicki, Hilzeni*), īpatnējā leksika folkloras kopu apzīmējumos („*Svātra*” – ‘*nojauta, nojausma*’, „*Vīraksne*” – ‘*vīgrieze*’), arī sena folkloriska tradīcija, kas mūsdienās

transformējies un pazīstama kā ķīlu izpirkšana (*dādu voduot*, sīkāk sk. DVD „Cyblyš meiklis”, 2009).

3. tabula *Nepopulārākās (nezināmās) kultūras zīmes Latgalē*

Table 3: *The Least Popular (Unknown) Cultural Signs in Latgale*

Nr.p.k.	Zīme	Kopējais skaits	Latgaliešu anketu skaits	Latviešu anketu skaits	Krievu anketu skaits
1.	„Svātra”	294	232	32	30
2.	Cyblyš depo its	285	2 5	18	22
3.	„Vīraksne”	276	201	24	51
4.	„Evangelia toto anno”	275	236	16	23
5.	Latgolys tuksness	269	218	18	33
6.	Dādu voduot	266	193	25	48
7.	Buīnicki	262	203	27	32
8.	„Pagrauda”	253	207	17	29
9.	Sulikuotīs	253	171	21	61
10.	Setuks	247	1 6	22	29
1.	Hilzeni	227	179	13	35

Vārdnīcas ierobežotā apjoma dēļ (plānoti 300 šķirkļu nosaukumi) nav iespējams ievietot visus populārākos (aptaujas gaitā noteiktos) vai zinātnieku aktualizētos konceptus, tai pašā laikā arī no nepopulārāko zīmju saraksta trīs zīmes vārdnīcā tiek paredzētas kā atsevišķi šķirkļi: *dādu voduot*, *Buīnicki*, *Pagrauda*. „Evangelia toto anno” kā būtiska koncepta sastāvdaļa parādīsies šķirklī *puotaru gruomota*, bet *Cyblyš depozits* ir viena no *Cyblas* šķirkļa atklājamajām iezīmēm.

Aizpildot anketu „Latgola ir...”, respondenti piedāvāja arī savu zīmju variantus, kas ir apkopoti ESF projekta mājaslapā (<http://tilra.ru.lv>), tie papildināja arī Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas zīmes. Kopumā anketās tika doti vairāk par 860 zīmju nosaukumiem, 93 no tiem bija respondentu nepamanīti, bet anketā esoši Latgales kultūras zīmju, konceptu atkārtojumi. Papildinājumos ir atrodama:

- 1) abās literārajās tradīcijās esošā leksika, kurā ir fonētiskas atšķirības (*cyuka*, *cierceņš*, *ceiruļš*, *orkls*, *orūds*, *oltors* u. c.),
- 2) latgaliešu valodai, tās izloksnēm raksturīga leksika (*eikši*, *durnavuot*, *gankys*, *drušlāks*, *grice*, *grezeļš*, *unuki*, *myusa* u. c.),

- 3) personvārdi (*Igauņu ģimene, Eriņu ģimene, Imants Slišāns, Juris Viļums, Lidija Leikuma, Jurs Cibuļs, Juoņs Pujāts, Juoņs Klīdzējs, Juoņs Streičs, Ontons Kūkuojs, Ontons Slišāns* u. c.). Tās ir personas, kuru devums latgaliešu valodas, kultūras attīstībā ir nozīmīgs, ko lielā mērā var apjaust, lasot izdevumu „Latgales kultūras darbinieki” (1.–2., 2008),
- 4) iestāžu, biedrību, pasākumu nosaukumi, īpaši tie, kuros izmantots toponīms Latgale (*Latgales dati, Latgales druka, Latgales Dziesmu svētki, Latgales Pētniecības institūts, Latgales reģionālā televīzija, Latgolys pūdņiki, Latgolys kongress, Latgolys Saeima, Latgolas Škola* u. c.),
- 5) frazeoloģiski izteicieni (*bryušu da kryušu, izalaidis kai zyrga dečs, kuo verīs kai palāda?, kūds kai smierts, nadzeņ Dīvu mežā, trokuma voguls* u. c.),
- 6) retāk, bet arī mākslas darbu nosaukumi (*Būreic, Maltečka, Valerjana dzeive i redzīni*).

No minētā papildinājumu saraksta ir vairākas kultūras zīmes, kas šobrīd ir iekļautas Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas pamatvārdu (nedalāmu vārdsavienojumu) klāstā: *Daugavpils teātris, Rēzeknes tautas teātris, Latgales pētniecības institūts, Jānis Klīdzējs, Jānis Streičs, Jānis Pujāts, Antons Kūkuojs, Katrīnes pasta ceļš, ezers, patmalis, palāda* u. c. Papildinājumos piedāvātās kultūras zīmes un īpatnējās leksikas vienības lielā mērā bija ESF projekta pētnieku uzmanības lokā, jau veidojot anketu, taču semantiski atšķirīgo nozīmju skaits vai asociatīvās iedarbības lauks nelikās tik pamanāms un nozīmīgs kopīgajā vārdnīcas koncepcijā. Aptaugas dati ir ļāvuši izvēlēties 300 populārākās, tai pašā laikā arī īpatnējākās Latgalei raksturīgās kultūras zīmes, konceptus.

Vārdnīcas rakstītāji cer, ka minētais izdevums ļaus ne tikai iesākt jaunu izdevumu sēriju Latvijā, bet arī palīdzēs pārnovadniekam saprast un pieņemt citādo un Latgales latvietim atrast multikulturālajā vidē sev svarīgākās latgaliskumu veidojošās vērtības.

LITERATŪRA

Iedzīvotāju skaits Latgalē 2010. gada sākumā. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>. Resurss aprakstīts 04.12.2010.

LR Tieslietu ministrijas Reliģisko lietu pārvalde (2004). *Latviešu reliģiskās organizācijas*. Rīga: Agneta-T.

Tautas skaitīšanas rezultāti 1935. gadā. <http://www.csb.gov.lv/dati/rezultati-28294.html>. Resurss aprakstīts 04.12.2010.

Красных, Виктория (2003). «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: Гнозис.

Прохоров, Юрий (ред., 2007). *Россия. Большой лингвострановедческий словарь*. Москва: АСТ-ПИРЕСС.

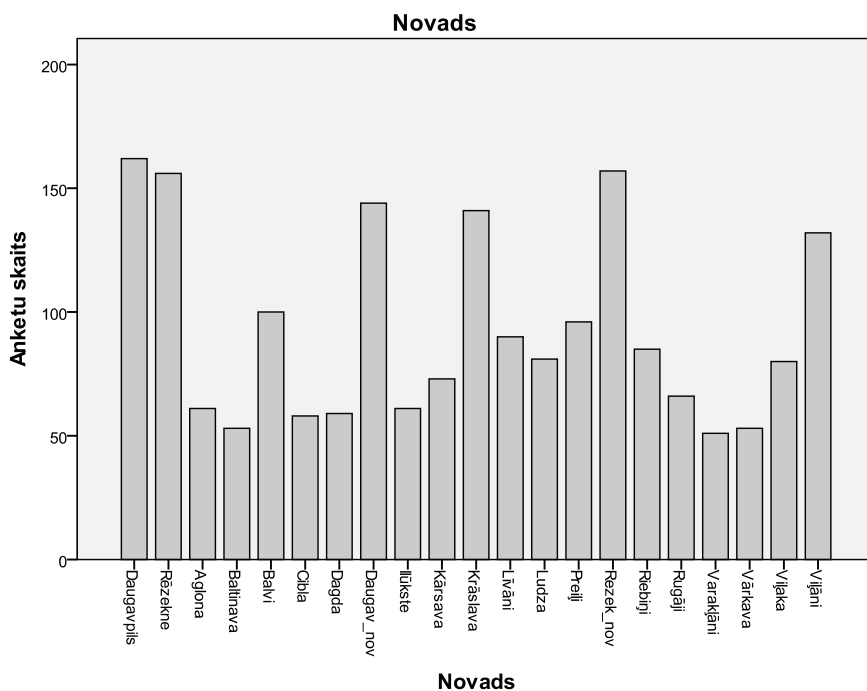
4.–8.

Сондерс, Марк, Льюис, Филип, Торнхилл, Эйдриен (2006). *Методы проведения экономических исследований*. Москва: Ленанд.

Фелицына, Вера, Прохоров, Юрий (1988). *Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения : лингвострановедческий словарь*. Москва: Русский язык.

1. diagramma *Respondentu skaits pa novadiem un pilsētām*

Chart 1: *Number of Respondents by Municipality and City*

NO TOPOŠĀS LINGVOTERITORIĀLĀS VĀRDNĪCĀS

1. tabula *Pārskats par dzimumu, vecumu, izglītību*

Table 1: *An Overview on Gender, Age, Education*

Dzimums_kop			Izglītības līmenis						Kopā	%
			bez_ieraksta	nav	pam	vid	nep_augst	augst		
vīrietis	Kop_vecums	pirmā_grupa	2	17	122	66	20	12	239	12,2
		otrā_grupa	1	1	15	124	20	81	242	12,4
		trešā_grupa	1	0	16	127	15	65	224	11,4
		ceturta_grupa	2	3	45	50	3	22	125	6,4
	Kopā		6	21	198	367	58	180	830	42,4
sieviete	Kop_vecums	nav_ieraksta	0	1	0	1	0	0	2	0,1
		pirmā_grupa	6	26	98	73	38	35	276	14,1
		otrā_grupa	2	1	8	101	22	207	341	17,4
		trešā_grupa	1	0	10	156	15	134	316	16,1
	ceturta_grupa	2	3	79	63	3	29	179	9,1	
Kopā		11	31	195	394	78	405	1114	56,9	
nav	Kop_vecums	nav_ieraksta			0	1		0	1	-
		pirmā_grupa			1	0		1	2	-
		otrā_grupa			0	0		5	5	-
		trešā_grupa			0	2		1	3	-
	ceturta_grupa			0	2		2	4	-	
Kopā				1	5		9	15	0,7	

Inga Belasova

PAR KONCEPTA STUŅDINĪKS LEKSISKI SEMANTISKO LAUKU

Laiks un tā mērīšanas mehānismi, gadsimtu gaitā mainoties, iemieso un ataino noteiktas tautas vēsturi, sadzīvi, etnogrāfiju un kultūru. Tādiem folkloras žanriem kā mīklām un apdziedāšanās dziesmām piemīt gan spilgta tēlainība, gan arī stingras formas likumības, kas attiecīgi iespaido arī kāda priekšstata senāko izpratnes aspektu saglabāšanu.

Raksta mērķis – raksturot koncepta stuņdinīks izpratni un funkcionalitāti latgaliešu folklorā. Semantiskais lauks koncepta stuņdinīks analīzes kontekstā uztverams kā patstāvīgs veidojums, kas ir saistīts ar noteiktām cilvēka pieredzes jomām un ir psiholoģiski reāli atainots un uztverams folkloras tekstos. Koncepta stuņdinīks leksiski semantiskajā laukā ietilpstošie elementi atspoguļo latgaliešiem būtiskus priekšstatus par sadzīviskām reālijām. To tēlainā interpretācija atklāj tautā pastāvošo emocionālo attieksmi pret stuņdinīku kā garīgu, tā arī materiālu vērtību. Nozīmes pārnēsumi ataino stuņdinīka savdabību sadzīviskajā un sociālajā līmenī, savukārt kognitīvais līmenis ļauj atklāt tā izveides īpatnības folkloras tekstos.

ON THE LEXICAL-SEMANTIC SPACE OF THE CONCEPT**'STUŅDINĪKS'**

System of knowledge about the world taking shape in the human mind from birth is under constant development. Time and its measurement machines, varying over the centuries, embodies and reflects history, social life, ethnography and culture of certain nation. Folklore genres such as riddles and mutual chaffing songs have a vivid imagery, as well as strict regularities of forms, which appropriately also affects conservation of ancient aspects for understanding of certain perception.

Aim of the paper – to describe understanding of the concept 'stuņdinīks' (Latgalian for timepiece, clock) and its functionality in the Latgalian folklore. Lexically semantic field reveals the functional and axiological sectors for use of the concept 'stuņdinīks', as well as figurative pictures that were used for its representation and recognition in puzzles and mutual chaffing songs.

Meaning of the concept 'stuņdinīks' highlights three essential elements – the philosophical, which updates uniqueness of the time count and associative perception in Latgale, the axiological, showing material and spiritual values of 'stuņdinīks', and the lexical, where a single semantic field combines semantic variations of 'stuņdinīks'. At a cognitive level 'stuņdinīks' is understood as a device for measuring time. While the

emotional attitude to this reality is demonstrated by folklore, where conceptual content of 'stunđinīks' appears in a variety of meaning transfers.

Lexically semantic field of the 'stunđinīks' concept is composed of synonyms for 'stunđinīks' (pulkstiņš, laikruods, zegars), its direct and figurative sense, word combinations with lexeme 'stunđinīks' revealing functional and axiological sphere of the 'stunđinīks' use, as well as figurative pictures that were used in folklore for representation and recognition of 'stunđinīks'.

Semantic field in the context of analysis of the concept 'stunđinīks' has to be perceived as an independent entity related to certain areas of human experience and in the psychological reality is shown and perceived in the folklore texts. 'Stunđinīks' reflect the popularly-rooted perception of the object, by conferring to it real or imagined features and expressing ambiguously interpretable attitude towards it.

Lexically semantic elements contained within the field of 'stunđinīks' concept represents significant concepts of Latgalians on the everyday realities. Their figurative interpretation reveals the emotional attitude existing in nation towards 'stunđinīks' as a spiritual, as well as material value. Meaning transferences reflects the importance of 'stunđinīks' singularity at the everyday and social level, while the cognitive level permits to discover features for setting it up in riddles and mutual chaffing songs.

Laiks un tā mērīšanas mehānismi, gadsimtu gaitā mainoties, iemieso un ataino noteiktas tautas vēsturi, sadzīvi, etnogrāfiju un kultūru. Latgalē mehāniskā laika noteikšanas ierīces apzīmēšanai lieto vairākas leksēmas: semantiski neitrālus apzīmējumus *pulkstiņš*, *stunđinīks*, kā arī ar zināmu ekspresiju apveltītas leksēmas *laikruods* un *zegars*. *Stunđinīks* tradicionāli tiek saprasts kā ierīce laika mērīšanai. *Latviešu valodas vārdnīcā* (MEV 1927: 1107) ir dotas arī tā papildnozīmes – *stundeniēks: die Wache* 'sardze, sargs' un *der Wachposten* 'sargkareivis, apsargpostenis', bet *Kalupes izloksnes vārdnīcā* (Reķēna 1998: 449) *stūndinīeks: s. stūndinīks* – 'pulkstenis', papildus izdalot divus raksturīgākos tā paveidus – *kuldys (kūlda – kabata* (Reķēna 1998: 528)) un *sīnys stunđinīks*. *Laikruods* gan latviešu (*laikrādis* 'pulkstenis' (LLVV 1987: 570), gan lietuviešu literārajā valodā (*laikrodis* (DLKŽ 2000: 350)) apzīmē pulksteni. Leksēmai piemīt poētiska nokrāsa latgaliešu un latviešu literārajā valodā, savukārt lietuviešu literārajā valodā tā saglabā neitrālu nokrāsu. Atsevišķos gadījumos tiek lietota leksēma *zegars*, kas etimoloģiski saistās ar poļu valodu, kur vārds *zegar* apzīmē 'pulksteni', bet *zegarek* – 'rokas pulksteni' (LLKŽ).

Rēzeknes Augstskolas projektā „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”

(Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) apkopotā informācija un anketēšanas dati rāda, ka *stunđinīks* ir biežāk izmantotais pulksteņa apzīmējums Latgalē. Tā izpratnē iezīmējas trīs būtiski aspekti – filozofiskais, kas aktualizē laika skaitīšanas un asociatīvās uztveres savdabību Latgalē, aksioloģiskais, kas uzrāda *stunđinīka* materiālo un garīgo vērtību, un

leksiskais, kur vienotā semantiskā laukā apvienojas dažādas *stuņdinīka* semantiskās variācijas. Kognitīvā līmenī *stundiņīks* saprotams kā ierīce laika mērīšanai. Savukārt emocionālo attieksmi pret šo reāliju uzskatāmi rāda folklorā, kur *stuņdinīka* jēdzieniskais saturs atklājas daudzveidīgos nozīmes pārnēsumos. Tas ļauj *stuņdinīku* skatīt kā konceptu, jo tas ir cilvēku apziņas un noteiktas informatīvās sistēmas elements, kas atspoguļo tautas pieredzi. Tā, piemēram, krievu valodniece J. Kubrjakova (*Елена Кубрякова*) konceptus dēvē par *atmiņas, visas pasaules ainas, zināšanu kvantu vienībām* (Кубрякова 1996: 90).

Raksta mērķis – raksturot koncepta *stuņdinīks* izpratni un funkcionalitāti latgaliešu folklorā. Par galvenajiem avotiem koncepta *stuņdinīks* analīzei izvēlētas 20. gs. pirmās puses apdziedāšanās dziesmas (LTD) un mīklas (LFK; Opincāne 2000). Šiem folkloras žanriem piemīt gan spilgta tēlainība, gan arī stingras formas likumības, kas attiecīgi iespaido arī kāda priekšstata senāko izpratnes aspektu saglabāšanu.

Leksiski semantisko lauku lingvistikā visbiežāk izmanto, lai apzīmētu valodas vienību kopumu, kas ir apvienotas ar kādu kopēju leksiski semantisko pazīmi jeb kam piemīt kopīgs nozīmes komponents. Leksiski semantiskā lauka teorijas pamatā ir priekšstats par dažādu semantisko grupu pastāvēšanu valodā un par zināmu valodas vienību iekļaušanu vienā vai vairākās šādās grupās. Terminu *leksiski semantiskais lauks* aktīvi sāk izmantot pēc valodnieku G. Ipsena (*Günther Ipsen*) un J. Trīra (*Jost Trier*) darbu iznākšanas (sk. lit. sar.).

Semantiskā pazīme, kas ir semantiskā lauka pamatā, var tikt attiecināta uz noteiktu cilvēka darbības jomu vai pieredzi. Semantiskais lauks koncepta *stuņdinīks* analīzes kontekstā uztverams kā patstāvīgs veidojums, kas ir saistīts ar noteiktām cilvēka pieredzes jomām un ir psiholoģiski reāli atainots un uztverams folkloras tekstos. Koncepts *stuņdinīks* atspoguļo tautā iesakņojušos priekšstatus par šo objektu, piešķirot tam reālas vai iedomātas īpašības un paužot neviennozīmīgi interpretējamu attieksmi pret to. Kā uzsver lingvisti I. Kobozeva (*Ирина Кобозева*), L. Vasiļjevs (*Леонид Васильев*) u. c., saikne starp atsevišķām semantiskā lauka vienībām var atšķirties pēc to specifikas.

Koncepta *stuņdinīks* leksiski semantisko lauku veido jau iepriekš nosauktie *stuņdinīka* sinonīmi (*pulkstiņš, laikroods, zegars*), tā tiešā un pārnestās nozīmes, vārdu savienojumi ar leksēmu *stuņdinīks*, kas atklāj *stuņdinīka* funkcionālo un aksioloģisko lietojuma sfēru, un, beidzot, metaforiskās gleznas, kas lietotas folklorā *stuņdinīka* apzīmēšanai un atpazīšanai.

Zināšanu sistēma par pasauli, kas veidojas cilvēka apziņā kopš dzimšanas, nemītīgi attīstās. Šī sistēma strukturējas noteiktu tēlu veidā, un folkloras materiāls spēj atspoguļot tautas atmiņā nostiprinājušos priekšstatus par kādu no reālajām. Senāk laiku noteica pēc ēnas garuma, saules attāluma no apvāršņa, zvaigznāju stāvokļa un vēl daudzos citos veidos. Arī latgaliešiem

nav bijusi sveša laika mērīšana, ievērojot zvaigžņu ritumu: *Kod daudzējim vēļ nabeja stuņdinīku, laiku nūsacēja pēc zvaigzņem jo tōs beja radzamas*¹ (Zariņš 1975: 10). Pakāpeniski pārejot uz mehānisko pulksteni, aktualizējas laika uztveres subjektivitāte un relativitāte, kas ietekmē arī pulksteņa tēlaino konotāciju veidošanos. Cilvēcei ir pazīstami saules, ūdens, smilšu, mehāniskie (torņa, sienas, kabatas, rokas), elektroniskie u. c. pulksteņi. Mehānisko zobratu pulksteni Eiropā sāk lietot jau 13. gs., Latvijā vecāko mehānisko pulksteni ir darinājis Mihails Šulcs 1680. gadā (Sīle 2000: 21). Latgalē mehāniskais pulkstenis parādās samērā nesen: (...) *latgaļu sātā stuņdinīks jytamūs apmārūs sōc rōdeitīs 19. g. s. ūtrajā pusē, kod tys teik uzskateits kai zemņika tureibas zeime* (Briška 1984: 78). Attīstoties cilvēku zināšanām, prasmēm, kā arī cilvēces sasniegumiem, rodas vajadzība pēc precīza laika mērīšanas mehānisma. Dienas garums kā savdabīgs atskaites punkts bija pārāk liels un dabā izteiksmīgi neatspoguļojās. Tas arī noteica pulksteņu ienākšanu sadzīvē.

Kultūrvēsturiskā informācija, kā arī rakstā skatītie folkloras avoti liecina, ka laiks agrāk tika uztverts divējādi – vizuāli un akustiski. To uzskatāmi ataino latviešu valodas vārdnīcas, kur pulkstenis (un tā sinonīmi) tiek skaidroti arī kā zvans:

1. *Laikrādis* – novec. ‘zvans’ (LLVV 1980: 570).
2. *Pulkstenis* – arī ‘zvans – baznīcas, bērū, ilkss u. c.’ (KV 2004: 34417).

Akustiskie elementi izsenis ir bijuši svarīgi laika uzskaites rādītāji. Zīmīgi, ka dienas svarīgos brīžus (mises, lūgšanas) atgādināja baznīcas zvans: *Bazneicā zvaneja – zvaneja, kai tauta saceja, uz mīra. Tū dareja kotru vokoru ap saules rītu. Kotru reitu zvaneja uz celšonūs, atgōdyņojūt, ka laiks atstōt mīgu un gultu, laiks paceļt prōtu uz Dīvu, pasateikt Jam par nakts mīru un atpyutu un lyugt svēteību dīnas dorbam. Vokorā zvonu skaņas atgōdynōja salikt rūkas pateiceibā par vysom dīnā sajemtom žēlesteibom un atvēlēt sevi Dīva svēteitam mīram. Kod beja nūzvaneits uz mīra, tod pēc moza breiža nūzvaneja par myrušu, jo beja sajemta ziņa, ka kaidis ir miris. Par kotru nūmyrušū zvaneja atsevišķi ar mozu atstarpī, jo vīnā dīnā gadejōs vairōki* (Latkovskis 1966: 155). Ar laiku pulksteņa un zvana nozīme tiek nošķirta.

Likumsakarīgi, ka vizuālie un akustiskie elementi ir noteicošie arī *stuņdinīka* alegoriskajā atveidē folklorā, piemēram:

¹ Te (un turpmāk) citāti saglabā oriģinālteksta rakstību.

Vylks kauc aiz astis vylkts.

(LFK Ilūkstis apleicīne RLBZK [1895]: 1590)²

Kačs guļ, aste kust.

(Opincāne 2000: 39)

Mīklā par *stuņdinīka* alegorisko ekvivalentu tradicionāli tiek izvēlēti tādi dabas vai cilvēka dzīves objekti, kas samērojami ar *stuņdinīkam* tipiskiem dizaina elementiem: pulksteņa korpusu (vilks, kaķis) un t. s. zvana pendeli jeb mēli (vilka / kaķa aste). Akustiskā analogija tēlaini atklāj pulksteņa darbināšanas un darbošanās īpatnības: tas tika uzvilks, velkot aiz mēles, attiecīgi radot stieptas, velkošas (kaucošas) skaņas (*vylks kauc*). Šādi *stuņdinīks* funkcionē ne tikai kā fiziskās telpas sastāvdaļa, bet aktualizē koncepta semantisko lauku, kas faktiski izpaužas kā priekšmetiskā un semantiskā lauka saplūšana. Folklorai raksturīgā tēlainība iepludina *stuņdinīka* semantiskajā laukā arī groteskus elementus:

Gaiļš loktā, zornis orā.

(LFK Rāsnis apleicīne [1925] 2293–5459: 3536)

Lōcs tup būrī, zornas kust.

(Opincāne 2000: 55)

Burtiska mīklā ietvertās alegorijas izpratne vedina uz atmiņām par mītiskajai tradīcijai raksturīgo upurēšanas rituālu, kas mīklā netiek uzverts kā dominējošs, jo pakļaujas uzminēšanas principam – izteiksmīgākiem vizuālo analogiju meklējumiem. Šai gadījumā izvēlēti asociatīvi ietilpīgi simboli (gailis) un burtiskas vizuālas analogijas (lācis būrī – kaut kas liels, līdzīgs būrim, kastei). Zarnas tikai papildina vizuālo asociāciju ar iepriekš minētajiem sienas pulksteņu darbināšanas mehānismiem. *Stuņdinīka* vizuālās pazīmes, proti, ieapaļā forma un auklveidīgs vijums, alegoriski atainojas arī citu dabas objektu tēlojumā apdziedāšanās tautasdziesmās. To papildina arī spilgta ekspresivitāte, kas aptver gan *stuņdinīka* izskatu, gan tā nēsātāja raksturojumu. Piemēram:

Cisu cepka par vādaru,

Rutka šķēle kuldeņā.

(VI, 58498)³

² Te (un turpmāk) LFK materiāli, kas pieejami RA Reģionālistikas institūtā, norādot mapes nosaukumu un vienības kārtas Nr.

³ Te (un turpmāk) piemērs no Latviešu tautas dziesmu XML elektroniskās versijas latviandainas.lib.virginia.edu, norādot sējumu un vienības kārtas Nr.

Vaca veize karmanā

Auklas vīn karinej.

(VI, 58492)

Rutka šķēle karmonā

Suņa zornas važeņā.

(VI, 58501)

Folklorā laika asociatīvai izteikšanai akcentēti dažādi laika nogriežņi: mūžs – *Īt bez kōju, rōda bez rūku, skaita vysu myužu, bet nav cylvāks* (Opincāne 2000: 35); diennakts – *Dīnu, nakti vaid, nikas nasōp* (Opincāne 2000: 21); stunda – *Raibō gūvs stuņdi māma* (Opincāne 2000: 79). Tomēr jau pats apzīmējums *stuņdinīks* liek domāt, ka stunda ir bijusi zemnieku ikdienas plānojamam piemērotākā mērvienība: leksēma *stūnde* ir saprotama ne tikai kā laika mērvienība, bet tai piemīt arī semantiskā nianse: *darba mērvienība (aptuveni 60 minūtes)* (Reķēna 1998: 449). Šīs un vēl citas mīklas liecina, ka lineārajam laikam pamatā ir neitrāla konotācija. Respektīvi, koncepts *stuņdinīks* atklāj tradicionālo laika satura piepildījumu. Tādējādi latgaliešu ikdienas savdabība, kuras vērtēšana saistās ar zināmiem asociatīvajiem komponentiem, objektīvi ataino latgaliešu apziņā mītošos priekšstatus. Tā, piemēram, mīkla:

Kas strōdoj dīnu un nakti ni ēds, ni gulējs?

(Opincāne 2000: 43)

sniedz tēlainu priekšstatu par vienu no aktuālākajām ikdienas reālijām, proti, smagu darbu. Pravietiski skan mīklas formulējumā ietvertais atzinums par to, ka darbs nekad nebeigsies. Mīklā parādās atziņa, ka darbs kā kustība ir vispārējs pasaules un dzīvības likums. Nereti arī literārajos piemēros *stuņdinīks* tiek izmantots fatālam cilvēka likteņa aprakstam: *Kaļvīnēites, naboga atraītnes, dzeīve ritēja vīnmuli, tikpat vīnmuli kai vacō stuņdinīka tikšēšona ustobā pi nūkyupējušōs sīnas. Stuņdinīka tikšēšonai reizem pīsavīnōja cērcīni aiz cepļa un spēlēja sovū monotonū muzyku* (Latkovskis 1966: 151).

Mīklas kā folkloras mantojuma daļa ir cieši saistīta ar tautas mentalitāti, atspoguļo morāles jautājumus, zināmus ideālus un spilgti raksturo tautai raksturīgo asociatīvo sistēmu. Tā kā pulkstenis tiek saistīts ar vienmuļa un atkārtoto paredzošu darba darīšanu, tad aktuālāko 20. gs. pirmās puses arodu fiksēšana mīklu formulās atspoguļo latgaliešu saimnieciskās vērtības:

Kaliejs kaļ, maliejs maļ, ni dīnu var pīkaļt, ni pīmaļt.

(LFK Ludzys apleicīne [1940] 5359–6363: 5729)

Amats mīklās sasauca ar iepriekš pieteikto nemitīgo kustību un darbību. Cilvēka smagais darbs ne vienmēr vainagojas ar panākumiem, un te ir skatāma padevīga pakļaušanās nenovēršamajam. Kalēja un malēja darbs prasa rutīnveida aktivitāti un emocionālajā līmenī asociējas ar apziņu, ka laiks (tāpat kā darbs) nekad nebeigsies.

Ar tieslietām saistītie elementi mīklās atspoguļo sociālās un juridiskās kultūras lomu garīgo vērtību kultivēšanā:

Tīsys veirs bez mālīs.

(LFK Rāsnis apleicīne [1925] 2293–5459: 3731)

Tīsys veirs jeb *stuņdinīks* uzrverams kā neapstrīdama un neapšaubāma sprieduma vēstītājs. Šādi caur šķietami mazsvarīgām lietām zemapziņas līmenī ļaudis ir mēģinājuši ieaudzināt saviem bērniem pietāti pret normu, tiesas lēmumu vai valsts varu.

Stuņdinīks satur būtisku informāciju par tā saikni ar tautas materiālo kultūru un morālajām vērtībām. 20. gs. pirmās puses latgaliešu apdziedāšanās dziesmās *kuldys stuņdinīks* tika uzskatīts par turīgu ļaužu atribūtu:

Līlejuos šis puiseits:

Symtu rubļu stundinīks.

(IV, 58497)

Vai:

Līlejuosi šis Puovuls,

Ka šam zalta stundinīks.

(VI, 58498)

Apdziedāšanās dziesmās *stuņdinīks* reprezentē personas, kurām vienmēr patīk atrasties uzmanības centrā, izrādīties un lielīties. Tieši tāpēc folklorā paustā tautas attieksme pret kabatas *stuņdinīku* un tā īpašnieku ir zobgalīga, dažkārt pat satīriska, ko papildina *stuņdinīka* kā „stabilas valūtas” interpretācija, kas nezaudē savu vērtību dažādās dzīves situācijās:

Šei Aneite līlejuos

Ar tim zalta stuņdinīkim.

Na tī pošys pierkti beja

Ontoneņa dāravuoti,

Ontoneņa dāravuoti

Par naksnenis guliejum’,

Par naksnenis guliejum’,

Par dīnenis staiguojum’.

(LFK Preiļu apleicīne [1945] 9883–10192: 10003)

Ar šādas *valūtas* starpniecību var norēķināties par dažāda veida pakalpojumiem visos laikos. Jēdziens *pakalpojums* dotajā piemērā ir ar zināmu zemtekstu, jo tautasdziesma ir piesātināta ar sarkasmu, respektīvi, tā ir atklāta zobošanās par meitas un puīša sabiedrībai nepieņemamo attiecību modeli. Apdziedāšanās dziesmās dzīves reālības bieži tiek atspoguļotas binārajās opozīcijās. Ja mūsdienās par vīrieša sociālo stāvokli nereti mēdz spriest pēc viņa apaviem, automobiļa un pulksteņa, tad arī 20. gs. pirmās puses latgaliešu apdziedāšanās dziesmas liecina, ka meitas priekšroku ir devušas tādiem puīšiem, kas ir materiāli labi situēti:

Man patyka tys puiseits,

Tuo puisīša capurīte;

Malnas bikses, malny svuorki,

Stundinīks kabatā.

(VI, 58241)

Tas joprojām norāda uz to, ka *kuldys stundinīks* tika uztverts vairāk kā turīguma apliecinātājs, nevis lietderīgas informācijas sniedzējs. Kabatas pulksteņa īpašniekam nebija īpašas vajadzības zināt precīzu laiku. Daļēji tas ir attiecināms arī uz mūsdienām, jo *kuldys stundinīks*, izejot garu transformācijas ceļu, savā ziņā ir kļuvis par daļu no mobilā telefona jeb *kuļdinīka*, kas mūsdienās (jo īpaši jauniešu vidū) ir būtisks ne tikai kā stilīgs aksesuārs, bet arī kā dižošanās, izrādīšanās un lepošanās priekšmets, kas ne vienmēr ir nepieciešams precīza laika noteikšanai. Tam vairāk noder tie *stuņdinīki*, kas kalpo kā interjera elementi cilvēku darba vietās un mājās (galda un sienas, tāpat arī rokas *stuņdinīki*), kā arī publiskajā telpā pieejamie *stuņdinīki*.

Apskatot *stuņdinīka* nozīmi mūsdienās, neapšaubāmi ir jāpiemin tā vieta kopējā pilsētas ainavā. Agrāk valdīja uzskats, ka cilvēkam nebija varas pār laiku, jo to uzskatīja par Dieva īpašumu. Savukārt viduslaikos pilsētas tornis ar pulksteni bija kā jauna laika mērījuma simbols, arī jaunas attieksmes pret laiku veidotājs. Jau sen ir pagājuši tie laiki, kad pilsēta vienotā ritmā dzīvoja pēc viena vienīga torņa pulksteņa. Toties arī mūsdienās ir vietas, kas nav iedomājamas bez publiskajiem *stuņdinīkiem*. Visbiežāk tās ir stacijas un pilsētu centri. Cilvēkiem pulkstenis joprojām kalpo par atgādinājumu, ka laiks negaida. Iespējams, tieši šinī kontekstā ir radies teiciens: *točnys kai stuņdinīks*.

Koncepta *stuņdinīks* leksiski semantiskajā laukā ietilpstošie elementi atspoguļo latgaliešiem būtiskus priekšstatus par sadzīvīskām reālījām. To tēlainā interpretācija atklāj tautā pastāvošo emocionālo attieksmi pret *stuņdinīku* kā garīgu, tā arī materiālu vērtību. Nozīmes pārnēsumi ataino *stuņdinīka* savdabību sadzīvīskajā un sociālajā līmenī, savukārt kognitīvais līmenis ļauj atklāt tā izveides īpatnības mīklās un apdziedāšanās dziesmās.

SAĪSINĀJUMU SKAIDROJUMS

KV – Latviešu konversācijas vārdnīca
 LFK – Latviešu folkloras krātuve
 LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca
 LTD – Latviešu tautas dziesmas
 MEV – Mīlenbaha-Endzelīna latviešu valodas vārdnīca
 DLKŽ – Dabartinēs lietuvīų kalbos žodynas
 LLKŽ – Lietuvių-lenkų ir lenkų-lietuvīų kalbų žodynas

LITERATŪRA

- Briška, Bonifacjūs (1984). *Latgola muna Tāvzeme*. Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.
- Ceplītis, Laimdots (red., 1980). *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 4. sējums*. Rīga: Zinātne.
- Ceplītis, Laimdots (red., 1987). *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 6/2. sējums*. Rīga: Zinātne.
- Latkovskis, Leonards (1966). *Dzimtās zemes ļaudis*. Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.
- Latviešu folkloras krātuves materiāli: Ilūkstis apleicīne RLBZK [1895]; Rāsnis apleicīne [1925] 2293–5459; Ludzys apleicīne [1940] 5359–6363; Preiļu apleicīne [1945] 9883–10192*. Pieejami RA Reģionālistikas institūtā.
- Latviešu tautas dziesmas (1952–1956)*. XML elektroniskā versija // latviandainas.lib.virginia.edu Resurss aprakstīts 12.09.2010.
- Mīlenbahs, Kārlis (1938). *Latviešu valodas vārdnīca. 2. sējums*. Rīga: Kultūras fonds.
- Opincāne, Bernadeta (2000). *Atmini munu meikli!* Rēzekne: LKC izdevniecība.
- Reķēna, Antoņina (1998). *Kalupes izlokšnes vārdnīca. 1., 2. sējums*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Sīle, Sarmīte (2000). Pulkstenis tavā dzīves telpā // *Mēbeles Interjers*. 2000. Nr. 6. 20–22. lpp.
- Švābe, Arveds (galv. red., 2004). *Latviešu konversācijas vārdnīca 17. sēj.* Rīga: Antēra.
- Zariņš, Pīters (1975). *Latgaļu tradīcijas*. Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.
- Keinys, Stasys (vyr. red., 2000). *Dabartinēs lietuvīų kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lietuvių-lenkų ir lenkų-lietuvīų kalbų žodynas* // <http://www.lietpol.eu/pl/slownik.html> Resurss aprakstīts 16.12.2010.
- Ipsen, Gunter (1924). *Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft*. Heidelberg.
- Trier, Jost (1973). *Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie*. The Hague, Paris.
- Кубрякова, Елена (1996). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: Изд-во Моск.госу. ун-та.

Anna Briška

KONCEPTA RŪŽEŅA LINGVOKULTUROLOĢISKAIS RAKSTUROJUMS

Pētījuma mērķis – atklāt koncepta rūžeņa kolektīvās apziņas un tradīciju slāņus (mitoloģiskais, folkloriskais, kristietiskais, mūsdienīgais). Autore izmanto lingvokulturoloģisko pieeju (Maslova 2001), interpretējot konceptu kā cilvēka un kolektīvās apziņas izpausmi valodā un kultūrā, anketēšanas datu analīzē izmantotas neparametriskās statistiskās metodes. Autore secina, ka rūžeņa tautasdziesmās lietota ar nozīmi 'majroze' un ir jaunu meitu simbols, teikās un nostāstos Rūžeņa, Roze, Rozālija ir skaistuma iemiesotāja, savukārt literārajās Naaizmērstules pasākās kristietības kontekstā roze ir Jaunavas Marijas simbols.

LINGUO-CULTUROLOGICAL DESCRIPTION OF THE CONCEPT 'RŪŽEŅA'

Within the framework of Rezekne Higher Education Institution project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale” (ESF project No.2009/0227/IDP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) inquiry of the Latgale population was performed in 2010 to determine and to compare the most popular connotations of Latgale. The questionnaire offered a list of 466 tokens, with proposal to select and to mark 300 most important of them. In result of inquiry 1959 respondent data were processed. Interest of the researcher's study is related to vocal singing traditions in Latgale and identification of the Latgalian long folk songs. List of tokens of the above questionnaire included three tokens, directly pointing to certain long song - "I went through the forest", "Heaven forfend the willow", "My love is living far way " and token "Rose", which indirectly points to the song "The rose was growing".

During the research, the author addresses characteristics of the "rose" concept, interpreting it as expression of human and collective consciousness through language and culture and by revealing the layers of traditions (mythological, folkloric, Christian, modern). To reflect symbolic significance and connotations of the concept, basic sources used for the study are the Latgalian folk songs, song "Rose was growing", literary tales by Naaizmērstule, and historical legends. The study used linguo-culturological approach (Maslova 2001), in the questionnaire data analysis - unparametric statistical methods.

According to data of the Latgale population inquiry, recognition is important for all the song names included in the questionnaire – they are recognized by more than a half of the respondents, moreover they are the most arranged Latgalian folk songs, as demonstrated also by data from the "Latgale Radio" song database (Latgale Radio: 2010). "Rose was growing" is the second most arranged Latgalian folk song after "My love is living far away ". It is

performed by Aija, Atis Auzāns, folk-rock group "Laimas Muzykanti", "Latgales dāmu pops", pop group "Pearls" (Daugavpils), Tīna Samanta. For song identification and connotations with Latgale several factors are possible – both popularity of specific artist and significance of images and content of the song.

In Latvia there have already been a number of song competitions in television shows where folk song, which was performed exactly in Latgalian, gained attention and provided good progress for participant of the competition: daGunchi show "Musical Theatre of the Talent Factory" (2004), group "Borowa MC" awards of the "Latvian Annual Award of Music Records 2005" in three nominations, victory of the Daugavpils Orange choir in the "Choir Wars" show (2008), success of the Igaunī, Eriņi and Uškāni families in the show "Singing Families" (2009, 2010). In May 2010 Tīna Samanta Poļakova wins the LNT show "O! Card Academy" final, performing a song in Latgalian "Rose was growing" and receiving the most support from the audience voting.

Kalupe dialect dictionary refers to phonetically similar form of 'ružinka' in the meaning of 'Rose' and two sub-meanings: 1. Roses. 2. Rose (disease), the same spot provides an example that historically the form 'ružinkys' was used, but now – 'rūzis'. Here also the word form 'ruoža' is explained with three meanings: 1. Rose of May. 2. Ribbon or flower-fashioned paper bound in a thick plume. 3. Knitting, fabric, where motifs of stylized flowers (usually roses) are used; clothing made of this fabric, knitting. (Reķēna 1998: 313–315). 'Rūžeņa' is explained as a diminutive for word "rose" (Laimas Muzykanti 2006).

Image of 'rūžeņa' in folk songs is used in the sense of the 'Rose of May' and stands as symbol of a nubile maid. Rūžeņa, Roze, Rozālija, referred to in legends and stories is an embodiment of beauty, while in the literary tales by Naaizmērstule in the Christianity context a rose is a symbol of Virgin Mary.

Results from the Latgale population questionnaire are presenting evidence that 'rūžeņa' is recognizable within the whole Latgale area (see Table 2), more than a half of people in each municipality have specified it as to be connoted with the Latgale, save the Ludza municipality (45.7%). Most of all respondents recognize and relate 'rūžeņa' to Latgale in the Vārkava, Viļaka, Balvi, Baltinava, Rugāji municipalities. This could be due to the use of that word in titles of various amateur art collectives, enterprises, associations and other.

Rēzeknes Augstskolas projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (ESF projekts Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) ietvaros 2010. gadā notika Latgales iedzīvotāju anketēšana, lai noskaidrotu un salīdzinātu savā starpā populārākās asociācijas ar Latgali. Anketā tika piedāvāts 466 zīmju saraksts, aicinot izvēlēties un atzīmēt 300 nozīmīgākās. Anketēšanas rezultātā tika apstrādāti 1959 respondentu dati.

Pētījuma autores pētnieciskā interese saistīta ar vokālās dziedāšanas tradīcijām Latgalē un latgaliešu garo tautasdziesmu atpazīstamību. Iepriekš minētās anketas zīmju sarakstā tika iekļautas trīs zīmes, kas tieši norāda uz kādu garo dziesmu – „Guoju pa mežu”, „Nadūd, Dīvs, veitulam”, „Tuoli dzeivoj muna mīluo” un zīme „Rūžeņa”, kas pastarpināti norāda uz dziesmu „Auga, auga rūžeņa”.

1. tabula *Dziesmu reitings*

 Table 1: *Song Rating*

Dziesma	Vieta reitingā	Kopskaits	%
„Tuoli dzeivoj muna mīluo”	60.	1405	71,7
„Guoju pa mežu”	79.	1358	69,3
„Nadūd, Dīvs, veitulam”	97.	1300	66,4
„Rūžeņa”	131.	1194	60,9

Kā redzams 1. tabulā, visas dziesmas atpazīst vairāk kā puse respondentu, savukārt tieši dziesmu „Tuoli dzeivoj muna mīluo” 71,7% aptaujāto asociē ar Latgali. Šāda popularitāte lielā mērā saistāma ar faktu, ka šī dziesma ir viena no visvairāk aranžētajām latgaliešu tautasdziesmām. Kā liecina „Latgales Radio” datubāzes informācija „Tuoli dzivoj muna mīluo” ietilpst pavisam septiņu dažādu izpildītāju („Bez PVN”, Inga un Normunds, „Los Amigos”, „Ze Pīters”, „Trīs jaunas māsas”, „3 Stenori”, „Laimas Muzykanti”) repertuārā. Otra visvairāk aranžētā dziesma ir „Auga, auga rūžeņa”. Tā ietilpst Aijas, Ata Auzāna, folkroka grupas „Laimas Muzykanti”, „Latgales dāmu pops”, popgrupas „Pērlītes” (Daugavpils), Samantas Tīnas (Rīga) repertuārā. Savukārt pa trīs variantiem ir abām pārējām dziesmām – „Guoju pa mežu” (Aija, Kārlis Ārgalis, „3 Stenori”) un „Nadūd, Dīvs, veitulam” (Aija, Inga un Normunds, „Borowa MC”). Turklāt grupas „Borowa MC” gadījumā dziesmā „Vysskaistuokajai meitiņai” no tautasdziesmas „Nadūd, Dīvs, veitulam” ir izmantots tikai refrēns un dziesmas teksts pauž atzišanos mīlestībā un solījumu mīlēt mīloto meiteni. Tas liecina par konteksta un vērtību maiņu latgaliešu apziņā – ja tautasdziesmā aktualizēta dzeršanas problēma, tad grupa „Borowa MC” piedāvā dziesmā savu veiksmes stāstu.

Dziesmu atpazīstamībai un asociēšanai ar Latgali iespējami vairāki iemesli – gan konkrētā izpildītāja popularitāte, gan dziesmas tēlu un satura nozīmīgums.

Latvijā jau ir bijuši vairāki dziesmu konkursi televīzijas šovos, kur tieši latgaliski dziedāta tautasdziesma guvusi ievērību un nodrošinājusi konkursa dalībniekam labus panākumus. 2004. gada 8. maijā šova “Talantu fabrikas Muzikālais teātris” koncertā dalībnieks *daGunchi* ir izpildījis dziesmu “Kur gaismeņa”, kas pēc skatītāju balsojuma ierindojusies pirmajā vietā (Kilevica 2004). 2005. gadā visrezultatīvākā darbība ir grupai „Borowa MC”, par ko liecina 2006. gada sākumā saņemtie apbalvojumi „Latvijas Mūzikas ierakstu Gada Balva 2005” trīs nominācijās: „Labākā *hip hop* dziesma” par dziesmu „Vysskaistuokajai meitiņai”,

„Labākais *hip hop* albums” un „Labākā debija” par albumu „Trepis iz nakurīni” (Ernst&Young Baltic 2006). Uzvaru televīzijas „TV3” šovā „Koru kari” 2008. gadā izcīna Daugavpils Oranžais koris (mango.lv 2008). Tāpat arī televīzijas kanāla „Latvijas Neatkarīgā Televīzija” (LNT) šovā „Dziedošās ģimenes” panākumi ir bijuši Igauņu ģimenei, konkursa pusfināla dalībnieci Eriņu ģimenei 2009. gadā (Pulkstene 2009), savukārt Uškānu ģimenei – 2010. gadā. Tā paša gada maijā LNT šova „O! Kartes akadēmija” finālā uzvaru guvusi Tīna Samanta Poļakova, izpildot dziesmu latgaliski „Auga, auga rūžeņa” un saņemot vislielāko atbalstu skatītāju balsojumā, drīz pēc tam dziedātāja ir ierakstījusi dziesmu studijā, atzīstot: *Tā ir ļoti spēcīga dziesma, kurā tiek atspoguļota cīņa pret apkārtējo pasauli, tā māca saglabāt pašcieņu, turēt galvu augšā un virzīties uz savu mērķi* (Apollo 2010).

Dziesmas idejas raksturojumā, kas popularizēts mūsdienās masu medijos, tiek akcentēta cīņa pret apkārtējo (ārējo) pasauli. Interneta žurnālā „Mana Žurnāla Galerija” „Rūžeņa” skaidrota kā dziesma par meiteni Rozi (Pelēkais Vilks 2010).

Koncepta *rūžeņa* interpretācijā līdzās mūsdienīgajam svarīgi ir pievērsties arī mitoloģiskajam, folkloriskajam un kristietiskajam izpratnes slānim. Lai noskaidrotu koncepta simboliskās nozīmes un konotācijas, turpmāk izmantotie pētījuma pamatavoti ir latgaliešu tautasdziesmas, dziesma „Auga, auga rūžeņa”, Naaizmērstules literārās pasakas, vēsturiskās teikas. Pētījumā izmantota lingvokulturoloģiskā pieeja (Maslova 2001), anketēšanas datu analīzē – neparametriskās statistiskās metodes.

Kalupes izloknes vārdnīcā minēta forma *ružinka* ar nozīmi ‘roze’ un divām apakšnozīmēm: ‘rozes’, (turpat dots piemērs par to, ka agrāk lietota forma ‘*ružinkys*’, bet tagad – ‘*rūzīs*’) un roze kā slimība. Tālāk arī skaidrota vārdforma ‘*ruoža*’ ar trīs nozīmēm: 1. *Maijrozīte*. 2. *Kuplā pušķī sasieta lente vai no papīra darināts zieds*. 3. *Adījums, audums, kura rakstā izmantoti stilizētu ziedu (parasti rožu) motīvi; apģērbs, kas darināts no šāda auduma, adījuma* (Reķēna 1998: 313–315). „Rūžeņa” tiek skaidrota arī kā deminutīvs vārdam „roze” (Laimas Muzykanti: 2006).

Vārdforma ‘*rūžeņa*’ reģistrēta latviešu tautasdziesmu resursā <http://latviandainas.lib.virginia.edu/?lang=eng§ion=home>), kas publicējis no 1952. līdz 1956. gadam Kopenhāgenā izdotās latviešu tautasdziesmas 12 sējumos. Tā ir Dricānos (Rēzeknes apriņķī) pierakstītā četrinde:

*Zīd rūžeņa, maganeņa,
Buoleleņa duorzeņa;
Rūža zīd – bruoļu muosa,
Maganeņa – kalpyneite.* (38360; 89)

Šī tautasdziesma liecina par *rūžeņas* augstāku „sociālo” statusu salīdzinājumā ar *maganeņu*. Tajā pašā avotā atrodamas četras tautasdziesmas, kurās minēta leksēma *rūžiņa*. Šīs četrindes pierakstītas Varakļānos, Silajāņos, Baltinavā, Jasmuižā. Visās tautasdziesmās ir izmantots dārza motīvs, kur aug rozes kopā ar magonēm, simbolizējot drīzo meitas iešanu tautās, piemēram, tautasdziesma Nr. 39336:

*Zīd rūžiņa, maganiņa –
Man pēdējuo vasariņa:
Nūveist rūžas, maganiņas,
Es poša tautiņuos.*

Silajāņu Guļānu sādžā 1927. gadā pierakstīta garā dziesma „Zīdi, zīdi, rūžeņa” (Feimaņu draudzes pasakas 2009: 104). Savukārt dziesma, kuras melodiju aranžējuši mūsdienu izpildītāji, publicēta 1993. gadā kā „Auga, auga, rūžeņa” (Igaunī 1993: 45), bet jau pāris gadus agrāk ir izmantota kinofilmā „Cilvēka bērns” (1991) epizodē, kad Brigītai kāzu dienā tiek uzlikts miršu vainadziņš un līgavas plīvurs. Kino atklāj svarīgu šīs dziesmas izpildījuma kontekstu, kas līdz mūsdienām ir saglabājies daļēji. Ja agrāk tā ir dziedāta kāzās, tad mūsdienās tā ir iekļauta folkloras kopu dažādu svētku programmās, estrādes mākslinieku repertuārā un ierakstos, ko atskaņo radio, zaudējot rituālam svarīgo nozīmi. Tas liek secināt, ka mūsdienās vērojama tendence, ka tautasdziesmas tiek dziedātas dažādās situācijās bez sākotnējā konteksta (godi, ieražas), jo izpildītāja izvēlē noteicošie iemesli ir dziesmas popularitāte tautā, melodijas skanīgums.

Analizējot abus garo dziesmu tekstus, uzmanību saista četrindes atkārtojums:

<i>Zīdi, zīdi, rūžeņa,</i>	<i>Auga, auga rūžeņa</i>
<i>Sorkona dōržeņā.</i>	<i>Sorkonā dōrzā.</i>
<i>Zam tōs rūžeņas</i>	<i>Zam tū rūžu, zam tū rūžu</i>
<i>Siād jauna miaitiņa</i> (Feimaņu draudzes pasakas 2009: 104)	<i>Guļ jauna meiteņa</i> (Igaunī G., R. 1993: 45)

Feimaņos veiktajā pierakstā šī četrinde ir sākums un vidusdaļa divdaļīgai dziesmai, kur pirmajā daļā māte meitu grib izdot pie vīra vecajam, otrā daļā – jaunajam puišķinam. 1993. gadā publicētais teksts ir tikai ar pirmo daļu. Arī vairumā mūsdienu aranžējumu izmantota tikai dziesmas pirmā daļa. Tas varētu būt skaidrojams ar to, ka radio formātam atbilstošu dziesmu ilgums ir trīs minūtes. Šī iemesla dēļ arī tikai daļa dziesmas iekļaujas laika ierobežojumā. Šajos piemēros *rūžeņa* lietota ar nozīmi ‘rožu krūms’ jeb ‘majjrozīte’.

Citos folkloras žanros *rūžeņa* fiksēts kā sievietes tēls, piemēram, teicējas J. Pastarovas 1951. gadā pierakstītajā nostāstā par Rēzeknes pili: *(..) viena vecmāmiņa pastāstījusi, ka te bijusi apburtā kādreizējā pils īpašniece Rūžeņa, kura gaidot to, kas varēs viņu atsavināt no burvības* (Ancelāne 1988:161). Šī ir vienīgā teika, kurā *Rūžeņa* minēta kā īpašvārds un Rozes deminutīva forma. Citās teikās, piemēram, K. Abricka 1950. gadā stāstītajā (Ancelāne 1988: 158) figurē tikai Rozes vārds un stāsts par Volkenbergas (mūsdienās – Mākoņkalna) pils valdnieka trīs meitām: Rozi, Lūciju un Mariju, kurām sadalīta zeme un vēlāk uzceltas pilis Rēzeknē, Ludzā un Viļakā. Ir pierakstītas arī vairākas teikas (Ancelāne 1988: 158–161) par Rēzeknes pils skaisto valdnieci, kura vēl aizvien mīt Rēzeknes pilskalnā un gaida atbrīvotāju. G. J. Manteifeļa 1878. gadā publicētā pasakā par Latgali Rozes vietā minēta Volkenbergas valdnieces skaistā meita Rozālija (arī līdzās divām savām māsām), kura dabūjusi Rēzekni (Šmits 1925–1937). Senāko zināmo teiku par Volkenbergu ir pierakstījis J. Macilevičs (Macilevičs 1850: 202), pieminot ļoti skaistu Jumpravu, kuru nolādējis tēvs. Arī K. Buiņicka vēsturiskajā romānā „Priestera Jordāna atmiņas” (1842–1849) viens no galvenajiem tēliem ir veidots kā jaunavas ideāls Roze, kuras kristītais vārds – Rozālija (Buiņickis 2003, 71). Viņas patiesā izcelsme rada intrigu, kas vijas cauri visam romānam: *Meitenīgā kautrība ik brīdi iekrāsoja viņas bālo seju, skaisto acu izteiksme liecināja par jutīgu sirdi, beigu beigās kaut kāda vārdos neizsakāma pievilcība staroja no viņas, – tas viss vedināja mani domāt par to, ka meitene piederēja pie kādas sevišķas mums nezināmas šā novada iedzīvotāju cilts, vai varbūt bija muižnieku atvase, ko bērniībā nolaupījuši čigāni* (Buiņickis 2003, 22).

Latgaliešu literatūrā *rozes* tēls kristīgās audzināšanas nolūkos izmantots rakstnieces Naaizmērstules literārajās pasakās. Stāsts „Engeļa spōrni” ir par divām māsām Tekleiti un Loneiti, pirmā – ārēji skaista, *rūžota un slaida kai līpeņa* (Naaizmērstule 1943, 6), otra – slimīga meitene ar kuprīti uz muguras. Rakstniece atspoguļo neglītās meitenes pārvērtības, izkopjot savu iekšējo skaistumu, kas rezultātā noved pie ārējā skaistuma: *viņas vaidzeņi palyka rūžoti, acetas sōka kvālot. Bārni saceja: „Loneite kai rūžeņa zīd”* (Naaizmērstule 1943, 7). Šajā gadījumā deminutīvs *rūžeņa* lietots, norādot uz mazas meitenes skaistumu, ko piešķir ticība Dievam un Vissvētākajai Dievmātei.

Simboliskajā skaidrojumā kristietībā sarkana roze *apzīmēja krustā sistā izlietās asinis un līdz ar to debesu mīlestību* (...). *Baznīcas ikonogrāfijā rozi kā ziedu karalieni padarīja par debesu karalienes Marijas un jaunavības simbolu* (Kalniņa, Pijorla 2002: 430). Vissvētākās Jaunavas Marijas tēlu un tā ciešo saikni ar *rozes* tēlu Naaizmērstule atklāj pasakā „Rūzes”. Te attēlots Dievmātes kulta, kas paredz svētbildes izrotāšanu ar ziediem, īpaši svarīgu lomu atvēlot rozēm. Stāstā attēlotā mazās meitenes Mōreņas (Marijas) vēlme izrotāt savas Patrones

Vissvētākās Jaunavas Marijas attēlu ar ceļa malā ieraudzītām skaistām rozēm dārzā, glābj viņas un tēva dzīvību. Turklāt meitenes uzstājība ir neatlaidīga: *Jo tēteits nanūpērks maņ šudiņ tūs rūžu, tad es dūmōšu, ka tēteits sovas Mōreņas namīļoj un Dīva Mōtes ari namīļoj* (Naaizmērstule 1934, 252). Tas, ka tēvs piekāpjas meitas lūgumam, glābj viņu dzīvības un vienlaikus norāda uz ticības izpausmi. Arī lūgšanu kreļļu nosaukumi *rožanca, rūžukrūns, rožanka* u. c. norāda uz tiešo saikni starp Dievmāti un rozēm.

Literārajā pasakā „Rūzeite un ļaunais kupreits” Naaizmērstule arī apstiprina ciešo saikni starp iekšējo un ārējo skaistumu un labestību, kas pārvar pat karaļdēlam uzlikto lāstu, *jo (...) napateiceibas grāka dēļ jys bejis aizlōdāts, pōrmeits ļaunā, nagleitā kuprainā rūkeitī un ka par taidu jam beja jōpalīk tik ilgi, koleidz uzīs taidu bārnu, kas trejs reizes jō dzeiveibu glōbs, bet par tū tik napateiceibu vīn sajims un nasaskotūt uz tū, vēļ bārns par jū sovu dzeivi uperēs* (Naaizmērstule 1934: 373).

Latgales iedzīvotāju aptaujas dati liecina, ka *rūžeņa* ir atpazīstama visā Latgales teritorijā (sk. 2. tabulu), vairāk kā puse katra novada cilvēku atzīmējuši to anketā. Visvairāk respondentu atpazīst *rūžeņu* Vārkavas, Viļakas, Balvu, Baltinavas, Rugāju novados. Tas varētu būt saistīts ar šī vārda plašu izmantošanu dažādos mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu, uzņēmumu, biedrību u. c. nosaukumos.

Latvijas Kultūras kartes informācija liecina, ka kopš 1996. gada pastāv Daugavpils novada Naujenes kultūras nama folkloras kopa „Rūžeņa” (vad. Inga Zeile), Līvānos izveidota novada kultūras centra Eiropas deju grupa „Rūžeņas”, Lendžu pagasta kultūras namā darbojas sieviešu vokālais ansamblis „Rūžeņa” (LR Kultūras ministrija 2006–2010). Ja tautasdziesmās *rūžeņa* minēta līdzās meitai precību gados, tad šajos pašdarbības kolektīvos dalībnieki pārsvarā ir vidējās un vecākās paaudzes sievietes, kas arhetipiskā līmenī ir saistāms ar zaudētās paradīzes sajūtu, ar ilgām par aizgājušo jaunību. 2010. gada 22. maijā Rēzeknē notika „Rūžeņas svētki”, pulcinot pašdarbības kolektīvus, amatniekus. Kā veiksmes simbolu *rūžeņas* vārdu izmanto ziedu salons Balvos un Ludzā reģistrēts sabiedriskās ēdināšanas uzņēmums. Savukārt Rēzeknes novadā Silmalas pagastā reģistrēta biedrība „Rūžeņa”, kas darbojas sociālās aprūpes jomā un strādā ar bērnu nama bērniem (Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs).

Rezumējot, jāatgādina, ka *rūžeņa* tautasdziesmās lietota ar nozīmi ‘maijroze’ un ir jaunu meitu precību gados simbols, teikās un nostāstos *Rūžeņa, Roze, Rozālija* ir skaistuma iemiesotāja, savukārt literārajās Naaizmērstules pasakās un stāstos kristietības kontekstā roze ir Jaunavas Marijas simbols. Mūsdienās leksēma *rūžeņa* ir plaši izmantota dažādos nosaukumos. Dziesma „Auga, auga rūžeņa” ir viena no populārākajām un visvairāk aranžētajām latgaliešu tautasdziesmām mūsdienās.

LITERATŪRA

- Ancenlāne, Alma (sast., 1988). *Latviešu tautas teikas: vēsturiskās teikas: izlase*. Rīga: Zinātne.
- Apollo (2010). *O! Kartes Akadēmijas” uzvarētāja Samanta Tina ieraksta „Auga, auga rūžeņa”*. <http://www.apollo.lv/portal/fun/articles/208275?ref=theme>. Resurss aprakstīts 11.11.2010.
- Latgales Radio (2010). *Dziesmu datu bāze*.
- Buiņickis, Kazimirs (2003). *Priestera Jordana atmiņas: Infantijas aina XVII gadsimtā*. Rēzekne: Latgales Kultūras Centra izdevniecība.
- Ernst & Young Baltic (2006) *Gada Balva 2005 rezultāti*. <http://www.gadabalva.lv>. Resurss aprakstīts 11.11.2010.
- Igauni, Rasma, Gunars (sast., 1993). *Še, bērneņ, tev zalta kūkle, še tev dzīsmu komuleits*. Rēzekne: Rēzeknes Latgaļu kultūras bīdreiba.
- Kilevica, Linda (2004). Radušās domstarpības par tautasdziesmas apdares izmantošanu. *Latgales Laiks* 14.05.2004.
- Laimas Muzykanti (2006). *Orkla Bolss*. CD. Rīga: Upe.
- Latvijas Neatkarīgā Televīzija* (2010) <http://gimenes.lnt.lv/lv/>. Resurss aprakstīts 11.11.2010.
- Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs*. <http://www.ur.gov.lv>. Resurss aprakstīts 12.11.2010.
- Kalniņa, Līga; Pijorla, Sarmīte (tulk., 2002). *Lielā simbolu enciklopēdija*. Rīga: Jumava.
- LR Kultūras ministrija, v/a Kultūras informācijas sistēmas (2006–2009). *Latvijas Kultūras karte*. <http://www.kulturakarte.lv/>. Resurss aprakstīts 15.12.2010.
- Mango.lv (2008). *”Koru karos” uzvar oranžais Daugavpils koris*. http://mango.delfi.lv/zinas/tv_sovi/koru_kari/koru-karos-uzvar-oranzais-daugavpils-koris.m?id=22586967. Resurss aprakstīts 12.11.2010.
- Šmits, Pēteris (sak., 1925–1937). *Latviešu pasakas un teikas*. Rīga: Valters un Rapa. <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/gr15/15F1401.htm>. Resurss aprakstīts 10.11.2010.
- Naaizmērstule (1934). *Lauku zīdi*. Rēzekne: Dorbs un Zinība.
- Naaizmērstule (1943) *Dīva dōrza pučēites : stōsti un teikas bērniem*. Daugavpils: VI. Loča izd.
- Pelēkais Vilks (2010). Rūžeņa – latgalian folk song. *Mana Žurnāla Galerija*. <http://gallery.blogiem.lv/2010/11/07/50712.html>. Resurss aprakstīts 12.11.2010.
- Pulkstene, Gerda; TVNET (2009) *Šovu pamet Eriņi. Finālā tiksies Riči un Vītoli*. http://www.tvnet.lv/izklaide/tv_radio/55286-sovu_pamet_erini_finala_tiksies_riči_un_vitoli. Resurss aprakstīts 11.11.2010.
- Reķēna, Antoņina (1998). *Kalupes izlokšnes vārdnīca*. 2. sēj. N-Ž. Rīga: LVI.
- Streičs, Jānis (rež., 1991). *Cilvēka bērns*. Rīga: Rīgas kinostudija.
- Spārtītis, Ojārs (sast., 2009); Kokalis, Antons (pier., 1926–1927). *Feimaņu draudzes pasakas/ tautasdziesmas un pasakas Rēzeknes novada Feimaņu un Silajāņu pagastā*. Rīga: Nacionālais apgāds.
- Švābe, Arveds; Straubergs, Kārlis; Hauzenberga-Šturma, Edīte (sast, 1952–1956). *Latviešu tautas dziesmas, (Chansons populaires lettonnes) volumes I—XII*. Copenhagen: Imanta. <http://latviandainas.lib.virginia.edu/?lang=eng§ion=home>. Resurss aprakstīts 11.11.2010.
- Šmits, Pēteris (1940–1941). *Latviešu tautas ticējumi*. Rīga: Latviešu folkloras krātuve. <http://valoda.ailab.lv/folklor/ticejumi/tarpi.htm>. Resurss aprakstīts 11.11.2010.

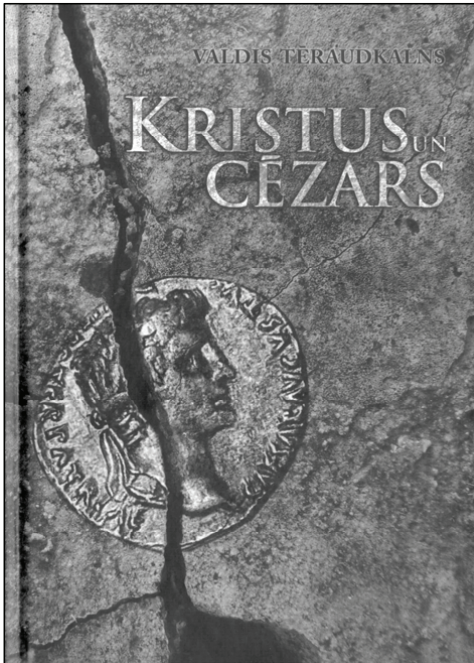
2. tabula *Koncepta rūžņa atpazīstamība pa novadiem, %*

Table 2: *Popularity of the Concept 'Rūžņa' through the Local Municipalities, %*

Novads	Auga, auga rūžņa	
	Jā	Nē
Vārkavas novads	83,00	17,00
Balvu novads	78,00	22,00
Viļakas novads	75,00	25,00
Rugāju novads	74,20	25,80
Baltinavas novads	69,80	30,20
Varakļānu novads	68,60	31,40
Viļānu novads	67,40	32,60
Ciblas novads	65,50	34,50
Kārsavas novads	63,00	37,00
Daugavpils novads	61,80	38,20
Dagdas novads	61,00	39,00
Rēzeknes novads	59,90	40,10
Aglonas novads	59,00	41,00
Rēzeknes pilsēta	58,30	41,70
Ilūkstes novads	57,40	42,60
Preiļu novads	57,30	42,70
Līvānu novads	55,60	44,40
Daugavpils pilsēta	54,90	45,10
Riebiņu novads	49,40	50,60
Ludzas novads	45,70	54,30
Krāslavas novads	45,40	54,60
Kopā:	60,90	39,10

Vladislavs Malahovskis

„SKATS NO MALAS” (VALDA TĒRAUDKALNA MONOGRĀFIJA „KRISTUS UN CĒZARS. KRISTIETĪBA UN VARA VĒSTURĒ”)

2010. gada nogalē nāca klajā filozofijas doktora, RA Reģionālistikas institūta vadošā pētnieka, LU profesora Valda Tēraudkalna monogrāfija „Kristus un cēzars. Kristietība un vara vēsturē”. Kā monogrāfijas prezentācijā 9. decembrī Rēzeknē uzsvēra autors, *cēzars* nav konkrēta vēsturiska personība, bet gan laicīgās varas simbols – tāpēc arī grāmatas nosaukumā uzrakstīts ar mazo burtu.

Laicīgās un garīgās varas attiecības – daudzveidīga līdzāspastāvēšana un cīņa par ietekmi – iezīmē plašu problēmloku un diskusiju objektu. Neskatoties uz aktualitāti, atjaunotās Latvijas valsts laikā šai problemātikai veltītu akadēmisku, ārpus

kristīgo konfesiju oficiālajām mācībām esošu pētījumu skaits ir nepietiekams. Laicīgās un garīgās varas attiecību aspekti analizēti vien tiesību zinātņu speciālista Ringolda Baloža monogrāfijā (Balodis 2000), vēsturnieces Ineses Runces promocijas darbā (Runce 2008) un atsevišķu pētnieku publikācijās RA Reģionālistikas iznstitūta žurnāla „Via Latgalica” otrajā numurā (Via Latgalica 2009). Tāpēc V. Tēraudkalna monogrāfija vērtējama kā pietiekami nozīmīgs notikums.

Tāpat kā savā pirmajā monogrāfijā (Tēraudkalns 2003) par publiskajā telpā neviennozīmīgi vērtēto Vasarsvētku kustības darbību Latvijā, V. Tēraudkalna ievēro „skata no malas” principu – secinājumus veicot akadēmiskās robežās un neuzsverot savu viedokli un vērtējumu.

Pieteiktā tēma ir plaša un komplicēta ar starpdisciplināru raksturu. Izvēlētais pētāmo jautājumu loks ir pamatots un lielā mērā latviešu valodā lasošam lasītājam – novators, jo monogrāfijā ietverti ne tikai tie strāvājumi un personības, kas kristietības vēsturē atstājušas

paliekošu lomu (Augustīns, reformācija u. c), bet aplūkotas arī Latvijā maz zināmas tēmas (radikālās reformācijas pārstāvju izpratne par valsti, kristietība komunistiskajā Ķīnā u. c.)

Monogrāfijā analizētas laicīgās un garīgās varas attiecības no kristietības pirmsākumiem līdz mūsdienām, uzmanību veltot aprakstītā laika posma ietekmīgāko teologu atziņām par to, kādam jābūt šo attiecību modelim. V. Tēraudkalns plaši izmanto salīdzinošo metodi, kas pētījumu paplašina laikā un telpā – aprakstot agrāk notikušu faktu un parādību, tiek norādīts uz to izpausmēm arī vēlākajos posmos un mūsdienās, rakstot par parādībām Eiropā, Ziemeļamerikā un Āzijā, norādīts uz līdzīgām parādībām arī Latvijā.

Autors monogrāfijas sākumā atspoguļo, kā no marginālas sociālas kustības kristietība kļūst par valsts reliģiju ar visām no tā izrietošām sekām – no upura līdz vajātājam. Seko turpinājums par baznīcas un valsts (valdnieka) varas konkurenci viduslaikos, par valsts un baznīcas attiecībām reformācijas laikmetā, kad reformācijas ideologi norāda uz kristiešu pienākumu līdzdalībai arī pilsoniskās aktivitātēs. Tiek analizēta kristietības loma ASV politiskās sistēmas izveidē, „kristīgo” partiju (*Kristīgie demokrāti* un *Kristīgie sociālisti*) izveidošanās 19. un 20. gadsimtā un ideoloģiskā nostādne – sasaistīt politiku ar kristīgajām vērtībām.

Lasītāju interesi saistīs monogrāfijas nodaļa par politikas sakralizāciju 20. gadsimtā (politiskās reliģijas) nacistiskajā Vācijā, fašistiskajā Itālijā un komunistiskajā Ķīnā. Tāpat lasītājs tiek iepazīstināts ar marksisma sociāli politisko teoriju iekļaušanu teoloģiskajā diskursā pēc Otrā pasaules kara (Dieva izredzētie un nabadzīgie, Dievs cieš līdz ar mums, nākotne maina tagadni u. c. līdzīgi lozungi).

Monogrāfijas pēdējā nodaļa veltīta kristietības lomai mūsdienu Eiropas publiskajā telpā, akcentējot Anglijas pieredzi. Noslēgumā, runājot par kristietības saistību ar demokrātiju, autors secina, ka tieši demokrātija ir atbrīvojusi baznīcu no tās privilēģijām, ļaujot rast savu sūtību kalpošanā citiem, nevis mēģinot sevi saglabāt kā varas struktūru. Tajā pašā laikā tiek pievērsta uzmanība mūsdienu demokrātijas dažiem ētiskajiem aspektiem.

Monogrāfijas zinātnisko kvalitāti „ceļ” plašais avotu un Kembridžas, Kopenhāgenas, Oksfordas, Vīnes u. c. universitāšu bibliotēkās izmantotās zinātniskās literatūras klāsts. V. Tēraudkalna pētījums iezīmēs jaunus mazāk zināmus faktus un to interpretāciju laicīgās un garīgās varas attiecībās gan dažādu zinātņu nozaru pētniekiem, gan ārpus akadēmiskās vides esošiem interesentiem.

LITERATŪRA

Balodis, Ringolds (2000). *Valsts un Baznīca*. Rīga: Nordik.

Runce, Inese (2008). *Valsts un Baznīcas attiecības Latvijā: 1906. –1940. g.*

<http://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=l&fn=F86737/Inese%20Runce%202008.pdf>. Resurss aprakstīts 20.12.2010.

Tēraudkalns, Valdis (2003). *Jaunā reliģiozitāte 20. gadsimta Latvijā: Vasarsvētku kustība*. Rīga: SIA n.i.m.s.

Via Latgalica. Humanitāro zinātņu žurnāls, II (2009). Rēzeknes Augstskola: Reģionālistikas institūts.

Notikumi

2010. gadā akadēmiskās maģistra studiju programmas „Filoloģija” absolvente **Sandra Ūdre** par maģistra darbu „**Intertekstualitāte latgaliešu oriģināldramaturģijā līdz 1940. gadam**” (vadītāja asoc. prof. Ilga Šuplinska, kons. doc. Sanita Lazdiņa) kļuva par ikgadējā Kārļa Dziļlejas fonda laureāti. Darba novitāte ir saistīta gan ar teorētiski jaunas koncepcijas piedāvājumu intertekstualitātes izpratnes un klasificēšanas iespējās, gan ar metožu izvēli (intertekstuāla lasīšana, freimu analīze) un līdz šim pilnīgākās latgaliešu oriģināldramaturģijas bibliogrāfijas apkopojumu.

Grāmatas

2010. gada oktobrī izdotajā krājumā „**Centrs i periferija: perspektīvu maiņa**” ir apkopoti 2009. gada 15.–17. oktobrī notikušās 2. starptautiskās latgalistikas konferences dalībnieku zinātniskie raksti. Krājumu jau tradicionāli veido starptautiska redkolēģija (A. Andronovs (Krievija), L. Leikuma, I. Šuplinska (Latvija), N. Nau (Polija)), tas ir izdots ar valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte finansiālu atbalstu.

Krājums ir unikāls ar to, ka bez 15 saistošiem zinātniskajiem rakstiem par latgaliešu valodas, kultūras, literatūras vēsturi un attīstību, tajā var rast 2. latgalistikas konferences pieņemto rezolūciju par latgaliešu valodas statusa precizēšanas nepieciešamību Latvijā. Pielikumā ir dota arī LatBLUL (Latvijas Reģionālo un mazāk lietoto valodu savienība) sarakste ar atbildīgajām institūcijām minētā jautājuma risināšanā. Lasāma arī krājuma elektroniskā versija: <http://www.lu.lv/filol/latgalistica>.

Krāslavas novada Aulejas pagasta folkloras ekspedīcijas materiāli ir apkopoti **DVD diskā „Aulejis anekdoti”** (scenārija autore **I. Šuplinska**, operators **M. Justs**), kas izdots ar RA, Latvijas Kultūrkapitāla fonda un Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” atbalstu. Tas ir jau otrais šāda veida izdevums, kas turpina RA ekspedīcijas materiālu ciklu par folkloras žanru attīstību un kādai vietai raksturīgo folkloru. Šoreiz tas satur izziņas materiālu par Aulejas kultūras vērtībām (*Aulejis sīvyis*, *Aulejis kļockys*, *Aulejis vorčiks*), kā arī sniedz ierosmes anekdotes žanra apguvei folklorā.

Plašākai sabiedrībai DVD disks tika prezentēts 18.12.2010. Aulejā pasākumā, kas bija veltīts etnogrāfiskā ansambļa „Aulejas sievas” septiņdesmit gadu jubilejai (sk. RA bilžu galeriju:

http://studija.ru.lv/categories.php?cat_id=284&sessionid=fb9cc59a4bf7944349f5a912d5cce5ab

Diska prezentācijas pasākumi ir notikuši arī RA (04.02.2011.), kur disks tika dāvināts skolām, muzejiem un bibliotēkām, un Preiļos ikgadējos grāmatu svētkos (01.04.2011.).

Konferences

2010. gada 21.–22. oktobrī Ernsta-Morica-Arndta Greifsvaldes universitātē notika **3. starptautiskā latgalistikas konference „Volūdu ekoloģeja Baļtejis jūrijs regionā: regionaluos volūdys globalizacejis laikūs”**, kas bija veltīta Franča Kempa kultūrvēsturiskās skices „Latgalieši” simtgadei.

Konferences dalībnieki (Latvija, Vācija, Polija, Itālija, Krievija, Francija) divu dienu garumā diskutēja par latgaliešu un citu Eiropas minoritāšu, reģionālo vai mazāk lietoto valodu lomu, statusu, attīstības iespējām. Lai arī pašsaprotama, šķiet, atziņa, ka valoda pati par sevi ir vērtība, runātāju piemēri, valstu situāciju analīze kārtējo reizi pierādīja, ka valodas „vitalitātes rādītājs” ir augstāks, ja tai ir utilitāra nozīme vai arī tā tiek izmantota kā „politisks ierocis”.

Darbs ritēja divās sekcijās, piedāvājot klausītājiem (pāri par 40 referātiem) saistošus skatījumus, secinājumus un provocējot ar problēmjautājumiem kā valodas politikas, valodas pētniecības, tā arī starpnozaru un literatūrvēsturiskos un kultūrvēsturiskos aspektos. Priecēja fakts, ka šajā konferencē bija diezgan daudz jauno zinātnieku, doktorantu (S. Murinska, S. Pošeiko, A. Miņiņš u. c.), kas pievērsušies latgalistikas pētījumiem. Savdabīgs bija arī LU pētnieku (M. Grudule, O. Lāms, I. Kalniņa) „skats no malas”, uzsverot, ka cilvēciskais faktors kulturoloģiskas dabas pētījumos joprojām ir aktuāls, pozicionējot Latgali kā vitalitātes, austrumu robežas sīkstuma un izdzīvošanas recepšu reprezentētāju.

Konferences referāti tiks apkopoti 3. latgalistikas krājumā, bet 4. starptautiskā latgalistikas konference 2011. gadā notiks Polijā, A. Mickeviča Poznaņas Universitātē.

Projekti

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Kopš 2009. gada 1. decembra Rēzeknes Augstskola ir parakstījusi vienošanos (Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) ar Valsts Izglītības Attīstības aģentūru par **ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”** (adm. vad. **Inga Drele**, zin. vad. **Iga Šuplinska**) realizēšanu. Tā pamatmērķis ir papildu cilvēkresursu piesaiste zinātnēi, veidojot RA jaunu zinātnisko grupu, kas, izstrādājot integrētu starpnozaru pētījumu par Latgales teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskajiem un sociālekonomiskajiem aspektiem, sekmēs Latgales reģiona teritoriālā potenciāla izmantošanu reģiona konkurētspējas paaugstināšanā.

Projekta ietvaros RA ir nodrošinātas **22 darba vietas** un 3 jaunajiem zinātniekiem darba iespējas tiek saglabātas arī pēc projekta īstenošanas. Tas ir starpnozaru projekts, tajā iesaistīti kultūrvēsturnieki, valodnieki, literatūrzinātnieki, folkloristi, ekonomisti, ģeogrāfi.

Šajā projektā vairākos posmos tiek īstenotas trīs apkašaktivitātes: 1) **lingvistiskās ainavas izpēte**, 2) **lingvoteritoriālās vārdnīcas izstrāde**, 3) **ieteikumi Latgales pilsētu attīstībai**.

Lingvistiskās ainavas pētnieki 2010. gadā ir izveidojuši 4884 vienību lielu datu bāzi, kurā ir lingvistiskās zīmes no 6 Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pilsētām, kā arī 53 intervijas, kas ļauj jau uzsākt iegūto datu apstrādi. Lingvistiskās ainavas pētnieku starptautiskā pieredze (līdzdalība teorētisko grāmatu rakstīšanā, praktiskajos semināros dažādās Eiropas augstskolās) jau pavisam drīz būs redzama arī populārzinātniskos neliela formāta izdevumos, kas būs orientēti uz sabiedrības izglītošanu reģionālās valodas, lingvistiskās ainavas, Latgales un latgalieša stereotipu izpratnes jautājumos. Izdevumi būs angļu, krievu, latviešu, latgaliešu rakstu valodā un tiks izplatīti kā Latvijā, tā ārzemēs.

Pētnieki, kuri nodarbojas ar lingvoteritoriālās vārdnīcas sarakstīšanu, pirmo projekta gadu noslēdza ar izstrādātu Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas koncepciju un apkopotiem anketēšanas datiem par Latgalei raksturīgajām kultūras zīmēm. Kopumā tika aptaujāti 1959 respondenti no visas Latgales 4 vecuma grupās, tā rezultātā atlasītas 300 kultūrzīmes, kuras ir

sava veida Latgales kultūrainavas „kanons”. Tagad tiek vākts materiāls par šīm zīmēm, notiek to izpēte, ir jau uzsākts darbs pie šķirķļu rakstīšanas.

Pilsētas pievilcības kritēriju izstrādes darba grupa projekta pirmo darbības gadu noslēdza ar izstrādātu metodoloģiju pilsētas pievilcības kritēriju noteikšanai. Pēc subjektīvo un objektīvo dzīves kvalitātes rādītāju iegūšanas tiks izstrādāta katras Latgales pilsētas pievilcības kritēriju analīze, akcentējot katrai teritoriālai vienībai raksturīgo, potenciāli attīstāmo un izvērtējot riska zonas un darbības.

Publiskajā telpā šis starpnozaru pētījums izcels un sintezēs to, kas šobrīd ir fragmentārs, pieejams šauram lietotāju lokam, lai kā pašmāju interesentiem (skolēni, skolotāji, reģiona iedzīvotāji), tā ārzemju tūristiem piedāvātā informācija tiktu papildināta ar nopietniem, bet tai pašā laikā aizraujoši noformētiem faktiem, atbrīvojoties no stereotipiskiem priekšstatiem un frāzēm par Latgales atpalcību, atstumtību utt.

2010. gadā RA Reģionālistikas institūta pētniecēm (I. Dukaļska, I. Šuplinska), Humanitāro zinātņu katedras docētājām (A. Juško-Štekele, V. Čakša, S. Laizāne) bija iespēja darboties valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projektā „Reģionālā identitāte Eiropas kontekstā”. RA tematiskās grupas „Lingvokulturoloģiskās izpētes aspekti Latgales reģionā” (vad. I. Šuplinska) mērķis – veikt Latgales reģiona kultūras resursu izpēti, sekmējot to saglabāšanu, attīstīšanu un mūsdienīgu izmantošanu, atklāt reģionālās identitātes izpausmes un nozīmi Latvijas un Eiropas kontekstā.

Līdzdalība projektā ir ļāvusi prezentēt individuālos pētījumus Latvijā un Lietuvā, izdot humanitāro zinātņu žurnāla „Via Latgalica” pielikumu „2. latgalistikas konferences materiāli”, sagatavot izdošanai gan humanitāro zinātņu žurnāla „Via Latgalica” 3. numuru, gan 3. pielikumu – 3. latgalistikas konferences materiālus.

Pateicoties projektam, tiek nodrošināts organizatoriskais darbs kā folkloras ekspedīcijās, tā arī latgalistikas konferencēs.

Education and Culture
Lifelong learning programme
COMENIUS

Intercompetency and Dialogue through Literature

142075-LLP-1-2008-1-BG-COMENIUS-CMP

2010. gada 23.–27. aprīlī RA Comenius programmas projekta “Literatūra (teksts) kā transversālo kompetenču un dialoga attīstītājs” (IDiaL) īstenošanā kopā ar Bulgārijas (vadošais partneris), Somijas, Slovēnijas, Spānijas, Lielbritānijas pārstāvjiem varēja piedalīties arī Latgales skolu skolotāji. RA Humanitāro zinātņu katedras docētāji (I. Šuplinska, I. Gusāns, A. Juško-Štekele) projekta ietvaros ir izstrādājuši skolotāju tālākizglītības programmu 24 stundām, ko apguva 25 klausītāji no projektā iesaistītajām valstīm, kursu noslēgumā saņēmot arī sertifikātu un skolēnu atzinību par radošajām stundām un netradicionālo pasniegšanas veidu.

No 23.–27. aprīlim skolotāji un eksperti no sešām valstīm pilnveidoja piedāvāto metodiku transversālo kompetenču attīstībai. Kopumā projekta stundu modeļi, kas ir apkopoti skolotāja rokasgrāmatā (CD formātā, pieejami RA Humanitāro zinātņu katedrā, koordinatore I. Šuplinska), ir balstīti trijās pieejās: **arhetipu teorijas jeb analītiskās psiholoģijas, komunikatīvajā un kritiskās domāšanas**. Pēdējās divas lielākā vai mazākā mērā jau ir pazīstamas Latvijas izglītībā, tai pašā laikā arhetipu teorijas jeb analītiskās psiholoģijas pieeja, ir jauna un vēl teorētiski apgūstama kā Latvijas pedagogiem, tā ārzemju kolēģiem. Neskatoties uz to, ka pieejas realizēšanā rodas arī visvairāk jautājumu, to uzskata par perspektīvāko holistiskā pedagoģijas principa realizēšanā. Arhetipu teorijas pieeja, respektējama skolēna, jebkura izglītojamā pieredzi, ļauj tuvoties paša personības, līdz ar to arī sabiedrības attieksmju modeļa izpratnei, attīstīt kā komunikācijas, pašizziņas kompetences, tā rosināt uz produktīvu starpkultūru dialogu.

IDiaL projekts tika realizēts no **2008.–2010. gadam** un bija vērsts uz inovatīvas metodoloģijas un mācību līdzekļu izstrādi **transversālo kompetenču attīstībai** dažādos mācību priekšmetos **vidusskolā**.

RA Reģionālistikas institūta vadošā pētniece I. Šuplinska sadarbībā ar Rēzeknes novada domi, Nautrēnu pagasta padomi, Rakstniecības, mūzikas un teātra muzeja filiāli „Jasmuiža”, deju kopu „Dzīga”, Rogovkas etnogrāfisko ansambli piedalījās Valsts Kultūrkapitāla fonda

atbalstīta projekta „Rainis, Antons Kūkojs un latgaliešu kāzu tradīcijas Latgalē” īstenošanā.

Projekts bija veltīts divām zīmīgām jubilejām – Raiņa 145 un A. Kūkoja 70 gadu apritei. Abus dzejniekus katru savā laikā ir saistījusi interese par latgaliešu kāzu tradīcijām, abi atstājuši paliekošu mantojumu šīs tradīcijas izpratnei un kopšanai – Rainis publicēdams „Daugavpils apriņķa Višķu pagasta kāzu ierašas” (1890), bet A. Kūkojs, izmantojot arī Raiņa etnogrāfisko apceri un klāt liekot savu, savas mātes un Rogovkas puses pieredzi, izveidojot grandiozāko kāzu uzvedumu (1974).

Tika organizēti 3 pasākumi: Jasmuižā, Rēzeknē un Rogovkā, pulcējot interesentus no visas Latgales. Ir izdots arī izglītojošs buklets, kas sniedz informāciju par kāzu tradīciju pētīšanas un iestudēšanas tradīcijām Latgalē.

Frīdriha Eberta fonda (FES) finansētā projekta „**Holokausta atmiņas kultūra Latgales reģiona izglītības iestādēs un etniskajās grupās (2010–2011)**” mērķis ir veikt holokausta atceres kultūras analīzi Latgales reģionā, izstrādāt ebreju kultūras mantojuma saglabāšanas un popularizēšanas rīkus un aprobēt tos Latgales mācību iestādēs un etniskajās nevalstiskajās organizācijās. Projektā iesaistīti **RA Reģionālistikas institūta (REGI) vadošie pētnieki** K. Laganovska, V. Tēraudkalns, O. Senkāne, DU Mutvārdu vēstures centra pētnieks D. Oļehnovičs un RA akadēmiskās bakalaura studiju programmas „Vēsture” 3. kursa studenti.

Projekta īstenošanas gaitā ir uzņemta **videofilma par ebreju kultūru Rēzeknē „Syndrom of Survival”** (*Izdzīvošanas sindroms*). RA notika divi semināri par Latvijas ebreju vēsturi, kā arī lauka pētījumu organizēšanas teoriju un praksi. 2010. gada oktobrī projekta dalībnieki piedalījās lauka pētījumā Viļānos un Varakļānos. Lauka pētījuma mērķis – apzināt ebreju holokausta atceres pasākumus un piemiņas vietas šajās pilsētās, kur pirms Otrā pasaules kara bija ievērojams ebreju skaits (1935. gadā Viļānos – 29,71%; Varakļānos – 57,32%), dokumentēt vecākās paaudzes pārstāvju liecības, iepazīties ar vietējo novadpētniecības muzeju arhīvu materiāliem un nodibināt ciešāku kontaktu ar Viļānu novadpētniecības muzeju, Varakļānu novada muzeju minētā projekta pamataktivitātes – virtuālā muzeja „Ebreji Latgalē” kopīgai izveidošanai (2011).

Lauka pētījumā tika iegūti vērtīgi atmiņu rokraksti par vācu okupācijas laiku Viļānos (Vladislava Zepa memuāri), fotomateriāls (20. gadsimta sākuma Viļānu un Varakļānu pilsētu ainavas, ebreju ielas un arhitektūra, ebreju kultūras darbinieki, piemiņas plāksnes, pieminekļi u. c.), ierakstītas un transkribētas sešas intervijas.

Identities in Motion
Network

3M multilingualism
multiculturalism
obility

Projekta „**Identities in Motion (3M: Multilingualism, Multiculturalism, Mobility)**” mērķis ir nodrošināt sadarbību starp Baltijas un Ziemeļu valstu zinātniekiem, pētot kopā vai apmainoties ar idejām par pētījumiem, kas saistīti ar tēmu, kas ietverta jau projekta nosaukumā – „Identitātes kustībā: Multilingvisms. Multikulturālisms. Mobilitāte.”

Projektā ir iesaistījušies **Baltijas** (Latvijas, Igaunijas) un **Ziemeļu valstu** (Norvēģijas, Somijas, Zviedrijas) valodnieki, kā arī kulturoloģijas un literatūrzinātnes pētnieki. **Rēzeknes Augstskolu** pārstāv S. Pošeiko, S. Murinska, S. Lazdiņa un H. F. Marten.

Projekta darbības laiks ir no 2009.gada līdz 2011.gada beigām. Semināri 2009.–2010.gadā ir notikuši Norvēģijā, Somijā, Zviedrijā. Virtuālajos semināros (*Skype* vietnē) galvenokārt ir piedalījušies projekta dalībnieki-doktoranti, lai pilnveidotu akadēmiskās rakstīšanas prasmes, apmainītos ar idejām par datu vākšanas metodēm u. tml.

Prakses

2010. gada 19.–22. jūnijā notika pēc skaita jau ceturrtā **Rēzeknes Augstskolas ģeogrāfiskā ekspedīcija**, kas katru vasaru tiek organizēta kā lauka prakse studiju kursa „Fiziskās ģeogrāfijas pamati” ietvaros. Ekspedīcijā piedalījās RA Humanitāro un juridisko zinātņu fakultātē īstenotās studiju programmas „Ģeogrāfijas un sociālo zinātņu skolotājs vidusskolai” 1. kursa studenti (kopskaitā 12), kas RA mācītspēku V. Malahovska, I. Matisova un I. Gusāna vadībā īstenoja kompleksu ģeogrāfiskās vides izpēti Latgales augstienes Dagdas ezeraines un Dubnas upes augšteces rajonā.

Ekspedīcijas gaitā laivās kopumā tika veikti aptuveni 50 km pa Drīdža, Ota, Ārdava, Sīvera, Leja, Cārmina, Zosna, Sakovas un Aksenovas ezeriem, kā arī Dubnas upi. Studenti veica ūdens fizikālās, ķīmiskās un organoleptiskās analīzes, ievāca augsnes paraugus to tālākai izpētei RA Lietišķās ekoloģijas un resursu laboratorijā, kā arī īstenoja ūdenstilpju morfometriskos mērījumus un vides kvalitātes bioindikāciju. Tādējādi tika apgūtas mērierīču lietošanas prasmes un analīžu veikšanas metodika, kā arī savākts liels informācijas apjoms vides kvalitātes novērtējumam visā izpētes areālā.

Ekspedīcijas gaitā tika fiksēta cilvēka darbības ietekme uz apkārtējo vidi un ainavu, novērtēti antropogēno procesu norises pozitīvie un negatīvie aspekti. Arī Latgales lauku kultūrainava atklājās visā tās daudzveidībā, jo ekspedīcijas maršruts ietvēra gan mūsdienīgu tūrisma infrastruktūras objektu apskati, piemēram, Drīdža ezera krastos, gan autentisku vidi pārsvarā krievu vecticībnieku apdzīvotajos ciemos Dubnas augštecē.

No **2010. gada 26. jūnija** līdz **1. jūlijam** 26 Rēzeknes Augstskolas akadēmiskās bakalaura studiju programmas „Filoloģija” studenti, docētāji un ESF projekta „Teritoriālās

identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”

(Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) zinātnieki

piedalījās **folkloras ekspedīcijā Krāslavas novadā Aulejā.**

Ekspedīcijas laikā tika aptaujāti 24 teicēji, savāktas 531 dažādu folkloras žanru vienības (visvairāk

gadskārtu ieražu apraksti, tautasdziesmas, nostāsti un anekdotes) un gūta bagātīga praktiska lauka pētījuma pieredze. Ekspedīcijas materiāli ir apkopoti DVD diskā „Aulejis anekdoti”.

Akadēmiskās bakalaura studiju programmas „Filoloģija” 2. kursa studenti no **2010. gada 23. līdz 27. augustam** piedalījās **muzeja praktikumā** (vad. lekt. **Antra Kļavinska**) **Riebiņu novada Galēnos**. Praktikumā mērķis: aktualizējot studiju kursā „Muzeju mācība” gūtās zināšanas, iepazīties ar Galēnu pagasta kultūrvēstures muzeja (patlaban Galēnu pamatskolas struktūrvienība; tiek strādāts, lai iegūtu pašvaldības muzeja statusu) darbību, fondiem un dokumentāciju; ievadīt un ieinteresēt studentus materiālās un nemateriālās kultūras vērtību uzkrāšanas, dokumentēšanas un saglabāšanas darbā, muzeja pētnieciskajā un izglītojošajā darbībā.

Praktikuma laikā muzeja entuziastu M. Bindukas un R. Upenieces vadībā studenti veica muzeja krājumu (galvenokārt filozofa, dzejnieka, reliģiju vēsturnieka Roberta Mūka manuskriptu) aprakstu un reģistrēšanu inventāra grāmatā, intervēja pagasta iedzīvotājus, sagatavoja informatīvos bukletus par muzeju latviešu un angļu valodā. Tika izstrādāts tūrisma maršruts (16,8 km), kura mērķis – sniegt informāciju par Galēnu un to apkārtnes kultūrvēstures un dabas pieminekļiem, vēsturiskajiem notikumiem, Latvijā pazīstamu galēniešu dzīvesstāstiem. Izmantojot muzeja materiālus, vēstures avotus un vietējo ļaužu nostāstus, sagatavots gida stāstījums par 15 apskates objektiem.

Praktikuma laikā paveikto, kā arī savas dzejas impresijas par Galēniem studenti prezentēja **Dzejas dienu pasākumā**, kas norisinājās Galēnu pamatskolā 27. septembrī.

Oktobrī tika saņemta RA rektoram adresēta pateicības vēstule no Profesionālās izglītības un kultūras darbinieku veterānu biedrības valdes priekšsēdētāja V. Eiduka, kurā tika augstu novērtēts studenšu L. Čeveres, L. Garančas, I. Vaivodes ieguldījums minētā pasākuma norisē.

Belasova Inga (dz. 1981) –

Mg. philol. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvakulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) izpildītāja.
ingabela@inbox.lv

Bierzeņš Anss Ataols (dz. 1975) –

Mg. math. Rīgas Tehniskās universitātes pētnieks.
ansis.berzins@rtu.lv

Briška Anna (dz. 1983) –

Mg. sc. com., RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvakulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) izpildītāja.
anna_b@inbox.lv

Dukaļska Iveta (dz. 1970) –

Mg. philol., folkloriste. RA Reģionālistikas institūta pētniece, LU doktorante.
iveta.dukalska@ru.lv

Iva Sulev (dz. 1969) –

Dr. philol., valodnieks. Veru (Võro) institūta, Tartu Universitātes pētnieks.
sulev.iva@ut.ee

Kvašīte Regīna (dz. 1962) –

Dr. philol., valodniece. Šauļu Universitātes docente.
kvasyte@hu.su.lt

Lazdiņa Sanita (dz. 1969) –

Dr. philol., valodniece. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvakulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) galvenā izpildītāja, asociētā profesore.
sanita.lazdina@ru.lv

Malahovskis Vladislavs (dz. 1965) –

Dr. hist., vēsturnieks. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvakulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) galvenais izpildītājs, docents.
vladislavs.malahovskis@ru.lv

Marten Heiko F. (dz. 1974) –

Dr. philol., valodnieks. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvakulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) galvenais izpildītājs, Tallinas Universitātes DAAD lektors.
hfmarten@tlu.ee

Matisovs Ivars (dz. 1967) –

Mg. sc. env., ģeogrāfs. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”

(Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) izpildītājs, lektors, LU doktorants.

ivars.matisovs@ru.lv

Pošeiko Solvita (dz. 1985) –

Mg. philol. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”

(Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) izpildītāja, LU valodniecības doktorante.

savlux20@inbox.lv

Senkāne Olga (dz. 1972) –

Dr. philol., literatūras vēsturniece. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”

(Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) galvenā izpildītāja, asociētā profesore.

nikola7@inbox.lv

Šuplinska Ilga (dz. 1970) –

Dr. philol., literatūras vēsturniece. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”

(Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) galvenā izpildītāja, projekta zinātniskā vadītāja, asociētā profesore.

ilga.suplinska@ru.lv

Ūdre Sandra (dz. 1974) –

Mg. philol. RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā”

(Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) izpildītāja, asistente, DU valodniecības doktorante.

sandraiudrei@inbox.lv

Belasova Inga (born 1981) –

Mg. philol., Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

ingabela@inbox.lv

Bierzeņš Anss Ataols (born 1975) –

Mg. math., Researcher (Rīga Technical University).

ansis.berzins@rtu.lv

Briška Anna (born 1983) –

Mg. sc. com., Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

anna_b@inbox.lv

Dukaļska Iveta (born 1970) –

Mg. philol., PhD student (University of Latvia), folklorist. Researcher (Institute for Regional Studies, Rēzekne University College).

Iveta.Dukalska@ru.lv

Iva Sulev (born 1969) –

Dr. philol., Researcher (Võro Institute and University of Tartu).

sulev.iva@ut.ee

Kvašytė Regina (born 1962) –

Dr. philol., Docent (Šiauliai University).

kvasyte@hu.su.lt

Lazdiņa Sanita (born 1969) –

Dr. philol., Associate Professor, Senior Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

sanita.lazdina@ru.lv

Malahovskis Vladislavs (born 1965) –

Dr. hist., Docent, Senior Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

vladislavs.malahovskis@ru.lv

Marten Heiko F. (born 1974) –

Dr. philol., Senior Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College), DAAD-Lektor (University of Tallinn).

hfmarten@tlu.ee

AUTHORS

Matisovs Ivars (born 1967) –

Mg. sc. env., PhD student (University of Latvia), Lecturer, Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

ivars.matisovs@ru.lv

Pošeiko Solvita (born 1985) –

Mg. philol., PhD student (University of Latvia), Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

savlux20@inbox.lv

Senkāne Olga (born 1972) –

Dr. philol., Associate Professor, Senior Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

nikola7@inbox.lv

Šuplinska Ilga (born 1970) –

Dr. philol., Associate Professor, Senior Researcher, Project Leader (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

ilga.suplinska@ru.lv

Ūdre Sandra (born 1974) –

Mg. philol. PhD student (University of Daugavpils), Researcher (ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”, Rēzekne University College).

sandraiudrei@inbox.lv

IZDOŠANAS PRINCIPI

Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls, kas publicē pētnieciskus darbus literatūrzinātnē, valodniecībā, folkloristikā, vēsturē, kultūras vēsturē, kulturoloģijā, filozofijas vēsturē, kā arī starpnozaru pētījumus, ja to tematika ir saistīta ar Latgales reģiona izpēti, novatoru teorētisku vai metodoloģisku koncepciju humanitāro zinātņu attīstībā.

Iesniegtajiem **materiāliem jābūt oriģināliem**, t.i., tie nedrīkst būt publicēti iepriekš vai paredzēti publicēšanai citos izdevumos. Raksta valoda – latviešu, latgaliešu, angļu. Katru manuskriptu **anonīmi pārskata zinātniskā rakstu krājuma divi vai vairāki redkolēģijas eksperti**, kas akceptē zinātniskās terminoloģijas kvalitāti un iesniegto materiālu oriģinalitāti. Manuskripts pēc publicēšanas autoram netiek atdots.

Manuskriptus publicēšanai krājumā iesniedzams latviešu, latgaliešu vai angļu valodā. Tas jānoformē atbilstoši izvirzītajām prasībām un jāiesniedz elektroniskā formātā, pievienojot raksta izdruku.

Manuskripta struktūra: autors (vārds, uzvārds), iesniedzēja institūcija, valsts, raksta virsraksts, anotācija raksta valodā, kopsavilkums, kas paredzēts tulkošanai, raksta struktūrā jāievēro šāda secība: ievads, darba mērķis, materiāls un metodes, rezultāti, secinājumi un literatūras saraksts.

Anotācijas struktūra, apjoms: darba mērķis, izmantotā metode, būtiskākie secinājumi (500 zīmes).

Kopsavilkuma (tulkošanai) struktūra, apjoms: raksta nosaukums angļu (vai latviešu valodā, ja raksts iesniegts angļu valodā), ievads, darba mērķis, materiāli un metodes, rezultāti, secinājumi (4000–6000 zīmes).

Raksta beigās minami: autora akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, vārds, uzvārds, iesniedzēja institūcija, kontaktadrese, tālruna numurs, elektroniskā pasta adrese, pievienojams autora foto.

Noformējuma prasības: raksta apjoms – līdz 15 lappusēm (kopā ar literatūras sarakstu un kopsavilkumu, kas paredzēts tulkošanai angļu vai latviešu valodā). Rakstam jābūt sagatavotam A4 formātā, izvietotam vienā kolonnā, ievērojot šādus parametrus: attālums no augšas, no apakšas, no labās malas – 2 cm, no kreisās malas – 3 cm, teksta redaktors – *Word*, burtveidols – *Times New Roman*, burtu lielums – 12 pt, atstarpes starp rindām 1,5.

Tabulas, diagrammas un kartes pievienojamas uz atsevišķām lapām melnbaltā variantā ar nosaukumiem latviešu un angļu valodā. Tabulu arābiskās numerācijas atsauce tekstā ir

obligāta. Tabulu izmēri nedrīkst pārsniegt A4 formāta lapu. Piemēri tekstā ir dodami kursīvā, kam nepieciešamības gadījumā seko tulkojums vai skaidrojums, kas rakstāms starp apvērstiem komatiem.

Teksta daļu parametri:

Autora vārds, uzvārds	12 pt, Bold
Raksta nosaukums (latviešu un angļu valodā)	14 pt, Bold, All Caps
Anotācija	12 pt, Italic
Kopsavilkums tulkošanai	12 pt, Italic
Raksta teksts	12 pt, Normal
Literatūras saraksts	10 pt, Normal
Ziņas par autoru	10 pt, Normal

Atsauces tekstā ir jānorāda, ierakstot apaļajās iekavās autora / redaktora / sakārtotāja uzvārdu, darba publicēšanas gadu un vajadzīgo lappuses numuru, piemēram, (Valeinis 1991: 101). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Literatūras sarakstā ir norādāmi visi darbi, uz kuriem ir atsaucies autors. Literatūras saraksts ir kārtojams alfabēta secībā pēc autoru vai redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Tas attiecas arī uz elektronisko resursu izmantojumu. Piemēri:

Atsevišķs izdevums:

Omārova, Santa (1996). *Cilvēks dzīvo grupā*. Rīga: Kamene.

Край, Георгий С. (2000). *Психология развития*. Санкт-Петербург: Питер.

Rakstu krājums:

Lazdiņa, Sanita (sak., 2008). *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Hatton, Roger (ed., 1999). *Louis XIV and Absolutism*. Plymouth: Macmillan Press.

Raksti žurnālos, avīzēs un rakstu krājumos:

Pučure, Indra (2003). 5–6 gadus vecu bērnu fiziskās aktivitātes. *Es gribu iet skolā: rokasgrāmata skolotājiem*. Rīga: SIA Puse plus. 93–103.

Millers, Tenis, Cimmermanis, Sigurds (2003). Skolotājs un novadpētnieks Arnolds Štokmanis. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 57 (3/4). 58–68.

Huston, Tony, Levinger, Georg (1978). Interpersonal Attraction and Relationships. *Annual Review Psychology*. No. 17. 116–124.

Kočāne, Inta (2001). Psihologģija vecākiem. *Diena*. Nr. 23. 1.

PUBLISHING PRINCIPLES AND GUIDELINES FOR SUBMISSIONS

Via Latgalica is a journal of the humanities which publishes research papers in literature, linguistics, folklore studies, history, cultural history, cultural studies, history of philosophy, as well as in borderline sciences, if their topics concern the region of Latgale, or if they deal with innovative theoretical or methodological concepts in the development of the humanities.

Materials for publication have to be original works, i.e. they should not have been published before and they should not be intended for publication in other titles. The languages of publication are Latvian, Latgalian, and English. Each manuscript will be reviewed **anonymously by two or more experts of the editorial board for the collection of scientific articles**, who will verify the quality of the scientific terminology and the originality of the suggested materials. The manuscript shall not be returned to the author after publication.

Manuscripts intended for publication in the collection shall be written in Latvian, Latgalian or English. They have to correspond to the requirements mentioned above and shall be submitted electronically. In addition, a printed version of the paper shall be submitted.

Structure of the manuscript: the author's name and surname, the institutional affiliation, the country, the title of the paper, an abstract in the language of the paper, and a summary intended for translation. The paper shall be structured in the following order: introduction, objective of the work, materials and methods, results, conclusions, and a list of references.

Structure and length of the abstract: objective of the work, methods, important conclusions (*500 characters*).

Structure and length of the summary (for translation): title of the paper in English (or in Latvian if the paper is submitted in English), introduction, objective of the work, materials and methods, results, conclusions (*4000–6000 characters*).

At the end of the paper the following should be mentioned: the author's academic position, his/her scientific degree, name and surname, institutional affiliation, a contact address, telephone number and e-mail address, and a photo of the author.

Design requirements: volume of the paper shall be up to 15 pages (including the list of literature and summary intended for translation into English or Latvian). The text shall be organized on an A4 sheet of paper in one column and meet the following parameters: margins from the top, from the bottom, from the right – 2 cm, from the left – 3 cm, text redactor – *Word*, font – *Times New Roman*, font size – 12 pt, line spacing 1,5.

Tables, diagrams and charts shall be made available on separate sheets of paper in black and white with titles in Latvian and English. Reference of the tables in the text using Arabic numeration is compulsory. The size of a table shall not exceed an A4 sheet of paper. Examples within the text shall be given in italics, followed where necessary by translations or explanations, which shall be written in inverted commas.

Parameters for the parts of the text:

Author's name, surname	12 pt, Bold
Title of the paper (in Latvian and English).....	14 pt, Bold, All Caps
Abstract	12 pt, Italic
Summary for translation	12 pt, Italic
Text of the paper	12 pt, Normal
List of references.....	10 pt, Normal
Information about the author	10 pt, Normal

When including **references** in the text, it is necessary to put the author's/editor's/compiler's surname, the year of publication, and the corresponding page number into round brackets, e.g. (Valeinis 1991: 101). If there are references to more than one publication by the same author in one year, the letters *a*, *b*, etc. shall be added after the year. The list of references has to contain all the sources the author has referred to. The list of references shall be arranged in alphabetical order of the authors' or editors' surnames and has to contain complete bibliographic information. The same shall apply to electronic resources.

Examples:

Monographs:

Omārova, Santa (1996). *Cilvēks dzīvo grupā*. Rīga: Kamene.
Край, Георгий С. (2000). *Психология развития*. Санкт-Петербург: Питер.

Collections of articles:

Lazdiņa, Sanita (sak., 2008). *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
Hatton, Roger (ed., 1999). *Louis XIV and Absolutism*. Plymouth: Macmillan Press.

Articles in magazines, newspapers and collections of articles:

Pučure, Indra (2003). 5–6 gadus vecu bērnu fiziskās aktivitātes. *Es gribu iet skolā: rokasgrāmata skolotājiem*. Rīga: SIA Puse plus. 93–103.

Millers, Tenis, Cimmermanis, Sigurds (2003). Skolotājs un novadpētnieks Arnolds Štokmanis. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 57 (3/4). 58–68.

Huston, Tony, Levinger, Georg (1978). Interpersonal Attraction and Relationships. *Annual Review Psychology*. No. 17. 116–124.

Kočāne, Inta (2001). Psiholoģija vecākiem. *Diena*. Nr. 23. 1.

Kļūdu labojums

„Via Latgalica”II numurā tehniskās kļūdas dēļ 118. lpp. pazudis autores vārds un raksta nosaukums:

Everita Andronova. LULCL II (Lesser Used Languages & Computer Linguistics II) conference

VIA LATGALICA

Humanitāro zinātņu žurnāls

III 2010

Iespiests SIA „Latgales druka”

Reģionālistikas institūts

Rēzeknes Augstskola

Atbrīvošanas aleja 115

Rēzekne, LV-4601, Latvia

RĒZEKNES AUGSTSKOLA
WWW.RU.LV

